

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ІНСТИТУТУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

1 ♦ 2012

Заснований у жовтні 2001 р.
Виходить раз на три місяці

Редакційна колегія

Головний редактор
Заступники головного редактора

Відповідальний секретар

Петро БІЛОУСЕНКО
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ГРЕЩУК
Андрій ДАНИЛЕНКО
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА

Василь НІМЧУК
Іван ВИХОВАНЕЦЬ
Павло ГРИЦЕНКО
Олександр ЗАДОРЖНИЙ

Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Світлана СОКОЛОВА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

Засновники

**Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України**

**Видавець
Інститут Української мови НАН України**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

 Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4

E-mail: ukrmoz@gmail.com

 279-66-94, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування Марії Сулими

Комп'ютерне верстання Наталії Яременко

Підписано до друку 03.04.12. Формат 70×108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Кудряшов. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,65.
Обл.-вид. арк. 12,54. Тираж 400 прим. Зам. 3255.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом “Академперіодика” НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

УДК 811.161.2,06,373

*Світлана Соколова (м. Київ),
Олена Ачилова (м. Сімферополь)*

АСПЕКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті проаналізовані засоби передавання основних аспектуальних значень — виду та родів дієслівної дії — у перекладах з української мови на російську та навпаки, а також з української на німецьку та англійську на матеріалі художніх перекладів. З'ясовано, що специфіка аспектуальних систем близькоспоріднених мов виявляється передусім на функціональному рівні, а відповідні семантичні відтінки у перекладі передаються адекватно. У неслов'янських мовах використано переважно лексичні засоби, які певною мірою відбивають семантику виду та родів дії, але багато семантичних відтінків у перекладі втрачаються, не використані тексто- та фреймотвірні потенції аспектуальних категорій тощо.

Ключові слова: *аспектуальність, роди дієслівної дії, видова нейтралізація, фазовість, кратність, художній переклад, контекст.*

Загальноновизнано, що категорійна семантика аспектуальності власлива різним мовам, проте лише в слов'янських мовах є граматична категорія виду й семантико-словотвірна категорія характеризованих родів дієслівної дії (РДД). Близькоспоріднені слов'янські мови, до того ж, мають у своєму арсеналі подібні засоби вираження аспектуальних значень. Арсенал афіксів, які беруть участь у видовій диференціації дієслів недоконаного виду (НДВ), доконаного виду (ДВ) і РДД, значною мірою схожий в українській і російській мовах, незначні розбіжності є в самому складі РДД [3; 4], проте функціонування конкретних засобів вираження аспектуальних значень навіть у близькоспоріднених мовах нерідко різняться. Що ж до неслов'янських мов, то їхніми засобами, безумовно, можна передати більшість аспектуальних значень, проте це далеко не завжди актуально, що можна помітити під час аналізу під цим кутом зору художніх перекладів. У цій розвідці

для аналізу використано оригінальні українські тексти роману Олеся Гончара «Прапорonoсці» («Знаменосцы»), його повісті «Берег любові» («Берег любви»), роману П. Загребельного «Диво» («Диво») й переклади цих творів російською мовою, а також оригінал повісті М. Гоголя «Ночь перед рождеством» та її переклади українською мовою. Крім того, проаналізовано український текст роману Івана Багряного «Тигролови» та його переклади німецькою й англійською мовами.

В українській і російській мовах найчастіше спостерігаємо відповідність видових форм в оригінальному й перекладному текстах, наявні розбіжності у формах вираження зазвичай пов'язані з тим, що префіксальній парі однієї мови може відповідати суфіксальна або суплетивна пара іншої (укр. *рятувати* — *врятувати/порятувати*, рос. *спасать* — *спасти*), у префіксальних парах задіяно етимологічно не споріднені префікси (укр. *бачити* — *побачити*, рос. *видеть* — *увидеть*), а також з тим, що двовидові дієслова перебувають на різних стадіях перетворення у звичайні парновидові (рос. *родить* — розм. *народить*, укр. *родити* — *народити*).

Неоднакова видова співвідносність лексичних відповідників близькоспоріднених мов спонукає перекладача шукати синонім з потрібною видовою співвідносністю. Так, українському дієслову *спостерігати*, яке має пару *спостерегти*, лексично відповідає російське одновидове дієслово НДВ *наблюдать*, а для називання результативної дії в російському перекладі використано парне за видом дієслово *подметить* / *подмечать* у формі ДВ: укр. ¹ *Родим уявлявся Сивоокові найдужчою силою на світі, але одного разу малий **спостеріг**, як дід мовчки молився коло джерела дерев'яному, невідомо ким поставленому Світovidу* (П. Загребельний); рос. *Родим казался Сивооку величайшей силой на свете, но однажды малыш **подметил**, как дед молча молился у источника деревянному, неизвестно кем поставленному Светovidу*.

Найчастіше відмінність у вживанні видів в оригіналі й у перекладі близькоспорідненою слов'янською мовою зумовлена позицією видової нейтралізації в обох мовах, коли дієслова ДВ і НДВ передають те саме значення, й тому можливий переклад дієсловом будь-якого виду. Під час перекладу на неслов'янську мову проблема реалізації видового значення не виникає взагалі. Однією з таких позицій є, наприклад, позиція інфінітива, який залежить від дієслова НДВ зі значенням здатності, уміння. У такому випадку інфінітив ДВ указує на одноразовий факт як на виявлення певної здатності, а інфінітив НДВ — на можливість повторювання таких фактів. Пор.: укр. *Тож-бо країна поетів, країна вічної весни, любові, чорних очей, сліпучих усмішок, пластики рук жіночих, що **вміють промовити** (=промовляти), **зачарувати** (=зачаровувати) **навіть змію**...* (Олесь Гончар); рос. *Это ведь страна поэтов, страна вечной любви, вечной весны, черных глаз, ослепительных улыбок, лебединых*

¹ В усіх прикладах тут і надалі на першому місці подано текст оригіналу, за ним — переклади іншими мовами.

рук женских, умеющих околдовывать (= околдовать), зачаровывать (= зачаровать) даже змей...

Подібна нейтралізація можлива і в інших дієслівно-інфінітивних сполученнях, де основне аспектуальне значення закладене у дієвідмінюваній формі, а інфінітив лише називає саму дію. Пор.: укр. *в конячій душі вмить визріла помста проти того, хто зважився встріти (=встрі-вати) між них двох — між коня й людину* (П. Загребельний); рос. *в конской душе тотчас же созрела мсть против того, кто отважился встреть (= встрять) между ними двумя — между конем и человеком*. Видове значення інфінітива може нейтралізуватися й у випадку його залежності від дієприкметника з об'єктно-каузативним значенням: рос. *Еще ни одна толпа парубков не показывалась под окнами хат; месяц один только заглядывал в них украдкою, как бы вызывая принаряживавшихся девушек выбежать (=выбежать) скорее на скрытучий снег* (Н. Гоголь); укр. *Ще ні одна юрба парубків не з'являлась під вікнами хат; тільки місяць зазирає до них крадькома, ніби викликаючи дівчат, що прибиралися та чепурилися, хутчій вибігати (= вибігти) на рипучий сніг*. У перекладі М. Рильського в складній синтаксичній конструкції використане двопрефіксне дієслово ДВ у залежній частині зі значенням мети: *Ще жоден гурт парубоцький не проявлявся поід вікнами; тільки місяць зазирає крадькома до хат, мовби виманював дівчат, які прибиралися та чепурилися, щоб хутчій повибігати (=вибігти) на рипучий сніг*. Саме зміна синтаксичних зв'язків (*вызывая выбежать / выбежать — выкликаючи вибігати / вибігти — чепурилися, щоб повибігати / вибігти*) унеможливує нейтралізацію в останньому випадку.

Однією з можливих позицій нейтралізації є заперечна конструкція або ж конструкція зі значенням послабленого спонування (з частками укр. *хай, нехай*, рос. *пусть, пускай*). Пор.: рос. *Солоха, как добрая хозяйка, начала убирать и ставит все к своему месту, но мешков не тронула (= трогала): «Это Вакула принес, пусть же сам и вынесет (= выносит)!»* (Н. Гоголь); укр. *Солоха, як добра хазяйка, почала прибирати та ставити все на своє місце; але мішків не чіпала: це Вакула приніс, то нехай сам і винесе (=виносить)! Пор. у перекладі М. Рильського: *Солоха, хазяйкою доброю бувши, давай прибирати та все на своє місце ставити; а мішка не чіпала: «Це Вакула приніс, нехай же сам і виносить (=винесе)!* В українській мові спостерігаємо видову дефективність дієслова *чіпати* (НДВ), тому нейтралізація неможлива. У деяких випадках у позицію нейтралізації потрапляють дієслово НДВ зі значенням стану й дієслово ДВ зі значенням початку цього стану, при цьому дієслова немарковані щодо початковості (на відміну від дієслів з префіксом *за-*) [4: 49]. Пор.: укр. *Ще розумів (=зрозумів) він, що є бог чужий і є — мій* (П. Загребельний); рос. *Еще понял (=понимал) он, что есть бог чужой и есть — мой; рос. В досужее от дел время кузнец занимался малеванием и слыл (=прослыл) лучшим живописцем во всем околотке* (Н. Гоголь); укр. *На дозвіллі коваль малював і вславився (= славився) як найкращий живописець на всю околицю*. Пор. переклад*

за допомогою результатива в М. Рильського: *На дозвіллі коваль малярював, і **вславлено** його за найкращого маляра на всю околицю.*

Можлива також контекстна синонімія дієслова звучання НДВ та його початкової модифікації: укр. — *А таки приїхав твій батько, доню, — **муркотів** (= **замуркотів**) Ситник, спливаючи потом вдоволення і обіймаючи те дивне, **вперше бачене** Сивооком створіння, — та ще й привіз тобі... Ось глянть... (П. Загребельний);* рос. — *Видишь, приехал твой отец, доченька, — с неожиданной для него мягкостью **заворковал** (=ворковал) Ситник, от удовольствия истекая потом и обнимая удивительное создание, **впервые увиденное** Сивооком, — да еще и привез тебе... Вот погляди...*

Рідше — НДВ указує на певну ознаку, а ДВ — на її однократний вияв, підкреслений контекстом: укр. — *Ага, так, — сказав Ситник, і важко було розібрати: просте вдоволення чи прихована загроза **пролунали** (=лунали) в цьому короткому таканні.* (П. Загребельний); рос. — *Ага, так! — сказал Ситник, и трудно было понять, что **выражало** (=выразило) это краткое восклицание — простое удовлетворение или скрытую угрозу.* Вибір у російському перекладі дієслова НДВ *выражать*, яке характеризує ситуацію з іншого боку (пор. укр. *у таканні пролунали* — рос. *в восклицании прозвучали* (=звучали) → *восклицание выражало*), зумовив обов'язкове вживання НДВ, оскільки в цьому значенні дієслово *выражать* одновидове НДВ. Пор. також: укр. *Коли через деякий час археолог уже **стояв** з нею поруч і, схилившись на мур, знову повів мову про давнє, античне, Інна й цього разу **вловлювала** (=вловила) в його словах отой глибший, додатковий зміст, який лише їй призначався* (Олесь Гончар); рос. *Когда через некоторое время археолог стоял рядом с нею у крепостного вала и, склонившись, снова повел речь о раскопках, Инна и на этот раз **уловила** (=улавливала) в его словах тот более глубокий, дополнительный смысл, который предназначался лишь для нее.*

У наступному прикладі подано дві ситуації, по-різному співвідносні між собою в українському оригіналі та російському перекладі: укр. *Місцем заслання для нього [Овідія] була Істрія, теперішня Задунайщина, це так, але хто міг **заборонити** йому **обстежити** і всю оцю, для нього тогочасну, Північ, **відвідати** оці нинішні наші краї? Зрештою, **міг** і самовільно **відлучатись**, як Шевченко, коли, всупереч царським заборонам, **пішов** з експедицією обстежувати Аральське море* (Олесь Гончар); рос. *Местом ссылки для него была Истрия, теперешняя Задунайщина, это верно, но кто мог **помешать** ему **обследовать** и весь этот для него по тем временам Север, **посетить** эти нынешние наши края? В конце концов, он **мог** и самовольно **отлучиться**, как Шевченко, когда вопреки царским запретам **пошел** с экспедицией обследовать Аральское море.* Ситуацію, потенційно кратну для Овідія (укр. *міг відлучатися*) і однократну для Шевченка (рос. *мог отлучиться*), виражено в оригінальному тексті дієсловом НДВ, а в перекладі — дієсловом ДВ.

Контекст з лексичними показниками багатократності може зумовити надмірність вираження цього значення словотворчими засобами,

що виявляється в перекладі: укр. Зюзь **змокрів** усією своєю попелястою шерстю, все важче й важче погикувало в нього в череві, а олень не показувався (П. Загребельний); рос. ... у Зюзя **вспотела** шерсть и все тяжелее и тяжелее екала селезенка, а олень все не показывался; укр. Перестрибом ішов [Рудь] перед старими поважними турами, нахабно обнюхував їхніх корів, чіплявся до недосвідчених ще телиць, **збрикував** від дурного розуму, хвацько вигинав шию так, що аж **поколупував** землю то одним, то другим рогом (П. Загребельний); рос. Вприпрыжку шел [Рудь] перед старыми степенными турами, нахально обнюхивал их коров, цеплялся к неопытным еще телкам, **взбрыкивал** без всякой видимой к тому причины, лихо выгибал шею так, что даже **задевал то одним, то другим рогом** землю.

Незважаючи на те, що подвійна префіксація властива обом мовам, її поширеність у них неоднакова. Про це свідчить той факт, що в перекладах, поряд із паралельним використанням багатопрефіксних дієслів, нерідко трапляються однопрефіксні російські відповідники українським багатопрефіксним дієсловом. Якщо в українській мові основне семантичне навантаження несе подвійна префіксація, то в російському перекладі цю функцію виконує контекст: укр. *весь справунок це від Родима<...>Ну, там попротиралося, там порозривалося, там порозшарпувалося, але ж не так, як на Лучукові, бо на тому й розшарпуватися нічому було* (П. Загребельний); рос. *все это еще с времен, когда был жив дед Родим<...>Ну, кое-где протерлось, кое-что разорвалось, износилось, однако не так, как на Лучуке, ибо на том и рвутся уже нечему было*; укр. *Ну, пізніше наш брат археолог усе це позбирав, постягував до музеїв, для нас такі речі завжди цінність* (Олесь Гончар); рос. *Ну, позднее наш брат-археолог все это, конечно, собрал, стащил в музей, для нас такие вещи всегда ценность*. При цьому показником множинності може бути й лише множина іменника: укр. — *А що, будемо пити чи ще й похвалитися? Чи **понімили**? А чи **язики** в медові **позагружали**?* (П. Загребельний); рос. — *А что, будем пить или еще и похвалятся? Аль **понемили**? Или **языки** в меду **завязли**?*; укр. *У селі теж залегла тиша, подвір'я **позаростали** бур'янами, мешканців звідси було евакуйовано в тил* (Олесь Гончар); рос. *В селе тоже залегла тишина. **Дворы заросли** бурьяном, жители отсюда были эвакуированы в тыл*; укр. *А **баби** **посхиляються** на **тини** та й **слушають*** (Олесь Гончар); рос. *А бабы **перегнуты** через **плетни** и **слушают***. Двопрефіксні дієслова та віддієслівні утворення з'являються в українських перекладах як відповідники російським однопрефіксним одиницям: рос. *Экие страшные **мешки**! Положим, что они **набиты** гречаниками да коржами, и то добре* (Н. Гоголь); укр. *Ото здоровецькі мішки! **Понабивано** їх, скажімо, все гречаниками та коржами, і то добре*; у перекладі М. Рильського: *Які страшні мішки! нехай **понабивано** їх самими гречаниками та коржами, і то добре*.

Дистрибутивне значення українського двопрефіксного дієслова ДВ в перекладі може бути вдало передано сполученням обмежувального дієслова вторинного НДВ з множинністю суб'єктів дії (все) та

часовим показником його швидкості (*мигом*): укр. *Медовар виповнив ковші, став подавати, починаючи з купця, всі мерщій поприсмоктувалися до питва* (П. Загребельний); рос. *Медовар наполнил ковш, принял ся подавать, начиная с купца; все мигом присасывались к питью*.

Подекуди в українському оригіналі подвійна префіксація має лише експресивно-стилістичну функцію, наприклад, якщо суб'єктів дії всього два: укр. *Люди знімали шапки, Сивоок і Лучук теж здерли з голів свої нахляпці й позасовували їх до міхів* (П. Загребельний); рос. *Люди снимали шапки, Сивоок и Лучук сделали то же самое, спрятали шапки в мехи*.

Особливо характерним для української мови, на відміну від російської, є вживання багатопрефіксних дієприкметників, суфікс яких указує на похідність від дієслова, мотивованого через попередню імперфективізацію (*вибити — вибивати — повививати — повививані*), а в російській мові двопрефіксний дієприкметник можливий лише від дієслова з двома послідовно приєднаними префіксами (*выбить — повывить — повывитые*), причому в конкретному тексті перекладач частіше вибирає звичайний, стилістично нейтральний однопрефіксний дієприкметник: укр. *У селі хати, з повививаними окнами і дверима навстіж, наче ждали когось* (Олесь Гончар); рос. *В селе хаты с выбитыми окнами и распахнутыми настежь дверями словно ждали кого-то*.

В українському художньому тексті активне вживання подвійної префіксації може бути індивідуальною ознакою авторського стилю, про що свідчить, наприклад, порівняння відповідних фрагментів двох українських перекладів відомого твору М. Гоголя. Пор.: рос. *на которой [юбке] ззади нашиты были золотые усы*; укр. *[надіне Солоха] синю юпку з понашиваними ззаду золотими вусиками*; перекл. М. Рильського: *ще й синю юпку з понашиваними ззаду золотими вусиками надіне [Солоха]*, — та: рос. *Утащим скорее их [мешки] ко мне в хату и разглядим хорошенько, что он сюда наклал*; укр. *тягнімо мерщій їх [мішки] до мене в хату та роздивимось гарненько, чого він сюди наклав*; перекл. М. Рильського: *Тягнімо їх [мішки] мерщій до мене в хату та подивимось гарненько, чого він сюди понакладав*; рос. *чтоб ему набежало, дьявольскому сыну, под обоими глазами по пузырью в копну величиною!*; укр. *бодай йому, чортовому синові, набігло під обома очима по пухиреві з копицю завбільшки!*; перекл. М. Рильського: *бодай йому, чортовому синові, повисакували під очима синці, як копиці!*

У деяких випадках спостерігаємо не зовсім адекватний переклад, наприклад, однократну ситуацію певної тривалості в перекладі подано як багатократну: укр. *Родим до часу ховався в темряві, він завжди так робив, щоб ошелешити прихідця, вивірити, хто він і що, бажаний чи незваний, простий мандрівник чи забіяка* (П. Загребельний); рос. *Родим время от времени (треба: до поры до времени) скрывался в темноте, он всегда так делал, чтобы ошеломить пришельца, проверить, кто он и что, желанный или незванный, простой странник или забияка*.

Українські дієслова з подвійним префіксом **попо-** не мають точного відповідника в російській мові. Їхнє основне значення — інтенсивно-

обмежувальне. У цьому плані вдалим є такий переклад: укр. — **Попошукав**, поки такі **знайшов** в одному льоху знайомих **сусідок** — **позгиналися**, **трясуться**, **впізнати мене не можуть** (Олесь Гончар); рос. — **Еле разыскал** в одном погребе знакомых **соседак** — **согнулись**, **трясутся**, **узнать меня не могут**. Тут двопріфіксному українському дієслову *позгиналися* з дистрибутивним значенням відповідає російське однопріфіксне *согнулись*, дистрибутивність якого підтримано множиною іменника, а тривалість і складність процесу пошуку передано в перекладі сполученням *еле разыскал*. Адекватний також переклад українського дієслова з префіксом **попо-** (*попозбирають*) російським двопріфіксним дієсловом (без проміжної імперфективації), хоча семантичний відтінок тривалості при цьому змінюється на кумулятивність: укр. *Противник, тікаючи, змушений був кинути чимало своєї техніки та боеприпасів. По всій висоті стирчав із землі перем'ятий, знівечений метал, zdeформована важка зброя. — Буде трофейникам роботи, — перемовлялись бійці. — Попозбирають...* (Олесь Гончар); рос. *Противник, удирая, оставил немало своей техники и боеприпасов. По всей высоте торчал из земли перемятый, искалеченный металл, деформированное тяжелое оружие. — Будет трофейщикам работа, — переговаривались бойцы, — насоберут*. Відповідно російське дієслово з сатуративним значенням може зазнавати перекладу українським дієсловом з префіксом **попо-**: рос. *Постой ты, бесовский кузнец, чтоб черт поколотил и тебя, и твою кузницу, ты у меня напляшешься!* (Н. Гоголь); укр. *Стривай же, бісів ковалю, чорти б тебе лупили, ще й твою кузню, ти в мене ще **попотанцюєш!*** (Пер. М. Рильського); *Стривай же, бісів ковалю, щоб чорт побив і тебе, і твою кузню, ти в мене **попотанцюєш!***

Контекст може нейтралізувати специфічне значення префікса **попо-**, перетворюючи його лише в експресивно-стилістичний засіб, що відображено в перекладі: укр. — *А вам **лучше** **втікати!** Он я вам **швиденько дам попоїсти**, та **перевдягніться**, бо **хіба ж ото можна так*** (П. Загребельний); рос. — *А вам **лучше** **бежать!** Вот я вам **быстренько дам перекусить**, да **переоденьтесь**, потому что **разве ж можно так***.

Зіставлення українського оригінала з німецьким і англійським перекладами дає змогу насамперед виявити мовні засоби, які певною мірою відповідають слов'янському виду та РДД, і простежити паралелізм лексичних засобів. Особливо цікаво виявити моменти, де перекладач не вважав за потрібне акцентувати увагу на особливостях тексту, зумовлених специфікою слов'янських аспектуальних значень.

Роман Івана Багряного «Тигролови» та його переклади обрано для аналізу зокрема тому, що в перших трьох розділах дієслова односпрямованого руху виконують текстотвірну функцію, а всі інші події відбуваються на тлі цього руху. Тож тема односпрямованого руху є провідною: потяг, що везе арештантів, рушає з європейської частини Радянського Союзу трансибірською магістраллю на Далекий Схід, водночас з ним тим самим шляхом прямує пасажирський експрес, а в'язень, що втік з поїзда, намагається опинитися якомога далі від заліз-

ниці. Проілюструємо це на прикладі руху потяга з в'язнями, який асоціюється з драконом, що летить. Цей образ досить адекватно переданий в німецькому й англійському текстах: укр. *...Вирячивши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі і непра і вогненным хвостом замітаючи слід, **летів** дракон;* нім. *Mit seinen aufgerissenen feurigen Augen, Funken und Rauch schnaubend, **flog** der Drache durch die endlose Nacht und lies die Wildnis erzittern unter seinem mächtigen Brausen;* англ. *With wide-open eyes, breathing fire and smoke, shaking the bush and wilderness with its mighty roar and sweeping away with its belly all traces of its path **flew** the mighty dragon.*

Рух поїзда-дракона передано в динаміці — від початку, у процесі руху й до прибуття на місце призначення, — а відповідні дієслова або їхні аспектуальні похідні періодично також повторюються. Початок руху, виражений в оригіналі дієсловами ДВ (*знявся, вилетів*) у сполученні з указівкою на пункт відправлення, у перекладах передано за допомогою простого минулого часу також у сполученні з відповідним локативом. У нім. перекладі поряд з Imperfekt дієслова використано дієприкметникову форму (*kommend*), а в англ. — форму Past Indefinite (*rose*):

укр. *Не з китайських казок і не з пагод Тибету — він **знявся** десь з громохкого центру країни “чудес”, **вилетів** з чорного пекла землі людодовів і **гнав** над просторами... Над безмежсям Уралу... Через хащі Сибіру... Через грізний, понурий Байкал... Через дикі кряжі Зайбакаля... Через Становий хребет, — **звивався** над ним межі скель і шпилів... Високо в небі, сіючи іскри й сморід, у безмежній ночі.*

нім. *Nicht aus dem chinesischen Märchenland **kam** er, und nicht aus dem Land der Pagoden, Tibet. Von irgendwo im Herzen des “Landes des Menschenjägers” **kommend**, **fegte** er über weite Strecken, über den Rücken Ural, hindurch unzugänglichen Steppen Sibiriens, den grimmigen Baikal und über die wilde Wasserscheide von Baikalia. Er **schlang sich** um festige Bergschultern und säte Funken und Gestank gen Himmel.*

англ. *Not out of Chinese fairy tales, nor from the pagodas of Tibet; but from somewhere in the centre of “country of wonders”, from the black hole of the land of menhunters it **rose** and **rushed** over the distances — above the endless Urals, over the impassable vastnesses of Siberia, across the grim Baikal, across the wild watershed of Trans-Baikalia, across the Stanovoy watershed, it **wound and curled** itself among the peaks and rocks, and soving sparks and stench into the sky it **flew** and **flew** on into the endless night.*

Семантичну співвідносність дієслівних форм різних мов у цих уривках ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1.

знявся	вилетів	гнав	звивався	
kam	kommend	fegte	schlang sich	
	rose	rushed	it wound and curled itself	flew and flew on

Подальший рух в українському оригіналі виражено дієсловами НДВ, переважно НДВ II, що підкреслюють кратність (повторюваність особливостей руху) разом із множиною іменників у складі локативів, а також повторенням дієслова (*летів і летів*). У перекладах на повторюваність вказує лише множина іменників. В англійському тексті також повторюється дієслово (*flew and flew*).

В укр. оригіналі тема руху потяга-дракона підтримана періодичним повторенням дієслів у формі теперішнього історичного (*летить, летить*). У нім. і англ. перекладі відповідний фрагмент тексту містить дієслова в Imperfekt (Past Indefinite), проте тему руху додатково не підтримано: укр. *А він [поїзд] її [нісню] **ріже**, він її **чавить**, він її **роздирає** на шмаття, **замімає** рештки вогненным хвостом і **летить, летить***; нім. ... *doch der Drache **brauste** achtlos darüber weg, **riß** es in Stücke und **fegte** es **beiseite** mit seinem feurigen Schweif*; англ. ... *and the dragon **cut** through it, **tore** it to shreds and **swept** it aside with its fiery tail*.

Наближення до мети актуалізоване дієсловом односпрямованого руху НДВ II *дохóдити*, похідним від дієслова *ити*, у формі минулого часу. У нім. перекладі використано імперфектні форми з іншими коренями, що передають значення наближення, в англ. — форми Continuous зі значенням 'доїжджати до', 'доходити', тобто дію також представлено в процесі: укр. *Ешелон-бо **доходив** своєї мети... Тим часом ешелон **доходив** своєї мети*; нім. *Schließlich — der Zug **näherte sich** endlich dem Ziel... Und die Stunden **verrannen**, und der Expresß **raste** weiter seinem Ziel **zu***; англ. *After all, the echelon **was reaching** its objective... In the meantime the echelon **was approaching** its objective*.

На завершення шляху вказують префіксальні дієслова ДВ. У нім. й англ. текстах використано схожі мовні засоби — плюскваперфектна форма для позначення досягнення кінця шляху й імперфектна — факту зупинки поїзда: укр. *Нагло земля **обірвалась**. На н'ятнадцятій добі шаленого гону раптом земля **обірвалась**. Ешелон **вилетів** до синього моря і зі скреготом **став**. Тяжко **випустив** рештки диму і пари. **Став**. **Все**. **Скінчилась** земля. Ешелон **дійшов** до своєї мети*; нім. *Und dann gab es auf einmal kein Land mehr. Am fünfzehnten Tag maßlosen Dahinrasens **hatte** der Expresß den blauen Ozean **erreicht**; ein Seufzer aus Dampf und Rauch, ein kreischendes Bremsen — dann **stand** er*; англ. ... *and then there was no more land. On the fifteenth day of this mad rush the land suddenly **ceased**. The echelon **had reached** the blue ocean and **screeched** to a stop. It **heaved** a sigh of smoke and **halted***.

В обох перекладах сполучення *земля обірвалась* передане заперечною конструкцією (нім. *Und dann gabes auf einmal kein Land mehr*; англ. ... *and then there was no more land*) і відсутній еквівалент останнього речення з префіксальним дієсловом руху *дійшов*.

Рух, розгорнутий у часі, подеколи характеризується як такий, що складається з повторюваних ситуацій і відбувається на тлі сцен, які його супроводжують. Обидва ешелони періодично зупиняються, на зупинках відбуваються певні події, крім того, експрес показано крізь

призму подій, які в ньому відбуваються, і через спогади одного з пасажирів. Повторюваність ситуацій, що супроводжують рух, у всіх мовах підкреслено лексичними засобами, в українському тексті переважно вжито дієслівні форми теперішнього історичного, перекладені на обидві неслов'янські мови простим минулим. Пор.:

укр. Іноді бахає постріл... другий... То вартовому звивається зрада чи втеча, і він несамовито, пронизливо кричить і стріляє на вманя у метушливі тіні смерек і стовпів.<...>На окремих пунктах ешелон зупиняється. На мить, на коротку мить. Тоді по нім біжать аргати, біжать по дахах, перестрибуючи з вагона на вагон, і стукають палками в залізо — чи не проломлено де?! Чи немає диверсій?! <...>І тоді ж так само вздовж ешелону пробігає начальник етапу. Він вибігає десь від “Й.С.” і, задерши голову, стурбовано мчить очима від вагона до вагона, — чогось шукає. Так він довго жене попри низку понурих, герметично закритих, рудих коробок... і нарешті коло середнього вагона зупиняється.

нім. Hin und wieder verlor einer aus der Bewachungsmannschaft die Nerven, roch plötzlich überall Flucht und Verschwörung und feuerte blindlings hinaus in die verrätische Nacht. <...>Da und dort hielt der Express für einen kurzen Augenblick, Wacher liefen die Dächer entlang, sprangen von Waggon zu Waggon und prüften mit Stöcken, ob die Käfigitter noch überall intakt waren oder ob nicht irgendwo irgendein Fluchtversuch offenbar würde. <...>Der Kommandant selbst lief auch den Zug entlang, angefangen bei der Zuglock J.S., hoch erhobenen Hauptes warf er seinen prüfenden Blick in jeden Waggon, als suche er etwas. Er eilte weiter, entlang der nicht enden wollenden Reihe hermetisch versiegelter brauner Kasten ... umschließend gegen die Mitte zu in-nezuhalten...

англ. Occasionally there was a shot; and another. The guard imagined some plot to escape — he lost his nerve, shouted desperately, and peered blindly into the hurrying shadows, into the spruce and telephone posts. <...>At various places the echelon stopped only for a moment, a very brief moment and then gnomes ran along the roofs, jumping from wagon to wagon, poking sticks into the gratings to see whether a break had been effected anywhere or whether where were any attempts to escape. <...>At the same time the commandant of the echelon ran along, starting from J.S., and with his head high cast a worried look from wagon to wagon searching for something. He continued along this series of grim, hermetically sealed brown boxes ... and finally stopped near the middle.

Підсумок підбито дієсловами НДВ в минулому часі з обставинами, які підкреслюють кратність, у перекладах — також просте минуле з відповідними показниками кратності: укр. Так повторювалося на кожній черговій зупинці. І після кожної нової зупинки в начальника було все менше хапливості, а в його тоні все менше тривоги; нім. Diese Szene wiedeghohlte sich jedesmal, wenn der Zug hielt, und jedesmal schien der “Chef” etwas zufriedener und seine Stimme etwas weniger beunruhigt, bis seine Frage eine Spur von Sarkasmus verriert; англ. And so it was repeated

*at every stop, and after each stop the chief **seemed** more composed and his tone less alarmed, his questions now showing a trace of sarcasm.*

Дієприслівникові конструкції оригіналу, що передають додаткові особливості руху, перекладено за допомогою прийменникових атрибутивно-іменних конструкцій або дієприслівників: укр. М'яко **погойдуючись**, як у мрійному вальсі, **пишаючись** шовком фіранок на вікнах, **мерехтячи** люстрами, **котився** він, ніби разок блискучих коралів; нім. *Sanft **wiegend** wie in einem verträumten Walzer, mit schaukelnden Seidenvorhängen an den Fenstern und blanken Kristallspiegeln **rollte** er durch die Nacht wie eine Kette glänzenden Perlen;* англ. ***Swaying** gently as if in a dreamy waltz, with strutting silk curtains on the windows, and crystal clear mirrors, the express **rolled on** like a string of lustrous pearls.*

Аспектуальні особливості дієслів та їхніх похідних, які належать до сфери РДД, досить часто не відображені в перекладі. Це стосується, насамперед, РДД НДВ: укр. **поблискуючи** нікельованими ручками — нім. *mit **blitzenden** Nickelgriffen* — англ. *with **flashing** nicklehandles;* укр. м'яко **погойдуючись** — нім. *sanft **wiegend*** — англ. ***swaying** gently.* Пор. також:

укр. *На сніжно-білих столиках в такт поїздові **видзвонювали** малиновим дзвоном пляшки <...>, стоять вони купками, не відкорковані, посередині білих обрусів і **гомоняють** срібно. **Перегукуються** з колесами. <...> Весело **видзвонюють** пляшки, і мрійно **вихляють** віяла.*

нім. ***Rubinfarbende** Weinflaschen **funkelten** auf weiß gedeckten Tischen.<...>Flaschen und Gläser **klirrten** leise zum Summen der Ventilatoren.*

англ. ***Ruby wine** bottles **twinkled** pleasantly on tables covered with snow-white cloths. <...>They **seemed** to carry on a conversation with the clicking wheels. The bottles **continued to ring out** merrily, and the fans **kept turning** dreamily.*

У перекладах відсутній семантичний відтінок переривчастості й слабкої інтенсивності (*поблискуючи, погойдуючись*), ретельності (*видзвонювали*), взаємності (*перегукуються*) дії. У німецькому тексті взагалі немає еквівалента українському реченню з дієсловом *перегукуються*. В англійському підкреслено тривалість дії *ring out* та *turning* (дієсловами у формі Past Indefinite *continued* та *kept*).

Початкову модифікацію дії подекуди подано в перекладі як власне дію. Якщо в слов'янських мовах нейтралізація початкової модифікації можлива переважно в дієсловах звучання, то на неслов'янські мови у такий спосіб перекладаються дієслова інших семантичних груп. Таку початковість (як і пом'якшувальність) інколи називають нульовою [1: 15, 18]. Пор.: укр. *На команду варта **заметушилась** навколо порожнього ешелону і по всій території. Зі станції **задзвонили** телефони;* нім. *Es **bellte** ein kurzes Kommando. Es sandte die Wachmannschaft aus, hinein in die leeren Viehwagen, rund um den wieten Platz. Telephone **klingelten** im Bahnhofsgebäude;* англ. *A command **sent** the guards **scurrying** round the empty train and the surrounding area. Telephones **rang** from the station;* укр. *Він уже домагався не зізнань, ні, він добивався, щоб той чорт хоч*

заскавчав і почав ридати та благати його, як то роблять всі; нім. *Er wollte sein Bekenntnis gar nicht mehr, er wollte nur haben, daß der Kerl heulte und bettelte und weinte wie die andern*; англ. *He no longer insisted on his testimony, no, he only wanted the devil to howl and weep and to beg him as all the others had done.*

Дієслова результативних РДД й результативи (*різано, масковано, вийнято*) перекладено перфектними й плюсквамперфектними формами та лексичними показниками, які, втім, наявні й в оригіналі. Пор.: укр. <...> **беріг** він – і не **вберіг**, *пилнував, як ока*, – і *марно*; нім. *Wie hatte er ihn bewacht – und alles umsonst*; англ. *How he had guarded him to no avail*; укр. *Отак... Я сьогодні набалакалась, аж язик мені спух з незвички. Ніколи так багато не говорила*; нім. *Habe ich heute nicht etwas zuviel geschwätzt? Meine Zunge schwillt schon fast an – nie zuvor habe ich so viel geredet*; англ. *Didn't I talked a lot today? Even my tongue is beginning to swell. I never talked so much before.*

У деяких випадках значення інтенсивної дії та її результату (тут – негативного), закладене в українському префіксальному дієслові ДВ, у перекладі подано іншим поглядом на ситуацію: укр. *Стрільці та їхні пси обшукали всі кутки, всі діри й закапелки на станції та навколо, – нема. Собаки нишпорили разом із своїми “сотрудниками”, накидаючись на випадкових людей*; нім. *Die Hunde wurden von der Leine gelassen und schnüffelten in jeden Winkel – aber weder die Hunde, noch ihre Herren konnten den abgängigen Sträfling aufspüren*; англ. *The dogs were sent ferreting in every corner – still no sign. Neither the dogs nor their aids could turn up the missing.*

Українські поліпрефіксальні дієслова й дієслова з подвійним префіксом **попо-** під час перекладу також частково втрачають свою специфіку, хоча загальне значення результату зазвичай передане (перфектом і плюсквамперфектом), а семантику інтенсивності підтримує контекст. У нім. й англ. текстах лише множина іменника вказує на множинність подій в минулому: укр. *Що він з ним не робив!... Він йому виламував ребра в сказеній люті. Він йому повивертав суглоби*; нім. *Was hatte er ihm nicht alles angetan! Er hatte ihm die Rippen gebrochen und die Gelenke ausgekegelt*; англ. *What didn't he do to him! In fits of maddening anger he had broken his ribs, twisted his joints*; укр. *Він був межі ті очі, намагаючись їх геть повибивати. Він уже хотів був їх повиштрикувати, та не подужав сам, бо той диявол мав голіафську силу*; нім. *Wie oft hatte er mit der Faust die Augen zu treffen gesucht. Er hatte sie ihm ausquetschen wollen. Aber der Kerl hatte ja die Kräfte eines Goliath*; англ. *How often had he struck out at those eyes; he had even tried to gouge them out but couldn't manage it himself because that devil had the strenght of a Goliath*; укр. *От я й пішла якось до шатра застрелити тетерку або рябка на юшку... А рябки мов поздыхали – нема*; нім. *Ich hatte mich vom Lagerplatz entfernt, um Haselhühner für eine Mahlzeit zu schießen... Aber es kam nichts in Sicht*; англ. *But the game seemed to be all dead, there wasn't a thing in sight.*

Окремі дієслова не мають еквівалентів у перекладі, що призводить до значного скорочення текстів. Припускаємо, що це не завжди пов'язане з аспектуальними особливостями мов:

укр. **Прочистили і позбирали. Погримали** трішки закривками. **Потім перевірили** набійниці, **понабивали** їх — кожен до своєї рушниці — бовівими патронами повні. **Набійниці** були добре **приладовані** проти дощу й роси, **та й до щедрого** полювання, — **насаджувані** на ремінь по чотири й по п'ять, вони **вміщали** велику кількість набоїв.

нім. *Als sie mit dem Reinigen und Zusammensetzen der Gewehre fertig waren, packten sie ihre Munition.*

англ. *Finally they finished cleaning and re-assembling the rifles and began packing their ammunition.*

Подекуди в українському тексті за допомогою префіксальних дієслів описано цілу ситуацію, що має початок, тривалість і завершення — свого роду фрейм. Слов'янські дієслова ДВ добре пристосовані для зображення окремих моментів фрейма [2; 5]. У перекладах ситуацію подано в стислому вигляді, внаслідок чого розгорнутий фрейм втрачається. Усі моменти цієї ситуації цілком можливо виразити засобами німецької та англійської мов аналітично, проте, якщо в українській (і в російській) мові низка префіксальних дієслів сприяє створенню художнього образу, то в такому буквальному перекладі цей образ, навпаки, був би зруйнований:

укр. **Двоє** птицями **вилетіли** на коней. **Враз всі зірвались** з місця і **поскакали черідкою**. **Гейби привиди** чи **гірські духи** на **тьмяному тлі**. **Проскакали, промигтіли** рушницями, **процокали** підковами... і **щезли**.

нім. *Die beiden stiegen auf, und die Gruppe verschwand wie Berggeister im Nebelgrund.*

англ. *The two remounded and the group rode off like mountain spirits against a background of mist.*

У деяких випадках німецький і англійський перекладачі обрали різні мовні засоби:

укр. **Деся** нагло **розітнувся** далекий рев. **Лютий і страшний**. **І покотивсь, покотивсь. Урвавсь...** **Гавкнуло** **деся** із **другого боку**, **так само хижо і тужно...** **Закричав** **спросоння глухар...** **Зрадливі звуки**, **притаєні шелести...** **Через самий місяць шугнула** **нечутію сова**. **Тайга лише починала жити**.

нім. *Schläfiger Rufe in es Auerhahnes... lautloser Flug einer Eule gegen den verblässenden Mond... Die Teiga erwachte zu neuem Leben.*

англ. *It was cut suddenly by a distant roar, fierce and frightening, it rolled over and suddenly stopped. In reply came a fierce yet sorrowful bark... A grouse yelled in his sleep ... deceitful sounds, rustling ... an owl flew quietly across the moon. The taiga was just coming to life.*

Отже, аналіз перекладів на близькоспоріднену слов'янську мову дає змогу простежити подібність і розбіжності аспектуальних систем не лише на рівні потенційних засобів вираження певних елементів значення, але й на рівні їхнього різного вибору в певному контексті й час-

тотності та зробити висновок про те, що в більшості випадків спостерігаємо паралелізм аспектуальних значень та засобів їхнього вираження; розбіжності спостерігаємо насамперед там, де можлива нейтралізація семантичних відмінностей в одній мові. У сфері РДД, крім уже описаних відмінностей, привертає увагу той факт, що український художній текст більше тяжіє до надмірного вираження аспектуальних значень словотворчими засобами, зокрема поліпрефіксацією, яка може також виконувати експресивно-стилістичну функцію, а в російській мові ті самі засоби внесли б непотрібний розмовно-просторічний відтінок.

У німецькій та англійській мовах найбільш послідовно за допомогою лексичних засобів і часових форм виражено значення кратності (як одно-, так і багатократності), у досліджених текстах початкова й завершувальна аспектуальні модифікації дії, пов'язані з початком і кінцем руху, передано шляхом відповідних локативів. Подеколи початковість слов'янського дієслова значною мірою нейтралізовано й подано як власне дію. Незважаючи на те, що значення РДД в принципі можуть бути актуалізовані аналітично, досить часто перекладач не вдається до цього засобу, за винятком завершувальної модифікації, ускладненої характеристикою власне результату (інтенсивність, негативний результат тощо). Різноманітність слов'янських префіксів, пристосованих для передання різних фаз дії, сприяє описові розгорнутих у часі ситуацій (фреймів), які важко або навіть недоцільно адекватно передавати засобами неслов'янської мови, що свідчить про інтерпретаційний характер слов'янських аспектуальних категорій.

1. *Гашкова М.Г.* Средства репрезентации начинательного и смягчительного способов действия в немецком языке в сопоставлении с русским: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — 10.02.20 — сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. — Екатеринбург, 2003. — 20 с.
2. *Соколов О.М., Пионтковская Т.А.* Система лингвистических конструкторов, формирующих фреймы на глагольно-предикативной основе // Системные исследования: Методологические проблемы: Ежегодник, 1991. — М., 1991. — С. 124 — 141.
3. *Соколова С.О.* Аспектуальні категорії українського дієслова на тлі інших слов'янських мов // Українська мова. — № 2. — 2003. — С. 61 — 70.
4. *Сопоставительная* грамматика русского и украинского языков / Г.Д. Басова, А.В. Качура, А.В. Кихно и др. — К.: Наук. думка, 2003. — 534 с.
5. *Шатуновский И.Б.* Проблемы русского вида. — М.: Языки славянских культур, 2009. — 352 с.

ДЖЕРЕЛА

1. *Багрянний Іван.* Тигролови; Морітурі. — К.: Наук. думка, 2001. — 368 с. // <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=3&bookid=5>
2. *Гоголь Н.В.* «Ночь перед рождеством» // http://az.lib.ru/g/gogolx_n_w/text_0020.shtml
3. *Гоголь Микола.* Ніч проти різдв (Переклав Максим Рильський) // http://exlibris.org.ua/text/nicz_protu_rizdva.html
4. *Гоголь Микола.* Ніч перед Різдом // http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-80.htm
5. *Гончар Олесь.* Берег любові // <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=32&bookid=0>
6. *Гончар Олесь.* Берег любви // <http://lib.ru/PROZA/GONCHAR/bereg.txt>

7. Гончар Олесь. Прапороносці. Трилогія. — К.: Вид-во худ. літ-ри, 1975. — 423 с.
8. Гончар Олесь. Знаменосці / Пер. с укр. Л.Шапира. — К.: Дніпро, 1976. — 454 с. // <http://lib.rus.ec/b/222626>
9. Загребельний Павло. Диво // <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=131&bookid=0>
10. Загребельний Павло. Диво // <http://lib.rus.ec/a/64291>
11. Bahriany Ivan. Das Gesetz der Taiga: Die Geschichte einer abenteuerlichen Flucht / Deutsche Bearbeitung von Dr. Margreth von Kees. — Köln, Graz: Verlag Styria, 1961. — 255 S.
12. Bahriany Ivan. The hunters and the hunted. — Toronto: BURNS & MacEACHERN, 1954. — 270 p.

Svitlana Sokolova, Olena Achylova

ASPECTUAL CHARACTERISTICS OF SLAVIC LANGUAGES IN LITERARY TRANSLATION

The following article analyzes the methods of the main aspectual meanings — the type and gender of the verbal action — in translation from Ukrainian into Russian and vice versa, and from Ukrainian into German and into English on the bases of literary translation. It is considered to be the fact that the specific of aspectual system of related languages identifies itself at the functional level, and the corresponding semantic shades in translation are transferred adequately. Non-slavonic languages mainly use lexical means, which to some extent reflect the semantics of type and gender of action, but many semantic shades get lost in translation, non-used text- and frame-formative potencies of aspectual categories, etc.

Key words: aspectuality, manner of (verbal) action (Aktionsart), neutralization of aspectual meaning; phasal meaning, multiplicity, literary translation, the context.

Мовна мозаїка

САМОЛІКУВАННЯ МОЖЕ ЗАШКОДИТИ ЧИ НАШКОДИТИ ЗДОРОВ'Ю?

У рекламах нових ліків нас закликають не займатися самолікуванням (правильно — не вдаватися до самолікування). Пояснюючи, чому цього не можна робити, уживають дієслова **нашкодити** і **зашкодити**, пор.: *Не займайтеся самолікуванням, це може **нашкодити** Вашому здоров'ю і Не займайтеся самолікуванням, це може **зашкодити** Вашому здоров'ю*. То яке ж дієслово вжите правильно? Щоб відповісти на це запитання, порівняймо їхні значення, подані в тлумачному Словнику української мови. **Нашкодити** означає «заподіяти шкоду кому-, чому-небудь», тобто передбачає когось або якийсь природне явище (град, буревій, зливу), що спричиняють шкоду, напр.: — *Ой, лис ти, Григорію, лис. **Нашкодив** тихцем, а тепер піддобрюєшся?* (М.Стельмах); *Град багато **нашкодив**, бо пообивав цвіт на деревах, дуже поприбивав огороди і збіжжя* (Леся Українка) (т. V, с. 240). **Зашкодити (зашкоджувати)** виражає значення «завдати шкоди кому-, чому-небудь», але не кимсь або чимсь, а такої шкоди, що є негативним наслідком чогось, напр.: — *Ах, отче! Покиньте сю розмову, прошу вас! Вона вас бентежить, може **зашкодити** вашому зборов'ю!* (І.Франко) (т. III, с. 415). Саме таким може бути наслідок самолікування: або погіршення стану здоров'я, або й повна втрата його.

Отже, якщо йдеться про можливу шкоду самолікування, то потрібно вжити дієслово **зашкодити** або стійку словосполуку **завдати шкоди**. А згаданий фрагмент реклами українською мовою природно звучатиме так: *Не вдавайтеся до самолікування, воно може **зашкодити** Вашому здоров'ю; Не вдавайтеся до самолікування, воно може **завдати шкоди** Вашому здоров'ю*.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2,06,373

Володимир Труб (м. Київ)

ПРО ОБМЕЖЕННЯ НА ВАРІАТИВНІСТЬ ВИДУ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ ТА ДЕЯКІ ФУНКЦІЇ ВИДОВОГО ПРОТИСТАВЛЕННЯ

В статті розглянуто обмеження на варіативність виду дієслів, вжитих у позиції семантичного актанта іншого (зовнішнього) предиката, який підпорядковує дієслово або ж прилягає до нього. Досліджується також анафорична функція недоконаного виду як засобу нагадування про інформацію, про яку так чи інакше йшла мова в попередньому тексті.

Ключові слова: дієслівний вид, доконаний вид, недоконаний вид, видове протиставлення, анафорична функція.

I. Одне з поширених обмежень на варіативність видових дієслівних форм пов'язане з вживанням дієслова у позиції актанта іншого предиката. Типовим прикладом є випадки, коли те чи інше дієслово синтаксично підпорядковане іншому, яке виконує функцію головного предиката. Наприклад, головні предикати на зразок *вдаватися, постіпати* з, що вказують на досягнення мети, успішну реалізацію цілеспрямованої акції суб'єкта або інстанції, вимагають, щоб підпорядкований інфінітив, який позначає відповідну дію, було вжито у формі доконаного виду (ДОК). Адже за таких умов тільки форма ДОК засвідчує, що виконана дія досягла своєї мети. Пор. (1) *ЗС НАТО вдалося зловити (*ловити) Саддама Хусейна; (2) Влада поквапилася заарештувати (*заарештовувати) опозиціонера.*

З іншого боку, предикати, що позначають поступове надбання навички, вміння, звички, передбачають, що підпорядковане дієслово, яке вказує на дію, що її прагне опанувати суб'єкт, має фігурувати у формі недоконаного виду (НЕДОК). Адже мова йде про надбання постійної здатності, яку суб'єкт згодом застосовуватиме неодноразово. На багатократність здійснення таких дій якраз і указує підпорядковане дієслово у формі НЕДОК, яке реалізує значення ітеративності: (3) *Він вчиться танцювати (*зтанцювати, *потанцювати) вальс / Він на-*

вчився танцювати (*зтанцювати, *потанцювати) вальс; (4) Він зве- кає лягати (*лягти) вчасно / Він звук лягати (*лягти) вчасно; (5) Він при звичаївся їсти (*з'їсти) суші двома паличками. На відміну від при- звичаїтися, форма ДОК приловчитися указує на спонтанний одноразо- вий вдалий вияв спритності, досягнутий без попередніх тренувань, — пор. (6а) Він приловчився з'їсти (*їсти) суші двома паличками. Крім того, на відміну від при звичаїтися (у розглядуваному значенні), при- ловчитися утворює аспектуальну пару з формою НЕДОК приловчати- ся, що має ітеративне значення неодноразового прояву спонтанної спритності: (6б) Він (не раз) приловчався прогулювати лежії.

У той же час, якщо зовнішній предикат позначає не надбану, а по- стійну, здавна існуючу властивість, здатність до неодноразового здійс- нення якоїсь дії, то підпорядковане дієслово може уживатися у формі як ДОК, так і НЕДОК. За цих умов обидві дієслівні форми набувають те саме значення багатократності:

(7) Він любить танцювати (потанцювати.); Вона любить засо- лювати (засолити) свіжоморожену рибу; Йому подобається гуляти (по- гуляти) у надвечір'я; Він уміє наполягати (наполягти) на своєму; Він може піднімати (підняти) штангу вагою в 100 кг. Як бачимо, на відміну від прикладів, наведених раніше, в контексті таких головних предика- тів значення одноразовості, притаманне формам ДОК, придушється, що й пояснює нормативність всіх варіантів фраз, наведених у (7).

Проте якщо з контексту стає очевидним, що головний предикат указує на володіння яким-небудь правовим ресурсом, повноваження- ми, то тоді відмінність у видових формах підпорядкованого дієслова спричиняється і до різних осмислень. Форма ДОК указує на одноразо- вість потенційної дії: (8а) Він може (здатний, має можливість) вплину- ти на Ганну. А форма НЕДОК передбачає осмислення ітеративне: (8б) Він може (здатний, має можливість) впливати на Ганну.

У контексті предикатів ухвалення рішення можливість варіатив- ності виду підпорядкованого дієслова залежить від його семантичного типу. Якщо це дієслово є «моментальним» або належить до інших ти- пів, що не мають актуально-тривалого, процесуального значення, то воно нормативно уживається тільки у формі ДОК (мова йде про ви- падки, коли про відповідне рішення повідомляється вперше):

(9) Влада вирішила заарештувати (*заарештовувати) опозиціонера;

(10) Іван вирішив подарувати (*дарувати) їй вазу

Вживання в тому ж контексті форм НЕДОК цих дієслів свідчить про ухвалення рішення щодо низки однотипних дій з різними об'єк- тами, що підтверджується і множиною іменників, які заповнюють об'єктні валентності:

(11) Вони вирішили заарештовувати всіх підряд;

(12) Він вирішив дарувати їй квіти

Якщо ж ухвалюється рішення про єдину дію, що має процесуаль- ний характер, то підлегле дієслово, яке його позначає, може уживатися в обох видових формах:

- (13а) Він вирішив зліпити сніговика;
- (13б) Він вирішив ліпити сніговика;
- (14а) Вони вирішили створити єдину опозицію;
- (14б) Вони вирішили створювати єдину опозицію;
- (15а) Всім адекватним людям потрібно об'єднатися;
- (15б) Всім адекватним людям потрібно об'єднуватися

При цьому в (13а, 14а, 15а) фокус уваги зосереджений на гіпотетичному досягненні результату (сніговикові, єдиній опозиції, єдиному співтоваристві адекватних людей). А в (13б, 14б, 15б) у фокусі уваги знаходиться сам процес, націлений на отримання потрібного результату.

Серед ряду зовнішніх предикатів, які так чи інакше вказують на ухвалення вимушеного («непопулярного») рішення, виділяється безособове дієслово *доводитися*. Цікаво, що у нього відсутня інфінітивна форма ДОК. Тим часом в минулому часі його особові форми утворюють «нормальну» аспектуальну пару *доводилося* / *довелося*, в теперішньому часі, природно, можлива тільки форма НЕДОК *доводиться*, а в майбутньому — тільки форма ДОК *доведеться*. Характер інтерпретації конструкцій, що утворюються цим предикатом, також істотно залежить від семантичного типу підпорядкованого дієслова V, зокрема від того, має чи не має форма НЕДОК цього дієслова парадигматичне (словникове) видове значення ітеративності. Пор., наприклад, такі ітеративні дієслова руху як *ходити*, *їздити*, *плавати*, *літати* на відміну від *йти*, *їхати*, *плисти*, *летіти*. Можна виділити наступні види інтерпретацій з цим зовнішнім предикатом.

Форма ДОК зовнішнього предиката в минулому і майбутньому (*довелося*, *доведеться*) вказує на ухвалення рішення про одноразову дію, якщо форма НЕДОК керованого дієслова V не має парадигматичного ітеративного видового значення. За цих умов V може фігурувати в будь-якій видовій формі:

- (16а) *Довелося (доведеться) піти в магазин;*
- (16б) *Довелося (доведеться) йти в магазин;*
- (17а) *Довелося (доведеться) ви'кликати швидку допомогу;*
- (17б) *Довелося (доведеться) виклика́ти швидку допомогу*

Відзначимо, що в (16б, 17б), на відміну від (16а, 17а), актуалізується презумпція про стереотипну «алгоритмичність» дії, вираженої підлеглим дієсловом, — про те, що стандартним способом виходу з положення, що склалося, є похід в магазин або виклик швидкої допомоги.

Форма ДОК зовнішнього предиката у поєднанні з підпорядкованим дієсловом V в НЕДОК, яке має парадигматичне ітеративне видове значення, указує на одноразове ухвалення рішення про виконання ряду однотипних дій:

- (18) *Довелося (доведеться) ходити в далекий магазин;*
- (19) *Довелося (доведеться) їздити до Львова*

Якщо ж кероване дієслово фігурує у формі ДОК, то відповідний предикативний комплекс указує на ухвалення рішення про одноразову дію:

(20) Довелося (доведеться) сходити в далекий магазин;

(21) Довелося (доведеться) їздити до Львова

Нарешті форма НЕДОК зовнішнього предиката (*доводилося, доводиться*) завжди вимагає вживання керованого дієслова тільки у формі НЕДОК і указує на багаторазове ухвалення рішень про кожну з однотипних дій:

(22) Доводилося (доводиться) виклика́ти (*ви́кликати) швидку допомогу;

(23) Доводилося (доводиться) ходити (*сходити) в дальній магазин;

(24) Доводилося (доводиться) їздити (*з їздити) до Львова

Природно, що вживання форм НЕДОК *доводилося, доводиться*, а також ДОК в минулому часі *довелося* в кожному випадку свідчить не тільки про ухвалення рішення, але і про його виконання. А форма ДОК майбутнього часу *доведеться* виконує функцію «репортажу» про практичне міркування — рішення або пораду, як слід вчинити в ситуації, що склалася — пор. (16а — 16б), (17а — 17б), (20 — 21) або (в разі вживання підпорядкованого дієслова у формі НЕДОК з ітеративним значенням) — в майбутньому, яке не входить до «часу мовця» [1] — пор. (18 — 19).

У інших випадках дієслово буває семантично залежним від предиката-адвербіала. Прикладом таких зовнішніх предикатів є прислівники на зразок *даремно, дарма, надаремно, марно*, які в рематичній позиції нормативно указують на неуспішність спроби, позначеної дієсловом, до якого вони синтаксично прилягають. Зазвичай актантами таких адвербіальних предикатів є дієслова, які позначають неконтрольовані або слабко контрольовані дії. Нормативно вони мають уживатися в формі НЕДОК, оскільки у формі ДОК вони вказують на успішну спробу: (25) *Він її просив (прохав, умовляв, благав) марно (даремно, дарма, надаремно)*.

В той же час, як було показано в [3], в комунікативній позиції т.з. «атрибуту реми» деякі з цих прислівників набувають оцінного значення «запізнілого жалю», переводячи висловлення в діалогічний контекст. У такий спосіб констатується неадекватність доцільного розважання на етапі «зважування» (пор. [5: 54-71]) — помилковість позитивного рішення щодо виконання дії, про наслідки якої тепер доводиться жалкувати. За таких умов залежний предикат може уживатися як у формі НЕДОК, так і ДОК. У першому випадку мовець жалкує про саму здійснену спробу: (26) *Даремно (дарма) він її просив (прохав, умовляв, благав)*. У разі ж вживання форми ДОК мова йде про жаль з приводу вдалої спроби: (27) *Даремно (дарма) він її упрохав (умовив, ублагав)*.

В той же час прислівники *надаремно, марно, безуспішно* такого другого осмислення не допускають і в будь-якій комунікативній позиції зберігають значення невдалої спроби: (28а) *Надаремно (марно, безуспішно) він її просив (прохав, умовляв, благав)*. Вживання ж семантично залежного дієслова у формі ДОК перетворює речення на аномальне:

(28б) **Надаремно (марно, безуспішно) він її упростав (умовив, ублагав)*. А діалогічний адвербіал *шкода* (як і «наративне» дієслово *жалкувати*) реалізує тільки значення негативної аксіологічної оцінки, також допускаючи варіювання видових форм свого актанта: (29а) *Шкода, що він її прохав(умовляв, благав)*; (29б) *Шкода, що він її упростав (умовив, ублагав)*.

Також цікавим є аналіз сполучуваності різних видових дієслівних форм з адвербіалом *поступово*. Його функція полягає в синхронному або ретроспективному віддзеркаленні плавної (без стрибків) зміни в перебігу процесу з погляду межі, якої він прагне досягнути. Подібно до прислівників *швидко, повільно*, детально досліджених, наприклад, в роботі [2], *поступово* характеризує зміну фаз дії або процесу і тому не може сполучатися з дієсловами, які позначають стани, гомогенні дії або процеси, з «моментальними» дієсловами і іншими предикатами, що не можуть мати актуально-тривалого осмислення — пор. (30) **Пароплав поступово гудів*; **Бабуся поступово сиділа в приймальні*; **Він поступово ходить (плаває)*; **Він поступово дарує їй вазу* **Вона поступово виходить заміж за Івана*; **Човен поступово прибило до берега* і т. ін.

Нормативно, характеризуючи синхронний перебіг еволюційного процесу, *поступово* сполучається з формою НЕДОК, а ретроспективно вказуючи на досягнуту межу такого процесу, *поступово* вживається з дієсловом ДОК. Відтак цей прислівник начебто відображає найбільш поширене, «прототипове» уявлення про функціонування дієслівних видів: поєднуючись з формою НЕДОК, воно характеризує дію або процес в його розвитку, а з формою ДОК констатує «плавно» досягнуту межу або результат.

Проте було б помилкою думати, що це правило є універсальним і спрацьовує неухильно. Насправді сполучуваність цього адвербіала є достатньо вибірковою. Наприклад, *поступово* погано сполучається з позначеннями триваючих контрольованих дій: (31) ?*Потяг «Москва - Київ» поступово віддаляється від Москви*; ?*Потяг «Київ — Москва» поступово наближається до Москви*. При цьому видаються цілком допустимими фрази (32) *Потяг «Москва — Київ» швидко (поволі) віддаляється від Москви*, *Потяг «Київ — Москва» швидко (поволі) наближається до Москви*. Річ у тому, що речення на зразок (31) мало інформативні, тобто порушують постулат інформативності.

Поступово набагато краще поєднується з позначеннями слабко контрольованих дій і неконтрольованих процесів, коли мова йде про послідовні фази того, що відбувається з тією чи іншою особою чи об'єктом: (33) *Він поступово при звичаївся їсти суші двома паличками*; (34) *Астероїд поступово наближається до Землі*.

Виділяються три типи сполучуваності цього адвербіала.

1. *Поступово* сполучається і з формою НЕДОК, що вказує на триваючий процес або дію, і з формою ДОК, яка констатує досягнення межі:

(35) *Хлоп'яче куріння у дворі поступово переходить у звичку* → ...*поступово перейшло в звичку*; *Подібна практика поступово забувалася* → ...*поступово забулася*; *Гострота пережитого поступово згасає* → ...*поступово згасла*; *Стіна поступово руйнується* → *Стіна поступово зруйнувалася*; *Ви поступово позбуваєтеся звички насуплюватися і мружитися* → ...*поступово позбудетеся звички насуплюватися і мружитися*.

Для вказівки на початок поступової зміни використовуються предикати *почати, стати*:

(36) *З 11 червня життя почне поступово повертатися до нормального плину*; *Поступово починаєш симпатизувати всьому класу, в якому вона вчиться*; *Завдяки душевній підтримці Валентина Михайловича я поступово стала повертатися до життя*.

2. У випадках, коли прислівник поєднується з обома видовими формами, дієслівна форма ДОК не позначає межу відповідного процесу:

(37) *Човен поступово відносить у відкрите море* → ...*поступово віднесло у відкрите море*; *Напередодні кубка світу в Японії ціни на все поступово підвищуються* → . *поступово підвищилися* (не існує межі для підвищення цін); *Єднання диригента з оркестром зросло поступово, від концерту до концерту* → ... *зросло поступово...* (єднання з оркестром може бути безмежним); *Знайомство поступово поглиблюється* → ...*поступово поглиблюлося*, але: *Температура повітря поступово підвищується* → ...*поступово підвищилася до 25 градусів*.

3. Прислівник сполучається тільки з формою ДОК, яка вказує на досягнення межі, оскільки важко або неможливо позначити процес, який до нього призвів:

(38) *А потім він поступово став почувати удома*; *Перший шок поступово змінився німим питанням*.

II. У переважній більшості раніше розглянутих прикладів використання дієслівних форм НЕДОК було засобом первинної вказівки на дію, що позначається даним дієсловом. В той же час досить часто використання цих дієслівних форм виконує «анафоричну» функцію, тобто подібно до займенника указує на те, що так чи інакше (експліцитно або імпліцитно) було згадано раніше. У таких випадках форми НЕДОК стають одним із засобів маркування прагматичної презумпції. Найперше це стосується заперечення. Пор. фразу (39) *Вони не збираються його заарештувати (розстрілювати)*, яка, як і будь-яке заперечне речення, передбачає заздалегідь актуалізовану думку про те, що вони збираються його заарештувати (розстріляти). В той же час при вживанні підпорядкованої форми ДОК фраза стає аномальною: (39а) **Вони не збираються його заарештувати (розстріляти)*. Пор. також (40) *Вона не збирається виходити (*вийти) за нього заміж з раніше актуалізованою думкою, ніби вона хоче (збирається) вийти за нього заміж*.

Розгляньмо докладніше різні типи актуалізацій, властиві видовим формам «ментального» дієслова *заарештувати*, використовуючи приклади, переважно запозичені з Національного корпусу російської мови.

1. Речення містить повідомлення про реальну, фактивну подію:

(41) *Вчора його заарештували; Патрулю довелося заарештувати нетверезого лейтенанта.*

Дієслівні форми НЕДОК закономірно використовуються для вказівки на фактивне здійснення неодноразових однотипних дій:

(42) *Вони почали в масовому порядку заарештовувати грузин; І нас, націоналістів, відразу ж почали заарештовувати, вивозити; Повноваження, що передаються надзвичайним комісіям, дозволяли їм заарештовувати і розстрілювати без суду і слідства.*

2. Асертивна частина речення виконує функцію інтродукції — актуалізації у слухача ідеї про відповідну дію. При цьому можливі наступні варіанти:

2.1. Ідея про дію виходить від мовця: (43) *Влада вирішила заарештувати опозиціонера; Ця влада за що хочеш може заарештувати; Адже могли б заарештувати, а то й застрелити; Будь-якої хвилини можуть заарештувати за спекуляцію; За відмову від роботи, зрив виробництва та простої на ділянці з/к Інжектора заарештувати на три доби; Раз звинувачення пред'явлено, отже людину можна заарештувати;*

2.2. Ідея виходить не безпосередньо від мовця, а виникає у третіх осіб — учасників ситуації, про яку йде мова: (43а) *...Коли Жуков і з ним ще декілька осіб прийшли в кабінет до Сталіна, вони побачили явний переляк вождя: він подумав, що прийшли його арештовувати;* (44б) *Всі подумали: йде арештовувати когось;* (44в) *Ним ще й вісімнадцяти явно немає. Заарештовувати будете?*

2.3. Мова йде про реальний намір третіх осіб або про конкретні кроки, спрямовані на його здійснення: (45а) *А це нас заарештовувати йдуть — відповів Азazelло і випив стопку коньяку;* (45б) *А мене ж вчора заарештовувати приїздили;* (45в) *Німці з місцевими поліцаями прийшли його заарештовувати;* (45г) — *От добре! Йду арештовувати Янаєва, а понятих немає. Ходімо зі мною!;* (45д) *До думки маршала дослухалися ті, хто повинен був заарештовувати (заарештувати) Бориса Миколайовича.*

У прикладах, наведених в двох останніх підрозділах, актуалізація у слухача ідеї про дію (арешт) має не безпосередній, а опосередкований характер, тобто після її актуалізації у інших. Так, в 2.2. відображені моменти виникнення відповідної ідеї у третіх осіб. А в 2.3. показано, що у третіх осіб вона була актуалізована раніше — до тієї ситуації, яка описується в кожному прикладі з 2.3.

3. До моменту сприймання речення ідея вже актуалізована у слухача. За таких умов розрізняються наступні варіанти:

3.1 Реальна, виконана дія виступає як прагматична презумпція речення:

(46а) *Ось, пригадала: перш ніж заарештовувати (заарештувати) на них обкладення зробили (фактивна презумпція: 'їх заарештували');*; (46б) *В день заколоту Шетарді на саях з російськими гвардійцями за-*

арештовувати представників колишньої влади справді не їздив, він все-таки був послом іноземної держави (фактивна презумпція: 'російські гвардійці заарештували представників колишньої влади').

У прикладах з підрозділів 2.2, 2.3., 3.1 описуються ситуації, в яких знаходиться суб'єкт (або суб'єкти), що раніше здобули намір здійснити деяку дію (тут — арешт) і вже перейшли до реалізації цього наміру, виконуючи необхідну підготовчу акцію для досягнення своєї мети. Підготовча акція позначається головним предикатом, а переслідувана мета — його інфінітивним актантом у формі НЕДОК, який вказує на те, що мети **ще** не досягнуто (навіть якщо відомо, що згодом вона була реалізована — пор.(46а — 46б)). У найбільш ясній формі стан суб'єкта представлений в (45г), де суб'єкт-мовець повідомляє про свою мету і про етап шляху до її досягнення, на якому він перебуває у момент мовлення. В інших прикладах відображено емпатію до цього стану суб'єкта — уявлення про нього мовця або третіх осіб. У (45а — 45в, 45д, 46а — 46б) відображено їхнє знання про відповідну ситуацію, а в (44а — 44в) — інтерпретативна думка про неї.

3.2. У реченні висловлено певну думку відносно раніше актуалізованої ідеї про гіпотетичну дію: (47а) *Заарештовувати (заарештувати) можуть лише за кримінальне діяння*; (47б) *Ми не боролися за те, щоб не було арештів, якщо людина суспільно небезпечна, її потрібно заарештовувати* ('позитивна оцінка правомірності раніше актуалізованої ідеї');

3.4. Негативна оцінка істинності актуалізованої ідеї:

3.4.1. Імовірнісна негативна оцінка: (48а) *Заарештовувати за розкурювання на вулиці тебе навряд чи будуть = За розкурювання на вулиці тебе навряд чи заарештують; Вони не мають права за це заарештовувати.*

3.4.2. Однозначна негативна оцінка: (49а) *Вони навіть не думали його заарештовувати — просто розстріляли*; (49б) *Ніхто хлопця поки заарештовувати не буде*; (49в) *Заарештовувати жінку не стали*; (49г) *Викрадачів не стали заарештовувати, а призначили під нагляд командири частини*; (49д) *У країні залишилися тисячі функціонерів, яких поки ніхто не думає заарештовувати*; (49е) *Його не хотіли заарештовувати, оскільки він забезпечував на Сицилії політичну рівновагу* (тобто 'Влада хотіла не позбавляти його волі (хоча для цього й були підстави), а навпаки — щоб він залишався на волі. Причиною цього бажання влади було те, що він забезпечував на Сицилії політичну рівновагу').

Слід наголосити, що навіть якщо в певних ситуаціях можна вжити обидві видові форми (пор. (46а), (47а)), форма НЕДОК передбачає вищий ступінь актуалізації ідеї про дію, позначену дієсловом. Використання форми ДОК нормативно передбачає, що актуалізація відповідної ідеї відбувається в процесі сприйняття поточного речення, тоді як дієслово в НЕДОК частіше маркує її активацію в попередньому тексті.

У наведених прикладах актуалізація дії, яка засвідчує анафоричну функцію недоконаного виду, має часто спонтанний, не дуже аргументований, «підготовлений» характер. Так, в (49в) суб'єктом очікування

можливого арешту жінки є мовець, що виступає як сторонній спостерігач. Адже з (49в) однозначно ніяк не випливає, що такий план дій насправді був у тих, хто мав підстави і достатні повноваження для здійснення арешту. Наприклад, вони могли чи то передумати заарештовувати жінку, вирішити, що в цьому зникла необхідність (тобто перестати цього хотіти), чи то взагалі від самого початку не бачили в цьому необхідності. У прикладі (49г) йдеться про те, що відповідні інстанції для досягнення своєї мети використали інший спосіб (призначення викрадачів під нагляд командира частини), а не той, на який очікував мовець (арешт викрадачів). При цьому залишається невідомим, чи був арешт первинним планом цих інстанцій, або ж вони одразу обрали інший шлях.

Актуалізація набуває «більш плавних» рис, якщо в тексті послідовно відбиваються етапи («історія») цільового розважання замисленої дії. У такий спосіб відбиваються різні рівні втілення тієї самої ідеї у свідомості того самого суб'єкта (інстанції) — починаючи від чистого бажання до його здійснення. Це положення можна проілюструвати на прикладах двох послідовних етапів цільового розважання — практичного міркування і «зважування» [Труб 2007: 54 — 71]. Практичне міркування (ПМ) зазвичай пов'язане з пошуком шляху до досягнення поставленої мети Р і може бути уподібнене до пошуку відповіді на окреме питання на зразок *Як досягти Р?* або *Що (яке Q) слід зробити, щоб досягти Р?* Таким чином, ПМ можна уподібнити здійсненню вибору з множини альтернатив. Прикладами отриманих рішень можуть слугувати фрази (50) *Він вирішив надіслати їй телеграму;* (51) *Батьки вирішили віддати дитину до музичної школи,* де підпорядковану предикацію, що позначає потрібну відповідь, нормативно подано у формі ДОК. У інших випадках етап пошуку потрібного рішення (тобто ще не прийнятого) може бути відображений в кооперативному режимі, коли воно підказується кимось іншим: (52) *Йому порадили надіслати їй телеграму;* (53) *Батькам порадили віддати дитину до музичної школи.*

На наступному етапі обдумування — «зважування» суб'єкт оцінює неминучі або можливі побічні ефекти від здійснення діяльності Q, що має спонукати до остаточного рішення про дію або відмову від неї. Цей етап уподібнюється до пошуку відповіді на загальне питання на зразок *Робити чи не робити Q?*, тобто пов'язаний з вибором тільки з двох альтернатив. Якщо отримано негативну відповідь, то вона кодується заперечною підпорядкованою предикацією у формі НЕДОК: (50а) *Він вирішив не надсилати їй телеграму;* (51а) *Батьки вирішили не віддавати дитини до музичної школи.* Як бачимо, в (50а–51а) зафіксовано відмову від дії, ідея про яку виникла на попередньому етапі — стадії ПМ. Аналогічним чином (за допомогою форми НЕДОК) позначається тенденція до негативного рішення на етапі обдумування, коли воно ще не прийняте остаточно (50б) *Він схиляється до того, щоб не надсилати їй телеграму;* (51б) *Батьки схиляються до того, щоб не віддавати дитини до музичної школи.* Так само форма НЕДОК маркує стадію обдумування — зважування, яка відбувається в кооперативному режимі: (52а)

Йому порадили не надсилати їй телеграму (Йому не радили надсилати їй телеграму); (53а) Батькам порадили не віддавати дитину до музичної школи (Батькам не радили віддавати дитину до музичної школи).

Ухвалення в результаті обдумування — зважування однозначного негативного рішення (пор. (50а) — (51а)) відображає реальну ментальну еволюцію в свідомості суб'єкта цільового розважання — відмову від реалізації первинного плану. Ця відмова може бути обумовлена принаймні трьома причинами:

1) суб'єкт просто передумав здійснювати Q, тобто це бажання у нього взагалі зникло (бажання посилати їй телеграму, віддавати дитину в музичну школу);

2) суб'єкт (або інстанція) віддав перевагу іншому способу досягнення своєї мети — пор. (54) *Він вирішив не надсилати їй телеграму, а подзвонити*. Пор. також (55) *Ми його не заарештуватимемо, просто налякаємо гарненько*;

3) суб'єкт вирішив, що здійснення запланованої дії призведе (або може призвести) до побічних ефектів, які знецінять її доцільність. За цих умов (50а) стає синонімічним (56) *Він не наважився надіслати (надсилати) їй телеграму*. В цьому випадку (на відміну від раніше розглянутих) передбачається, що бажання надіслати телеграму у суб'єкта не зникло, але можливі побічні ефекти від інформування адресата можуть украй негативно позначитися на важливішій для суб'єкта загальній (холістичній) оцінці ситуації, що склалася. Пор. також (57) *Влада не наважилася її заарештувати (заарештовувати)*, з чого не випливає, що влада не хотіла б її заарештувати, проте вважає її перебування на волі меншим злом в порівнянні з негативними наслідками її арешту.

Важливо наголосити, що таке потрактування є чинним для актантних предикатів, що позначають контрольовані дії або такі, які можна характеризувати як нейтральні з погляду ознаки контрольованості. У прикладах на зразок (56 — 57) та інших подібних передбачається, що суб'єкт або інстанція мають потенціал, цілком достатній для відсилання телеграми або здійснення арешту. Від виконання дії їх утримують тільки можливі або неминучі наслідки від досягнення її результату.

В той же час якщо актантний предикат позначає дію, яка із загальнолюдських поглядів вважається слабко контрольованою (пор. *вступати до університету, захищати докторську дисертацію* і т.ін.), то подібні речення дістають іншу інтерпретацію. Пор.:

(58) *Він не наважився вступати (*вступити) до університету*;

(59) *Він не наважився захищати (*захистити) докторську дисертацію*, де відмова від виконання дії вмотивована не небажаними наслідками від її результату, а побоюваннями, що потрібний результат не буде досягнуто, оскільки суб'єкт не упевнений, що його інтелектуальний ресурс виявиться достатнім для того, щоб стати студентом університету або отримати докторський ступінь. Саме тому в (58 — 59), на відміну від (56 — 57), підпорядкований предикат не можна вжити у формі ДОК, яка указує на досягнення мети відповідної дії.

У прикладах (56–57) зафіксовано результат обдумування — «зважування», який безпосередньо передує переходу до стадії наміру (якщо в результаті обдумування ухвалено позитивне рішення щодо виконання дії). А (58–59) відображають більш ранню стадію «ресурсного» зважування, що співвідноситься з практичним міркуванням, в процесі якого суб'єкт оцінює свої можливості.

Істотно, що в прикладах на зразок (56–57) обидві підпорядковані дієслівні форми (і ДОК, і НЕДОК) передбачають потенційне досягнення мети позначеної дії (інформування адресата, позбавлення волі). Тим часом в (58–59) єдино допустима форма НЕДОК указує тільки на потенційну спробу дії — вступу до ВИШу або захисту докторської. У (56–57) функцію протиставлення видових форм актантних предикатів природно інтерпретувати як відбиття різного ступеня актуалізації ідеї про відповідну дію. Форма НЕДОК передбачає, що думка про дію була найвірогідніше актуалізована у слухача в попередньому тексті, тоді як форма ДОК допускає можливість такої актуалізації в процесі сприйняття самого речення. В той же час в (58–59) підпорядкована форма НЕДОК допускає обидві стратегії актуалізації, а уточнення її характеру вимагає розгляду ширшого контексту. Відзначимо також, що у випадках на зразок (56–57) можливість попередньої актуалізації, на яку указує форма НЕДОК, видається вірогіднішою ще й тому, що ці речення відображають більш пізню стадію цільового розважання, ніж (58–59).

Відзначимо, що отримання на стадії зважування позитивної відповіді також допускає використання форми НЕДОК: (60) *Він вирішив надсилати їй телеграму* ≈ 'Те, що він вирішив надіслати їй телеграму, є вірним'.

Таким чином, можна констатувати різні функції вживання форм НЕДОК. Так, в прикладах (2.2. — 2.3) НЕДОК указує, що результату дії, позначеної актантним інфінітивом, **ще** не отримано. В інших прикладах форма НЕДОК маркує, як і в (60), потенційне досягнення відповідного результату (навіть у тих випадках, коли суб'єкт відмовляється від цього), а в (58 — 59) — тільки потенційну спробу його досягнення.

Прикладом зовнішнього предиката, який завжди передбачає попередню актуалізацію дії, позначеної підпорядкованим інфінітивом, є адвербіал *не можна* [Труб 2007: 94 — 127]. Важливо наголосити, що ця актуалізованість передбачена самим значенням адвербіала. До сфери його дії завжди входить інфінітив, що позначає дію, уявлення про яку було так чи інакше активовано раніше. При цьому різні значення *не можна* нормативно маркуються видовим протиставленням підпорядкованого дієслова. Конструкція *не можна Р (ДОК)* (пор. (61) *Не можна відкрити кран*) указує на неможливість здійснення відповідної акції або переходу в певний стан. В той же час структура *не можна Р (НЕДОК)* (пор. (62) *Не можна відкручувати кран*) указує на небажаність або неправомірність дії Р і спонукає до відмови від неї.

Джерело неоднозначності *не можна* слід шукати в його значенні. Як відомо, в роботі [Апресян 1974] було запропоновано просте і ефективне і тлумачення: *не можна* \approx 'не можна'. Таким чином, неоднозначність *не можна* природно пов'язати з неоднозначністю компонента 'можна':

а) *можна1P* має суто потенційне значення, яке вказує на можливість, здатність до здійснення *P*, його принципів досяжність;

б) *можна2P* позначає той або інший вид «правової можливості», те, що *P* є дозволеним, правомірним.

При цьому форма ДОК підпорядкованого інфінітива при *не можна* активізує потенційне значення *можна*, тоді як форма НЕДОК активізує його правове значення.

Цікаво відзначити, що в широкому арсеналі мовних засобів, які виражають ту чи іншу заборону, предикатив *не можна* практично єдиний допускає видове протиставлення підпорядкованого предиката. Інші функціонально аналогічні лексичні комплекси, що також завжди передбачають попередню актуалізацію дії, яка підлягає забороні, не сполучаються з дієслівною формою ДОК:

(63) *не треба (не потрібно) туди ходити (*туди сходити);*
*не слід туди ходити йти (*туди сходити);*
*не варто туди ходити йти (*туди сходити);*
*краще туди не ходити йти (*туди не сходити)*

Цю закономірність можна пояснити таким чином. Форми *не треба, не потрібно, не слід, не варто, краще не*, на відміну від *не можна*, використовуються для вираження тільки власне заборони, завжди спираючись на однозначну презумпцію про те, що адресат здатний здійснити *P*. Таким чином, у цих форм відпадає необхідність в розрізненні значень 'можливість' / 'неможливість'. Як ми бачили, для *не можна* способом маркування його потенційного значення слугує підпорядкована форма *P* (ДОК). Тому поєднання цієї форми з розглядуваними лексичними комплексами призводить до інформаційної надлишковості, яка й пояснює аномальність відповідних виразів.

У цьому плані становить інтерес і питальний займенник *навіщо*, який у поєднанні з НЕДОК-інфінітивом, також відображає мовленнєвий режим негативного кооперативного зважування — адресовану суб'єктові репліку «напучення» про недоцільність виконання ухваленого раніше рішення: (64) *Навіщо тобі виїжджати (*виїхати)?*

Важливо наголосити, що відзначене видове протиставлення при *не можна* і інших адverbіалах не пов'язане з виразом власне видових значень. Наприклад, структура *не можна P(док)* вказує на неможливість навіть одноразової реалізації *P*, а структура *не можна P(недок)* спонукає до відмови навіть від одноразового здійснення *P*. Аналогічним чином компоненти *P(недок)*, підпорядковані формам *не треба (не потрібно, не слід, не варто, краще не)* можуть позначати як одноразові, так і багаторазові дії. В той же час ствердні форми цих предикатив здатні вільно підпорядковувати дієслівні форми і *P(док)*, і *P(недок)*, і в

цьому випадку видове протиставлення «спрацьовує» стандартно, розрізняючи власне видові значення. Ср.: (65) *Треба (потрібно) туди сходити / треба (потрібно) туди ходити; слід туди сходити /слід туди ходити; варто туди сходити / варто туди ходити; краще туди сходити / краще туди ходити*, де видове протиставлення однозначно пов'язане з виразом одноразовості / багаторазовості.

У діалогічному контексті для віддзеркалення запізнілого жалю з приводу dokonаної дії (тобто констатації помилковості прийнятого раніше позитивного рішення на етапі «зважування») може використовуватися підпорядковувальна конструкція *Не треба (не потрібно) було Q* – пор. (66) *Не треба було йому її підтримувати (*підтримати)*. В той же час, як ми бачили, при вираженні дуже близького (66) смислу за допомогою адвербіалів *дарма, даремно, шкода* варіативність видових форм семантично залежного особового дієслова цілком можлива: (67а) *Шкода, що він її підтримав*; (67б) *Шкода, що він її підтримував*. Як бачимо, в (67а) і (67б) протиставлення видових форм маркує одноразовість і неодноразовість підтримки. Тим часом в (66) форма НЕДОК *підтримувати* може вказувати як на один, так і на більш ніж один акт підтримки. Таким чином, позначення дієслівного актанта за допомогою особової форми (а не інфінітива) дає можливість точніше відображати прагматичну презумпцію.

І нарешті, як переконливо показано в [4: 66–83; 6: 247–291], анафорична функція НЕДОК яскраво виявляється при маркуванні вторинного спонування (зрозуміло, якщо при цьому зберігається ілокутивна функція спонування первинного). В той же час є підстави вважати, що ця закономірність спостерігається не в усіх слов'янських мовах. Так, якщо до нас хтось звертається, але ми не можемо відразу відреагувати (наприклад, зайняті розмовою з кимось іншим) і просимо нового співбесідника трохи почекати, то звільнившись, ми можемо сказати: *Так-так, кажіть (говоріть), я вас слухаю*. (В цьому випадку вживання наказової форми НЕДОК *кажіть (говоріть)* закономірно вмотивовано самою ситуацією – попереднім зверненням адресата до мовця). В той же час в болгарській мові в такій ситуації уживається форма ДОК: *Скажете!*

1. *Апресян Ю.Д.* Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика. – М., 1986 – Вып. 28. – С. 5 – 23.
2. *Богуславский И.М., Иомдин Л.Л.* Семантика медленности // Слово в тексте и в словаре. Сборник статей в честь 70-летия академика Ю.Д. Апресяна. М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 52 – 60.
3. *Зализняк Анна А.* Наречие *напрасно*: семантика и сочетаемость // *Metody formalne w opisie języków słowiańskich*. – Białystok, 1990. – S. 115 – 128.
4. *Падучева Е.В.* Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. – М.: Языки русской культуры, 1996, 464с.
5. *Труб В.М.* Особливості семантичної інтерпретації лексики і висловлення (цільові, модальні, темпорально-просторові та оцінні аспекти). – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007, 324 с.
6. *Шатуновский И.Б.* Проблемы русского вида. – М.: Языки славянских культур, 2009, 350 с.

Volodymyr Trub (Kyiv)

ABOUT RESTRICTIONS IN VARIABILITY OF ASPECT OF THE VERBAL FORMS AND SOME FUNCTIONS OF AN ASPECTUAL OPPOSITION

The paper deals with the restrictions in variability of aspect of the verbal forms being used in the position of semantic actant of another (external) predicate which can subordinate or adjoin the inner one. The author also investigates the anaphoric function of imperfect aspect as a means of referring to information which was in any event mentioned in the previous text.

Key words: verbal aspect, perfect aspect, imperfect aspect, aspectual opposition, anaphoric function.

Мовна мозаїка

ВИМАГАЄ ЧИ ПОТРЕБУЄ ?

У сучасному книжному вжитку помітно переважає дієслово **вимагати** зі значеннями «потребувати чого-небудь», «зумовлювати, передбачати що-небудь» тощо, пор.: *Будівництво метрополітену на Троєщину **вимагає** величезних коштів* (З газети); *Діти **вимагають** батьківської уваги та ласки* (Зі статті); *Присудок своєю семантико-синтаксичною валентністю **вимагає** підмета у формі називного відмінка* (З монографії); *Предикат у своїй змістовій структурі **вимагає** двох потенційних учасників для вираження певного стану* (З монографії). Тлумачний Словник української мови зафіксував троє значень дієслова **вимагати**: 1. Настирливо просити що-небудь у когось. 2. Ставити перед ким-небудь вимогу, пропонувати в категоричній формі зробити щось. 3. Зобов'язувати до чого-небудь, змушувати робити саме так (т.V., с. 427). Перші двоє значень виражають дії, до виконання яких категорично спонукає людина (пор.: *Аби трохи в матері забряжчало в калиточці, зараз і почне [дочка] **вимагати*** (Марко Вовчок); *Усі **вимагають** Кари злочинному* (М.Зеров), третє значення – це дія, до виконання якої спонукають обставини – закон, досвід, традиція тощо (пор.: *...він чемно відрекомендувався, як цього **вимагали** місцеві звичаї* (Ю.Смолич). У межах цього значення Словник подає лише відтінок «потребувати чого-небудь».

Але, як засвідчує українська мовна практика, значення потреби в чому-небудь виразніше, органічніше передає дієслово **потребувати** (пор.: *Київ **потребує** робочих рук*; *Дитяче книговидання **потребує** державної підтримки*; *Друкарня **потребує** паперу*) та прикметники **потрібний, потрібен, потрібна, потрібне, потрібні** (пор.: *Києву **потрібні** робочі руки*; *Дитячому книговиданню **потрібна** державна підтримка*; *Друкарні **потрібен** папір*). Якщо ж ідеться про зумовленість чого-небудь чимсь, то варто вживати дієслова **передбачати, зумовлювати, спричинювати** та ін., пор.: *Присудок **передбачає** підмета у формі називного відмінка*; *Предикат **зумовлює** своєю семантикою два непередикатні компоненти*.

Отже, замість дієслова **вимагати** зі значенням «відчувати, мати потребу в чому-небудь» вживаймо дієслово **потребувати** та прикметники **потрібний, потрібен, потрібна, потрібне, потрібні**. Пор. використання їх у згаданих на початку реченнях: *Будівництво метрополітену на Троєщину **потребує** величезних коштів*; *Для будівництва метрополітену на Троєщину **потрібні** величезні кошти*; *Діти **потребують** батьківської уваги та ласки*; *Дітям **потрібна** батьківська увага та ласка*.

Катерина Городенська

УДК 81'367.625

Наталія Мединська (м. Рівне)

СПЕЦИФІКА АСПЕКТУАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛІВ БАГАТОКРАТНО-ДИСТРИБУТИВНОЇ ТА РОЗПОДІЛЬНОЇ ДІЇ

У статті досліджено аспектуальну семантику дієслів багатократно-дистрибутивної та розподільної дії. Аналіз зазначених дієслів проведено у семантичному, словотвірному й функціональному аспектах на матеріалі вибірок зі «Словника української мови» в 11-ти томах, у сфері яких виявляється специфіка аспектуального значення досліджуваних дієслів.

Ключові слова: *аспектуальність, роди дієслівної дії, дієслова багатократно-дистрибутивної та розподільної дії, семантика, обставинні детермінанти.*

Актуальність дослідження впливає з необхідності нового осмислення лексичних одиниць — не тільки як номінативних знаків, а й як знаків, які акумулюють соціально-історичну, конкретно-емоційну і функціонально-семантичну інформацію. Вона зумовлюється потребою більш глибокого осмислення закономірностей функціонування і розвитку мови, що ґрунтується на дослідженні часткових лексико-семантичних мікросистем з метою створення цілісної картини системної організації кожної окремої мови. Особливого значення на сучасному етапі набуває проблема презентації лексичної і граматичної семантики слів різних частин мови у синтаксичних побудовах.

Зокрема увагу мовознавців традиційно привертав лексико-граматичний клас дієслів, його граматичні категорії, проте і в сучасних лінгвістичних студіях спостерігається науковий інтерес до вивчення дієслівної семантики. Ще О.О. Потєбня, розкриваючи механізм вираження думки в слові, зазначив: «Граматична форма є елементом значення слова, але в слові все залежить від уживання в мовленні» [8: 39].

У науковій розвідці розглядаються особливості внутрішньої організації семної структури дієслів, які виражають категорійне значення багатократності та розподільності.

У статті поставлено за мету з'ясувати засоби вираження аспектуального значення дієслів багатократно-дистрибутивної та розподільної дії у сучасній українській мові.

Дослідники дієслова (О.М. Пешковський, В.В. Виноградов, І.І. Мещанінов, О.В. Бондарко, В.М. Русанівський та ін.) визначають у ньому багатство синтаксичних сем, зокрема тих, що виражають різні додаткові аспектуальні значення. У сучасних дослідженнях спостерігається намагання вчених дати теоретичну інтерпретацію такої семантики, яка позначається терміном роди «способи дієслівної дії».

В аспектуальному відношенні дослідженню підлягають окремі лексико-семантичні розряди дієслів, їх структурна організація, що відображає способи перебігу дії в часі. Якщо такий зміст традиційно розглядався як варіативні значення граматичної категорії виду (А. Мейє, О.О. Шахматов, Л.В. Щерба), то в сучасній лінгвістиці його кваліфікують як особливу семантику дії, яка властива насамперед одновидовим дієсловам (О.В. Бондарко, Ю.С. Маслов, А.П. Грищенко, А.П. Загнітко та ін.). Учені підкреслюють, що способи дієслівної дії однотипні за аспектуальною семантикою [1: 67]. Виділення їх ґрунтується на розрізненні в дієсловах поняттєвих ознак та ознак способів перебігу дії в часі або ознаки багатократності / однократності його прояву тощо.

В україністиці до проблеми виділення й характеристики способів дієслівної дії зверталися І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, В.В. Дятчук, Т.Є. Масицька, В.М. Русанівський Н.І. Калько. Однак вивченню ж часткових лексико-семантичних полів приділялося недостатньо уваги. Якщо на матеріалі російської (З.Д. Попова, Т.О. Потапенко, Н.П. Сидорова, Н.М. Фірсова), чеської (З. Пауліні), латинської (М.Г. Сенів) мов досить повно проаналізовано структурування семантики дієслівних розрядів та їхні функціональні особливості, досліджено інтенційно-валентний потенціал в аспекті впливу семантико-синтаксичного моделювання структури речення, то в українській лінгвістиці ця проблема потребує комплексного аналізу й адекватного витлумачення. Певною мірою це позначається на недостатньому опрацюванні проблеми визначення статусу категорійних значень способів дієслівної дії, специфіці їхнього аспектуального значення у контексті. Пошук системи у багатогранній структурі дієслова, отже, вимагає дослідження категорійних аспектуальних значень з позиції лексичної, словотвірної, граматичної та функціональної семантики.

Граматична категорія виду як одна з найважливіших категорій дієслова для побудови мовлення виражає в українській мові цілу низку аспектуальних значень формами доконаного і недоконаного виду. Окрім опозиції аспектуальних класів дієслів, аспектуальні значення виявляються у дрібніших підкласах, що дістали назву способів (або родів) дієслівної дії (за термінологією О.В. Бондарка), або розглядаються як “приховані граматичні категорії” [2; 6] чи як явище неявної, “прихованої” граматики [7].

Дистрибутивність протиставляється іншим способам дієслівної дії за ознакою кратності / некрatності, багатократності / однократності дії.

Дистрибутивні дієслова передають множинність суб'єктів дії, що і вказує на неповну реалізацію кількісного протиставлення дій за тривалістю.

Аналізуючи семантичні особливості дистрибутивної розподільності, О.В. Ісаченко підкреслював, що дієслівна форма позначає дію, яка є наслідком ряду однорідних дій суб'єкта, але сама дія сприймається як єдине ціле з кінцевим результатом. “У семантичному відношенні, — зазначав він, — дистрибутивні дієслова характеризуються додатковими відтінками значення: 1) дія виконується не просто стосовно до кількох об'єктів (або не просто кількома суб'єктами), а переважно стосовно всіх (або багатьох) об'єктів., 2) окремі фази комплексної дії здійснюються одна за одною” [5: 287].

О.В. Бондарко виділяє чотири ознаки дистрибутивних дієслів.

1. Дистрибутивні дієслова виражають закінчену множинність повторюваних ситуацій: (*ламати* залежно від контексту позначає одну ситуацію або має ітеративне, а не дистрибутивне значення множинності ситуацій; *переламати* завжди позначає закінчену множинність ситуацій).

2. У кожній із повторюваних ситуацій представлені різні одиничні представники сукупного актанта / сирконстанта (*Мальчик перечитав все книги по истории Древнего Мира*).

3. Повторення ситуації здійснюється в один обмежено-тривалий період часу: один такий період часу означає і послідовне, і одночасне здійснення ситуацій (*От сильного толчка бутылки попадали на пол*).

4. Множинність повторюваних ситуацій являє собою єдину ситуацію більш високого рівня (*Лисица перетаскала соседских цыплят*) — одночасно виражається неозначена множинність мікроситуацій “*лисица тащит цыпленка*” і одна підсумкова макроситуація “*лисица перетаскала соседских цыплят*” [2: 89].

У словнику української мови [12] загалом вказується на дві ознаки: вказівка на множинність суб'єкта або об'єкта (“про всіх або багатьох”) і вказівка на розподільність у часі, поступовість дії (“один за одним”, “поступово”).

Поділяючи думку О.В. Бондарка про наявність чотирьох ознак, що характеризують дієслова БДД і РД, ми вважаємо, що на словниковому рівні достатньо вказувати на перші дві ознаки як основні. Третя і четверта ознаки впливають із інтенційних характеристик дієслів, що реалізуються у синтаксичній сполучуваності їх у структурі речення. Перші дві ознаки виражаються формальними засобами, а за останніми дистрибутивність дієслів характеризується на синтаксичному рівні засобом переважно обставинних детермінантів.

Поле дистрибутивності вичленовується з лексико-семантичної системи мови на основі критерію: «можливість уживання доконаних (рідко недоконаних) перехідних дієслів з множинним об'єктом у ролі додатка або можливість неперехідних дієслів виражати дистрибутивну дію багатьох суб'єктів».

Ядро поля дієслів БДД і РД становлять дієслова, які мають значення: 1) «спрямованість дії на кілька об'єктів» або 2) «виконання дії багатьма суб'єктами».

Значення спрямованості дії на кілька об'єктів властиве перехідним дієсловам доконаного (рідко недоконаного) виду, які передбачають вираження об'єкта у формі знахідного відмінка без прийменника: *помотати, полузати, повстромляти, почавити, потовкти, пообписувати, повисипати, позамотувати, перемелювати*. Наприклад: **Почавив** чобітьми жуків. **Пообписував** усі стіни.

Спрямованість дії на велику кількість суб'єктів властива перехідним дієсловам доконаного виду: *повиняньчувати, повиучувати, пообговорювати, поприманювати, попередражувати, перелюбити, побудити, пообдурювати, потруїти, пообголювати, попередражнювати*. Наприклад: *Попередражнювати*, док., перех. *Передражнити* багатьох (кожного зокрема). *Скільки буде дівчат... він усіх попередражнює* (Сл. Гр.) [12 VII: 190].

Вираження дистрибутивності стану, що є наслідком тривалого процесу багатьох суб'єктів, властиве неперехідним дієсловам доконаного виду (рідко недоконаного виду): *перегинути, перемирати, повиживати, поховатися, позастраховуватися*. Наприклад: *Потомитися*, док. *Утомитися* (про всіх або багатьох). *Подивись: жєнці схилились, **Потомились** I від праці від тяжкої Потом вкрились* (Рильський, I, 1960) [12 VI: 414].

Дієслова БДД і РД можуть мати й інші дистрибутивні значення, які входять до окремих мікрополів і перебувають на периферії лексико-семантичного поля дистрибутивної дії.

Ядерною семою, що об'єднує дієслова поля «повторюваної дії», є дискретність у часових параметрах подій: події можуть повторюватися через відповідні інтервали часу або безперервно слідувати одна за одною. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення дієслів:

1) послідовної розподільної дії, яка формально реалізується обставинним детермінантним компонентом «одне (один) за одним (багато чого-небудь)»: *перехапати, перевалити, похватати, поковтати, пов'язувати, поскладати, перетравлювати, переховати*. Наприклад: *Передавати*, док., перех. *Дати* все або багато чого-небудь, одне за одним. *Хіба я мало **передавав** старій грошима або хлібом?* (Кроп., I, 1958, 465) [12 VI: 162];

2) повторюваної дії, що виражається засобом приєднання до дієслів БДД і РД обставинного детермінанта типу *заново, повторно, по-іншому*: *перекрашувати, перелічувати, перемазувати, перештопати, перешнуровувати, перестругувати, перемочувати, перетовкти, перемірювати*. Наприклад: *Перепирати*, недок., *перепрати*, док., перех. 1. *Прати* ще раз, повторно або багато разів. *Одного дня **перепирала** Рахіра кілька сороченят доччиних* (Коб., II, 1956, 653) [12 VI: 246].

До мікрополя «повторюваної дії» входять (за реєстром СУМ) 580 дієслів БДД і РД.

Ознакою наступного мікрополя «темпоральності» є сполучуваність дієслова з обставинними поширювачами «надовго», «тривалий час», «якийсь час», «багато разів» (кількаразово): поутримувати, поухилитися, поцвісти, похруммати, пересидіти, позасідати, попосидіти. Наприклад: *Кочубей разом з Іскрою справді вирушили до Криму, щоб пересидіти там якийсь час, але потім змінили свої наміри і повернули в бік Росії* (Козацькі вожді України Т. 2 — Сушинський Богдан).

До розглядуваного мікрополя входять також дієслова, які можуть передавати переміщення нормативного темпу, повільне, чимось утруднене, швидкого чи невизначеного темпу.

Значення «тривалого неспрямованого переміщення у часі» реалізують дієслова поповозити, попотягати, попоходити, пополітати, попоїздити, пополазити, попошукати. Наприклад: *Попоїздити, док., розм. Їздити тривалий час; поїздити багато. Довгенько-таки попоїздили, ще раз повернулись, поки натрапили на шлях* (Стор., I, 1957, 106) [12 VII: 216].

Семи сполучуваних слів вступають у взаємодію, що дає підстави говорити про їхнє внутрішнє (семне) співвідношення в лексемах (комбіновану семіологічну та синтаксичну відповідність об'єднаних слів).

Семантична ознака кратності обумовлена як контекстом, так і семантикою дієслів, які здатні виражати багатократні, кратно-темпоральні значення: *Діти скоренько позлізали з плота й хотіли-таки зраз до трьох лісків іти* (Кобр., Вибр., 1954, 153). Прислівниковий детермінант підкреслює, що багатократна дія відбувається швидко. У СУМ нараховується 499 таких дієслів.

Наступне поле утворюють дієслова, що характеризують стан людини та її предметну діяльність. Семантика цих дієслів доконаного виду відрізняється нашаруванням конотативних відтінків оцінного змісту (почуттів, переживань тощо). Вони позначають:

1) зміну фізичного стану багатьох суб'єктів: *послабити, перехворіти, переглухнути, перетіпати, пообп'ятитися, пообшпарюватися, поскривлятися, постомлюватися, повтоплюватися*. Наприклад: *Перехворіти, док. 1. Перенести яку-небудь хворобу (про всіх або багатьох). (Бичок) Кажуть, що Христя ослабла і не встає, зовсім немоцна... Та нехай лучче **перехворіє**, ніж піде до обідраного злидня!..* (Кроп., I, 1958, 467) [12 VII: 307];

2) зміну психічного стану багатьох суб'єктів: *перестраждати, перетерплювати, похиріти, побожеволіти, подичавіти, попоплакати, подуріти, позасмучувати*. Наприклад: *Позасмучуватися, док. Засмутитися (про всіх або багатьох). Усі товариші **позасмучувалися**, як почули про його лихо* (Сл. Гр.) [12 VI: 797];

3) результативний вияв волі, бажання суб'єкта: *посповідатися, побунтуватися, похреститися, поодружуватися, поожениватися*. Наприклад: *Похреститися, док. Охреститися (про всіх або багатьох). А як хрестився князь і бояри... то й кияни **похрестилися*** (Загреб., Диво, 1966, 112) [12 VII: 458]. У СУМі фіксується 182 дієслова БДД і РД, які характеризують стан людини.

У контексті дієслова доконаного та недоконаного виду можуть позначати «переробку інформації суб'єктом»: передумувати, переслухати. Наприклад: Передумувати, недок. Думати, роздумувати про все, багато чого-небудь або про всіх, багатьох; обдумувати все або багато чогось. *І жаль їй було сина, і якимось чудно було, як почала вона **передумувати**, що він говорив з нею, який він був* (І. Нечуй-Левицький, 1956, 106) [12 VI: 198].

До дієслів БДД і РД відносяться перехідні і неперехідні дієслова, переважно доконаного виду, які утворюються від непохідних та префіксальних дієслів недоконаного виду (рідко доконаного) за допомогою префіксів: душити → **передушити**, знайомити → **перезнайти**; кам'яніти → **покам'яніти**, падати → **попадати**, заморозувати → **позаморозувати**.

Дистрибутивні дієслова з префіксом **пере-** майже регулярно мають співвідносні дієслова недоконаного виду: перемивати / перемити, перемолочувати / перемолотити, перекрохмалювати / перекрохмалити. У словнику української мови зафіксовано 347 дієслів з префіксом **пере-**, 326 — з префіксом **по-**, 1141 — з подвійними префіксами.

Найхарактернішою рисою граматичної будови української мови є префіксальна редуплікація — префіксів (**по- + по-**) у складі того самого дієслова. Дієслова з префіксом **попо-**, крім значення дистрибутивності і розподільності, у контексті виражають також довготривалість дії: *Він **попоходив** до лікаря, перш ніж потрапив у лікарню. Йому хотілося **попоїсти** гарячої страви. Вона **попотужила** за сином, аж доки дочекалася його.* У російській мові таке значення виражається повторенням дієслова: *Он ходил себе да ходил.* В українській мові повторення слів також можливе або значення дистрибутивності передається префіксом **попо-**: *ходив і ходив* або **попоходив**. Дієслова з таким значенням часто вживаються у фразеологізмах або емоційно-експресивній лексиці.

У семантичному аспекті дистрибутивні дієслова характеризуються додатковими відтінками значень. У випадку вторинної дистрибутивності у контексті дієслова характеризуються додатковими ознаками просторової, інтенсивної та розподільної дії. Наприклад: **Поперевозити**: *На другий день знов носила вона (Хвеська) до батька, щоб дав чим-небудь **поперевозити** копи, що понажинала* (Стор., I, 1957, 37) [12 VII: 187] (поперевозити багато чого-небудь з одного місця на інше з відповідною метою). При цьому категорійне значення повторюваної дії варіюється залежно від особливостей їхньої сполучуваності у контексті.

Отже, загальною (родовою) семою аспектуального значення дієслів багатократно-дистрибутивної та розподільної дії виступає «дистрибутивність». Сема «дистрибутивність» для всіх дієслів БДД і РД є інтегральною, що об'єднує усі семи, які відносяться до диференціальних: вказують на «тривалість дії у часі», «повторення дії», «тривале переміщення суб'єкта у просторі», «зміна стану суб'єкта».

Багатократна та розподільна дистрибутивність знаходить вираження у префіксах та словоформах, які функціонують як обставинні детермінанти, уточнюючи контекстуальне значення дистрибутивності, та досягається шляхом сполучуваності дієслів з іменниками, займенниками, прислівниками, іменниковими словосполученнями, які характеризують кількість учасників дії або об'єктів, на які вона спрямована.

1. *Бондарко А.В.* Грамматическая категория и контекст / А.В. Бондарко. — Л.: Наука, 1971. — 116 с.
2. *Бондарко А.В.* Вид и время русского глагола / А.В. Бондарко. — Л.: Наука, 1971. — 175 с.
3. *Виноградов В.В.* Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. — М., Л.: Учпедгиз, 1947. — 784 с.
4. *Загнітко А.П.* Система і структура граматичних категорій дієслова / А.П. Загнітко. — К.: НМКВО, 1990. — 74 с.
5. *Исаченко А.В.* К вопросу об императиве в русском языке / А.В. Исаченко // Русский язык в школе — 1957. — №6. — С. 7–14.
6. *Кацнельсон С.Д.* Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. — Л.: Наука, 1972. — 216 с.
7. *Маслов Ю.С.* Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю.С. Маслов // Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — С. 71–90.
8. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. Т. I — II. — М.: Учпедгиз, 1958. — 536 с.
9. *Русанівський В.М.* Структура українського дієслова / В.М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1971. — 315 с.
10. *Соколов О.М.* Фазовое варьирование в видовых оппозициях русских глаголов / О.М. Соколов // Филологические науки. — 1985. — № 4. — С. 46–52.
11. *Соколова С.О.* Префіксальний словотвір у сучасній українській мові / С.О. Соколова. — К.: Наук. думка, 2003. — 283 с.
12. Словник української мови. В 11 тт. — К.: Наук. думка, 1970–1980.

Nataliya Medyn'ska (Rivne)

SPECIFIC VALUE OF ASPECTUAL MEANING OF THE MULTIPLE-DISTRIBUTIVE AND DISTRIBUTIVE ACTION VERBS

The article researches the aspectual semantics of verbs of multi-distributive and distributive action. Analysis of these verbs was held in semantic, word-formative and functional aspects on the samples from the “Dictionary of the Ukrainian language” in 11 volumes, in the spheres of the specificity of the studied verbs.

Key words: aspectuality, the classes of the verbal action, verbs of multi-distributive and distributive action, semantics, determinants of adverbial modifiers.

Відомі постаті про мову

Одним з найбільших скарбів, які успадковує кожний народ від своїх предків, є незаперечно його рідна мова. Мова ця — то дзеркало душі народу, то святиня, з котрою зв'язана не тільки минувшість, але і будучність народу, і його повага в світі.

Михайло Подолинський, 1884

УДК 81'367.332.1: 811.161.2

Наталія Кобченко (м. Москва)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ РЕЧЕНЬ З ПРОНОМІНАТИВНО-ІНФІНІТИВНИМ КОМПЛЕКСОМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті цілісно досліджено речення з прономінативно-інфінітивним комплексом в українській мові. Визначено структурно-семантичні типи цих речень, з'ясовано їхні особливості в передаванні відношення до дійсності, вираженні предикативності та вживанні структурних компонентів, встановлено спільні риси таких конструкцій із простим реченням.

Ключові слова: речення з прономінативно-інфінітивним комплексом, односкладне/двоскладне речення, прономінатив, інфінітив.

У синтаксичному ладі української мови окрему структурно-семантичну ланку утворюють речення, обов'язковими компонентами яких є займенниковий іменник чи прислівник та інфінітив, напр.: **Нема коли писати** отих маленьких літер. **Немає чим писати. Нема писати де** (Л. Костенко); **Тепер мені нема куди йти** (В. Домонтович); **Все більше нікому писать** мені листи (І. Драч). Проте через своє особливе загальне значення (вираження відсутності/наявності однієї з умов для досягнення мети), синтаксичну організацію (обмеженість кількісного та якісного складу граматичного мінімуму речення) та неочевидну морфологічну природу компонентів (інфінітива й заперечно-го прономінатива з наголошеним **ні-**) такі конструкції не вкладаються в традиційні класифікаційні схеми простого речення. Саме ці чинники й зумовили широкий спектр інтерпретацій аналізованих одиниць. Лінгвісти розглядають побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом переважно у межах односкладних речень, однак не спостерігаємо одностайності у визначенні їхнього статусу: у науковій літературі їх витлумачують як безособові [8: 74; 9: 150–151; 13: 95; 18: 361, 363–364; 19: 37–38; 23: 254], інфінітивні [1; 6: 201; 11: 164; 17: 48; 22: 227–231]

© Н.В. КОБЧЕНКО, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 1

39

та безособово-інфінітивні [2; 10: 223; 14: 39; 26]. Деякі дослідники, на-
впаки, обґрунтовують двоскладність цих речень, відводячи інфініти-
ву роль носія предикативної ознаки, а прономінативу з наголошеним
ні- — роль самої предикативної ознаки [15: 168; 24: 291]. Чітка визначе-
ність структури та можливість її наповнення обмеженим колом ком-
понентів зумовили навіть кваліфікацію таких конструкцій як синтак-
сичних фразеологізмів [3].

Варто звернути увагу й на те, що досі матеріалом дослідницьких
пошуків у вивченні таких одиниць поставали винятково утворення без
номінатива. До того ж, мовна практика виявляє, що двоскладні побу-
дови такого зразка з підметом-номінативом є досить поширеними в
українській мові, про це свідчить не лише художня література, а й фра-
зеологічний та паремійний матеріал, напр.: *А ти маєш про що говори-
ти і що їм сказати* (Ю. Андрухович); *Ні, у вчорашній розмові вона
таки не мала чим собі дорікнути, вона все зробила правильно; Як у
тебе з грішми — маєш за що жити?* (О. Забужко); *Мені було страшно,
і я не мав куди подітися* (Л. Дереш); *Не мав мене де дідько здибати,
та на гладкій дорозі; Пішов дід на жебри, та не мав у що хліба класти*
(Нар. творчість). До того ж трапляються випадки, коли сполука про-
номінатива й інфінітива поєднується не з лексемами **є, немає** чи **мати**,
а з іншими, напр.: *Прошу тебе не роби викрутасів, там знайдеться
кому це робити без тебе* (М. Матіос); *І це зосталося нашим із нею се-
кретом — більше ми про те не говорили. Не випадало нагоди. Аж до того
дня, коли вже не стало з ким говорити* (О. Забужко). Цей факт виво-
дить розгляд аналізованих одиниць за межі одного типу конструкцій і
створює перспективу їхньої класифікації. З огляду на це метою про-
понованої розвідки став аналіз різновидів речень з прономінативно-
інфінітивним комплексом з погляду вираження ними відношення до
дійсності, способу передання предикативності, облігаторності/фа-
культативності структурних компонентів для розкриття змісту, їхньої
експліцитності/імпліцитності, ускладненості граматичного мінімуму,
а також визначення семантичних груп таких побудов. Реалізація
цієї мети доповнить синтаксичну теорію відомостями про особливий
структурно-семантичний тип реченнєвих конструкцій, що посприяє
створенню комплексної типології простого речення, а також урізно-
манітнить фактологічну платформу для порівняльного вивчення сло-
в'янських мов.

Зупинимося на деяких особливостях вираження предикативного
центру згаданих речень, адже лише чітке розуміння його складу є ре-
альним підґрунтям адекватної кваліфікації зазначених побудов. В
українській мові функціонує два види заперечних безпідметових ре-
чень з предикативно-інфінітивним комплексом — *немає* + Pron + Inf та
Pron_{neg} + Inf, напр.: *Нема де втопитися, бо в ставках жабі по коліно*
(І. Нечуй-Левицький); *І нема кому спитать: «Хто ти? І звідки ідеш?
І задля чого? І спочинеш де?»* (І. Жиленко); *Сісти ніде. Залишити чер-
гу не можна* (Укр. тиждень, 29.07–4.08.10); *Функцій у ВРЮ дуже багато,*

виконувати ж їх нікому (Дзеркало тижня, 11–17.06.05). Таке, на перший погляд, відмінне наповнення структурної схеми розглядуваних утворень навіть зумовило зарахування їх до різних типів. Схожі думки висловлює Г.П. Арполенко, пропонуючи конструкції формально-структурної моделі *немає* + Pron + Inf вважати синтаксичними синонімами до інфінітивних, за її концепцією, речень формально-структурної моделі Pron_{neg} + Inf [1: 48–49]. Інші мовознавці, розглядаючи такі одиниці серед безособових, наголошують на можливості заперечного займенникового слова членуватися на заперечення й займенник [9: 151; 13: 95; 23: 254]. Важливу роль у розв'язанні цієї проблеми відіграє заглиблення в походження займенникових слів, що на сьогодні уже дістало теоретично обґрунтоване потрактування: прономінатив з наголошеним **ні-** є результатом лексикалізації предикативного слова **немає** із займенниковим іменником чи прислівником [2: 305; 3: 185–187; 18: 361]. Саме завдяки гібридній граматичній природі ці заперечні прономінативи акумулюють у собі властивості двох класів слів — предикативного й займенникового, що зумовлює функціонування їх у ролі контамінованих синтаксем предикативно-об'єктного значення, пор.: *Просто **ніколи** нам підраховувать листя...* (П. Мовчан) — *Просто у нас **немає часу** підраховувать листя; Як подумати, то вже фактично **ніяк** жити на цьому білому світі* (Л. Костенко) — *Як подумати, то вже фактично **немає змоги** жити на цьому білому світі.*

Прономінативи з наголошеним **ні-**, порівняно зі звичайними заперечними займенниковими іменниками та прислівниками, що мають наголос на корені, мають низку відмінностей, які простежуються на кількох рівнях: 1) етимологічному — перші, як було вище зазначено, є результатом лексикалізації, другі утворилися внаслідок злиття давніх заперечних та неозначених; 2) фонетичному — за однакового фонемного складу відрізняються місцем наголосу; 3) лексичному — заперечні займенникові слова з наголосом на корені «передають заперечення того лексичного змісту, який виражений післяпрефіксовою частиною слова» [25: 188] (у нашому випадку — заперечення особи, предмета, місця, часу і под.), тоді як прономінативи з наголошеним **ні-** вказують на відсутність осіб, предметів, місця, часу тощо; 4) морфологічному — займенникові іменники з наголосом на **ні-**, на відміну від звичайних заперечних займенникових іменників, характеризуються неповнотою відмінкової парадигми: у них відсутня грамема називного й кличного відмінків [6: 202]; 5) синтаксичному — заперечні прономінативи з наголосом на корені в реченні можуть посідати позиції субстанційних, предикативних та адвербіальних синтаксем, а прономінативи з наголошеним **ні-** спеціалізуються лише на вираженні предикативного центру в реченнях певного типу [21: 404]; крім того, перші, виконуючи функції другорядних членів, уживаються лише в реченнях з подвійним запереченням (потребують заперечної форми присудка) [16: 96–97], натомість другі є самостійними виразниками заперечення й нейтралізують можливість заперечної форми інших компонентів речення.

Отже, маємо підстави вивести прономінативи з наголошеним **ні-** зі сфери заперечних, куди їх зараховує граматична традиція, й оформити в окремий розряд займенникових слів — предикативні займенникові слова, або предикативні прономінативи.

Це умотивовує поділ односкладних заперечних речень з прономінативно-інфінітивним комплексом на два підтипи — синтетичний (з предикативним займенниковим словом) та аналітичний (з предикативним словом **немає** та прономінативом), якого дотримуються деякі мовознавці [22: 230–231; 26]. Загалом погоджуючись із такою диференціацією аналізованих структур, вважаємо за доцільне використовувати дещо інші термінологічні номінації — речення з лексикалізованим і нелексикалізованим предикатом, адже поняття «синтетичний» стає незастосовним щодо побудов, які передають ситуацію в майбутньому або минулому, бо тут для маркування категорії часу з'являється допоміжне дієслово, через що предикат набуває ознак аналітичності, напр.: *Це ж скоро нікого вже буде й проковтнуть!* (В. Симоненко); *Як спрага мучила!.. та ніколи було припасти... Освіжити палке чоло* (В. Коломієць). До того ж під термін “синтетичні заперечні речення” неможливо підвести навіть усі конструкції в теперішньому часі, оскільки спосіб оформлення предикативного займенника у формі непрямого відмінка з прийменником важко назвати синтетичним, напр.: *Приходь до нас на вареники у суботу. Сашкові ні з ким десять дек випити; А вона ж не дерев'яна... а якщо подумати — то їй і впасти ні на кого...* (М. Матіос).

Дуалізм граматичної сутності лексеми **бути** (можливість функціонувати в ролі як повнозначного слова, так і аналітичного слова-морфемі) спричинив дискусії навколо потрактування її статусу в розглядуваних реченнях: деякі науковці наполягають на службовому характері цього компонента [18: 361; 26]. Тут доречно нагадати визначальні ознаки зв'язок, які сформулювала й переконливо аргументувала К.Г. Городенська: 1) десемантизація; 2) виконання функції синтаксичної вербалізації — переведення різних класів слів у сферу дієслова й надання їм граматичних категорій дієслова; 3) поєднання основної частини присудка з підметом [7: ??]. Елемент **бути** в стверджувальних конструкціях та в заперечних з нелексекалізованим предикатом є повнозначним словом, тому що він цілком зберігає своє лексичне значення (виражає відсутність умови певного типу) і не транспонує в дієслово жоден компонент речення. Твердження, що в таких односкладних побудовах **бути** виступає зв'язкою при інфінітиві, видається сумнівним, оскільки він не формує структуру речення, а внаслідок дериваційних перетворень займає позицію адвербіальної синтаксеми мети [12]. Ще одним доказом того, що лексема **бути** в розглядуваних утвореннях є повнозначним дієсловом, слугує неможливість його імпліцитного вираження в стверджувальних конструкціях теперішнього часу, пор.: *Нам є куди йти* — **Нам куди йти*. Про службовий характер компонента **бути** є підстави говорити лише в заперечних реченнях з

лексикалізованим предикатом, що передають ситуацію в минулому чи майбутньому, напр.: *А оскільки проігнорувати їх було важко, а **відповісти було нічого**, вони просто понижували голос, демонструючи в такий спосіб збентеження і небажання говорити на цю тему* (Дзеркало тижня, 28.11–4.12.09); *Експерти кажуть: поки приймуть «ідеальні» закони, про які час від часу розповідають українські політики, що змагаються за владу, — **продавати буде вже нічого*** (Дзеркало тижня, 15–21.09.07). У таких випадках словоформи **було** й **буде**, справді, десемантизовані, адже не виражають існування чи неіснування, значення відсутності вже закладене в предикативному займенниковому слові, і їхня роль обмежена вираженням категорій способу й часу контамінованого предиката.

Специфіку аналізованих утворень становить і те, що на семантико-синтаксичному рівні вони неелементарні, утворилися внаслідок згортання складнопідрядних речень з підрядною частиною мети. На формально-граматичному рівні відповідають усім ознакам монопредикативних одиниць: виконують функцію повідомлення, позначають дві взаємопов'язані ситуації (відсутність умови певного типу + неможливість досягнення мети), містять один предикативний центр, мають усталені засоби заповнення позицій структурної схеми та характеризуються неперервністю синтаксичних зв'язків між компонентами. Зважаючи на це, логічно для їхнього опису використовувати традиційні принципи класифікації простого речення.

За характером вираження відношення до дійсності побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом поділяються на стверджувальні й заперечні, напр.: *Коли жінці **є що сказати**, навіть диво не може змусити її замовкнути* (Post Поступ, 2010 — №8); *Мене теж пориває виступити. Я **маю що сказати*** (Л. Костенко); *Де сміх, котрий немов моріг, Дитячий коло хати? Спитаю в дітлахів крізь сніг. **Нема в кого спитати*** (А. Мойсієнко); *Я не знав, що відповісти. А **він не мав що додати**. Так і доїхали* (С. Жадан). Проте цей аспект дослідження зазначених конструкцій у лінгвістичних працях не дістав задовільного висвітлення: одні мовознавці його оминають, інші розглядають стверджувальні й заперечні побудови в межах різних типів речень, не об'єднуючи їх у корелятивні пари за ознакою ствердження/заперечення. Так, в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» заперечні конструкції витлумачено як безособові, а стверджувальні — як інфінітивні [23: 253–254]. В інших студіях натрапляємо на цей погляд у дещо модифікованому вигляді. Зокрема, Г.П. Арполенко стверджувальні утворення визнає відповідниками лише тих заперечних, предикат яких є нелексикалізованим, напр.: *Є над чим працювати — **Немає над чим працювати***, аргументуючи це аналогічністю їхніх структурних схем і протиставляючи їм речення з лексикалізованим предикатом як інший конструктивний тип [1: 48–49]. Цікавий підхід до розв'язання цього питання запропоновано в праці «Русская грамматика». Її автори заперечні побудови такого зразка трактують як один

з різновидів простих речень з «лексично обмеженими компонентами» [21: 346–348], а стверджувальні — зараховують до речень фразеологізованої структури [21: 385], наголошують, що вони «у вихідній формі заперечення не передають, а в інших формах передають факультативне заперечення: *Было (не было) куда пойти; Будет (не будет) с кем посоветоваться*» [21: 404]. Підгрунття такого трактування почасти зрозуміле, адже в минулому й майбутньому часі тотожність структурної схеми стверджувальних і заперечних побудов очевидна, тоді як у теперішньому — їхня синтаксична організація ніби неоднакова, пор.: *Есть куда пойти — Некуда пойти*. Це враження підсилює ще й відсутність у російській мові одиниць з нелексикалізованими предикативним словом **немає** й прономінативом. Але так видається лише на перший погляд. Якщо ж повернутися до витоків заперечних конструкцій з лексикалізованим предикатом, то побачимо, що їхня структурна схема є згорненим варіантом структурної схеми стверджувальних утворень, пор.: *Є чим дихати — Нічим дихати* (← *Нема чим дихати* ← *Не є чим дихати*). Отже, лексикалізація предикативного і займенникового слів призвела і до злиття їхніх синтаксичних позицій у реченнєвій структурі. З огляду на це є безперечні підстави кваліфікувати побудови на зразок *Є чим дихати — Нічим дихати* корелятивними парами за ознакою ствердження/заперечення. До того ж потрібно пам'ятати, що поділ речень на стверджувальні та заперечні ґрунтується не на формальних показниках, а, як слушно зазначив І.Р. Вихованець, «відбиває погляд мовця на зв'язки і відношення між предметами та їхніми ознаками в позамовній дійсності» [5: 118]. В іншому разі конструкції із заперечними займенниковими словами на зразок *Ніхто не хоче* мали б тлумачитися як стверджувальні.

Відмінність синтаксичної організації стверджувальних і заперечних одиниць, яка давала мовознавцям привід визнавати їх окремими різновидами, справді, є. Однак вона зумовлена семантико-синтаксичною валентністю предикатів **є** та **немає**, які, виражаючи протилежні ознаки (наявність та відсутність), потребують актантів різних відмінкових форм: суб'єкт наявності, породжений предикатом **є**, виражений переважно номінативом, що на формально-граматичному рівні виконує роль підмета, тоді як для об'єкта відсутності, зумовленого предикатом **немає**, характерна форма генітива, що на формально-граматичному рівні є додатком головного члена односкладного речення, пор.: *Є дива на світі — Немає див на світі; У мене є час — У мене немає часу*. Напр.: *І бояться люди тієї подвійної цензури — дуже. Та й є чого боятись: хіба не страшно стратити ім'я «поступового письменника», а ще разом з тим і заробіток?* (О. Пчілка); *Вторгує грек, і подорож чуждова, і є про що розказувать весь вік* (Л. Костенко); *А довершеності, як писав А. де Сент-Екзюпері, досягають не тоді, коли більше нема чого додати, а коли вже нема чого відняти* (Укр. мова, 2010 — №4). Отже, всі стверджувальні утворення з прономінативно-інфінітивним комплексом є двоскладними.

Щодо способу вираження предикативного ядра аналізовані побудови можуть бути двоскладними й односкладними. Двоскладні речення охоплюють, крім усіх стверджувальних конструкцій, утворення з предикатом **мати** (інколи **знайти**), напр.: *Хоч не відмовлюсь від невеличкої перекуски, бо вдома, як то мовлять, і церковна миша не мала би що з'їсти* (Л. Дереш); *Майстер перекладу світового рівня не мав де застосувати свої вміння, йому було заборонено друкуватися, а це для творчої людини значно страшніше, ніж фізична смерть* (Дивослово, 2011 — №1); *Вона йому нічого не відповіла. А у викладача було прізвище Белкін. Я йому знайшла б що сказати* (Країна, 13.05.11). Також трапляються структури, де прономінативно-інфінітивний комплекс субстантивується й виконує роль іменного складеного присудка, напр.: *Казав приятель, що емігрував у гонитві за удачею: «Ностальгія — це коли нема кому похвалитися»* (О. Кривенко, В. Павлів); *Смерть води — як нема куди текти* (В. Коломієць); *Ідеальні стосунки — це коли з людиною є про що помовчати* (Країна, 13.05.11).

У вивченні односкладних речень з прономінативно-інфінітивним комплексом спостерігаємо виразну тенденцію підвести їх під один різновид — чи то інфінітивних, чи безособових, чи безособово-інфінітивних конструкцій. Проте мовний матеріал дає підстави поділити їх на кілька типів односкладних конструкцій, а саме:

1. Безособові речення, напр.: *А коли не було суду, то й нема кого страчувати* (Ю. Винничук); *В якийсь момент вам відкривається, що тужити нема за чим...* (О. Кривенко, В. Павлів); *Купив екологічну карту України — плямиста, як саламандра, вже ж нема де жити на цій землі* (Л. Костенко). Не знаходимо достатніх підстав зараховувати такі одиниці до інфінітивних чи безособово-інфінітивних речень, оскільки інфінітив, як зазначалося вище, тут залежний — він не визначає структуру речення й формально не входить до предикативного ядра, а виконує функцію адвербіальної синтаксеми.

2. Означено-особові речення. Лексичне наповнення їхнього предикативного центру обмежене словами **мати** та **знайти**, напр.: *Шістнадцятий рік навчаю дітей музики, тож маю що порівнювати* (Високий замок, 19.11.09); *Молодь тримала в руках плакати з гаслами, які потім скандувала: «Студенти не товар — універ не базар», «Не будемо платити, бо не маємо за що жити»...* (Високий замок, 13.10.10); *Позики ти повернеш через п'ять років, якщо захочеш. Якщо не захочеш, теж не біда, маємо з чого жити* (Віче, 2011 — №9); *Є на світі всякі «-істи», Завжди знайдем кого з'їсти!* (М. Лукаш).

3. Узагальнено-особові речення. Цікаво, що з-поміж прислів'їв таких утворень не виявлено, вони зрідка трапляються в художній літературі, напр.: *І буде варт на світі жити, як матимеш кого любить* (Т. Шевченко); *Як маєте що сказати, то я послухаю* (В. Шкляр).

4. Інфінітивні речення. Уживання цих конструкцій як самостійних одиниць не зафіксоване. Вони трапляються лише в ролі предикативних частин безособових речень з пояснювальними відношеннями

та в ролі підрядної частини мети в складнопідрядних побудовах, напр.: ...слухати, надто коли щось цікаве, — **й не мати куди цього переказати**; ...і хлопці висадили в себе в кімнаті вікно, щоб **мати чим дихати**... (О. Забужко); Але для Табачника головне роздути український націоналізм до неймовірних величин, аби **мати чим страшити** електорат (Post Поступ, 2010 — №8).

Для повноти характеристики побудов з прономінативно-інфінітивним комплексом з погляду способу вираження предикативності варто вказати й на те, що вони, хоч і зрідка, вживаються як напівпредикативні, виступаючи в складі дієприслівникового звороту, напр.: А на Дрогобиччині всю худобу по вивезених на Сибір, шість тисяч голів худоби, **не мавши де держати, ані чим годувати** [...], зігнали до райцентру й перебили... (О. Забужко); А молоді сім'ї, **не маючи де жити**, беруть у держави гроші за дитину і віддають її у державні сиротинці (Укр. правда, 18.12.09).

На особливу увагу заслуговує питання про поширеність аналізованих конструкцій. У визначенні облігаторних і факультативних компонентів цих конструкцій на перший план виходить семантичний чинник. Впадає в око інформативна недостатність їхнього предикативного центру, яку компенсує інфінітив, пор.: В мене спалили бензовоз, мені бензин **немає за що купувати** (С. Жадан) — *Мені бензин немає за що; Нам **є де йти** — дороги неозорі, ще сизувати в прохолодній млі (В. Стус) — *Нам є де. Без інфінітива ці утворення втрачають одну з основних ознак речення — виражати повідомлення й бути комунікативною одиницею. Отже, у структурі таких односкладних та двоскладних стверджувальних речень інфінітив є облігаторним компонентом, хоч формально й не входить до предикативного центру, тому побудови, що складаються з дієслова **бути** та прономінативно-інфінітивного комплексу, є непоширеними, напр.: Я гордий, бо **є чим гордувати** (І. Карпенко-Карий); — Такий шматок щастя! Я заздрю цьому чоловікові!.. — **І є чому заздрити!** (П. Яценко); Вранці — **ніде ні плямки. І похмелитися нічим**... (І. Жиленко). Поширювачами таких структур найчастіше бувають додатки зі значенням: особи, відсутність чи наявність певної умови, за якої стверджується, напр.: **Є лицарству де погуляти** і хист, і славу показати (О. Лятуринська); Його команда тільки формується; у програмі немає обіцянок, від яких мліють, **нема з чого кепкувати журналістам** (Укр. правда, 20.01.10); об'єкта дії, вираженої інфінітивом, напр.: Хвалить Бога, у вас є й висівки, й полова, і межисітка, а в комірці стоять і одвійки, і од'ємини; **є з чого надерти дерті, буде чим годувати поросята** (І. Нечуй-Левицький); Першим **зшивати країну було ніколи**, бо вони вже прийшли до влади (Дзеркало тижня, 29.07–4.08.07); адресата дії, вираженої інфінітивом, напр.: Фото для сімейного альбому, **буде що показати внукам** (Л. Костенко); Але це неправильно, бо така ситуація нагадує мені твердження, що Україні **нічого запропонувати світу**, окрім сала та жінок (Укр. тижень, 15–21.10.10). Нерідко ці побудови поширюють обставинами,

здебільшого часу й місця, інколи способу дії, причини, напр.: *Але Аврорі все одно не було чого робити цілу годину, поки прийде на урок Юра* (Л. Клименко); *...тепер у Чернівцях ввечері є куди піти...* (В. Кожелянко); *Інна теж згортає свій медпункт, збирає аптечку, впаковує свої ампули та шприци, — рятувальній службі її нема чого на току більше робити, перебазовується в село* (О. Гончар); *...бо не було йому як вертати в село самому місячної ночі...* (О. Забужко); *Через те коневі й наїстися ніколи* (М. Матіос).

Що стосується двоскладних одиниць з предикатом **мати**, то тут формально до предикативного ядра не входять ні інфінітив, ні прономінатив, однак для інформативного завершення речення вони є необхідними елементами, пор.: *А я не матиму де дітися з журбою...* (Леся Українка) — **А я не матиму* — **А я не матиму де*; *Тіло. Ми вже маємо куди його подіти* (Л. Дереш) — **Ми вже маємо* — **Ми вже маємо куди*. Отже, непоширеними структурами такого зразка є ті, до складу яких входить підмет, виражений власне-субстантивом, присудок, експлікований дієсловом **мати**, та прономінативно-інфінітивний комплекс, що формально посідає позиції додатка й обставини мети, напр.: *Але слухати не було кому, а вона не мала кому плакати* (О. Забужко); *Пам'ятати, чи твої діти здорові, чи старі батьки мають що їсти...* (В. Кожелянко). Граматичний мінімум таких речень поширюється насамперед додатками зі значеннями об'єкта, джерела, адресата дії чи співдіяча, напр.: *...вона не має більше куди складувати їхні проблеми, — і не бачить, чому мала б це робити* (О. Забужко); *Від українських письменників ми справді маємо чого навчитися* (Експедиція XXI, 2010 — №12); *А ти маєш про що говорити і що їм сказати* (Ю. Андрухович); *Летячи кудись далі і далі, я думала: чи не витурили мене за щось з цього саду, де я усіх впізнавала і з усіма мала про що говорити?* (М. Матіос). Із-поміж обставинних поширювачів переважають часові та просторові (місця), напр.: *Горобенко зняковів і не знайшов одразу що б відповісти* (Б. Антоненко-Давидович); *Вона закопилила губку, — вона не має там чого шукати* (О. Кобилянська), рідше трапляються — причини й мети, напр.: *А я не матиму де дітися з журбою...* (Леся Українка); *Смерть бін Ладена нагадує смерть Шухевича. Околиця міста, одна посмертна фотографія з простреленою головою. Відсутність могили, щоб кляті націоналісти не мали куди ходити поклонитися* (Країна, 13.05.11), зрідка — обставини способу дії, напр.: *Та й чого б це, далебі, вірити перекладачеві, який засадничо не має що сказати...* (Т. Гаврилів).

Аналізуючи побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом, неможливо оминати питання про наявність/відсутність структурно необхідних членів. Як і всі прості речення, їх класифікують на повні та неповні, причому другі зафіксовані лише як неповні контекстуальні. Уважаємо за доцільне зхарактеризувати лише ті неповні одиниці, у яких пропущені облігаторні компоненти, оскільки їхні різновиди за неназваними факультативними компонентами нічим не відрізняються

від аналогічних різновидів будь-якого простого речення. З-поміж згаданих односкладних та двоскладних стверджувальних із присудком, вираженим дієсловом **бути**, досить поширеними є конструкції з неназваним інфінітивом, напр.: *Намірився вже, було, з неї злізти, але побачив, що **нема куди*** (Ю. Винничук); *Реставрувати? **Нема кому**. Усі будівельники стоять у чергах за червоним міцним* (Ю. Андрухович); *Придурки живуть вічно, і коли ти вже став придурком, значить, **є за що!*** (П. Яценко). Іноді трапляється пропуск інфінітивного компонента разом зі ще одним чи кількома факультативними членами, напр.: *У мене збереглося до Марії Іванівни ніжне почуття, я все ладен був би зробити для неї, але мені **було ніколи**, надто ніколи, а до того ще й жили ми тепер на протилежних кінцях міста* (В. Домонтович); *Вона свіжості життя так ніколи й не відчула, а вже їй і **ніколи*** (М. Матіос); *Треба пожаліти одне одного, а **нема як**. Людина для людини закритий світ* (Л. Костенко). У двоскладних реченнях з дієсловом-присудком **мати** (зрідка — **знайти**) можливе опускання підмета, напр.: *Щодня роками вона тільки й дбала про його тіло: щоб **мав що їсти**, щоб мав вигоди, доволі одежі, не застудився* (М. Коцюбинський); *Нащо вона оце мучить — і матір, і себе? **Знайшла кому плакатися*** (О. Забужко); *Ми так обносилися, що після вилазки з лісу **не мали в що перевдягнутися*** (В. Шкляр). Іноді трапляється неназвання відразу двох облігаторних компонентів — субстантива-підмета та інфінітива-обставини, напр.: *А я її примусив, бо **мав за що*** (М. Матіос).

Прономінативно-інфінітивний комплекс може бути не тільки частиною ускладненого речення, а й сам ускладнюватися за рахунок однорідних компонентів — прономінатива чи інфінітива, напр.: *Просто в місті стоїть надто велика спека, і від цієї спеки в мене ослабли нерви. Просто мені **нема куди й чому йти***. (В. Домонтович); *За таких умов незабаром **буде нікому й ніде досліджувати** складні технології і процеси* (Дзеркало тижня, 29.09–5.10.07); *...щойно тепер Артур Пепа здогадався, що обидві [танцівниці] мали на собі шати наречених, зі знанням діла підібраний весільний убір, тож **вони мали що розплутувати, розшнуровувати, розв'язувати, розпускати й повільно розкидувати** навколо себе...* (Ю. Андрухович).

Прономінативно-інфінітивні речення мають і свої семантичні особливості. Вони виражають відсутність/наявність певної узагальненої умови для досягнення мети [1; 2; 4], однак відповідно до семантико-граматичних особливостей компонента, що виражає цю узагальнену умову (тобто прономінатива), поділяються на дві групи — субстанційні (із займенниковим іменником) і адвербіальні (із займенниковим прислівником), кожне з них має свої значеннєві різновиди, а саме:

1. Субстанційні речення: а) суб'єктні, напр.: *Був статок, лиш **не було кому** про него дбати* (Н. Кобринська); *Ми з Мулою слухали це все й раділи, бо **нікому** тепер нас узайве **турбувати*** (П. Яценко); *Не турбуйся. Мене **є кому утримувати*** (О. Забужко); б) об'єктні, напр.: *Україні **немає чого запропонувати** світовій музичній індустрії, окрім*

фольку (Укр. тиждень, 15–21.10.10); *І гуркіт жорен ширився, гучнішав, так ніби нічого було молоть...* (П. Мовчан); *Боюсь тільки, що кожній дівчині є що губити і кожна дівчина стоїть перед небезпекою упасти* (В. Домонтович); в) адресатні, напр.: *Щоб не було багатих, бо всі багатими бути не можуть, то хай усі будуть бідні, щоб не було кому заздрити*; *Щось вона мала на душі — і не мала кому розказати* (О. Забужко); *Як то сказано: «Лоб свербить, та кланяється нікому»* (П. Загребельний); *Я не знаю, до кого я звертаюсь. У нас є до кого звернутися лише тоді, коли тобі добре* (Л. Костенко; 4) інструментальні, напр.: *Гвера в неї немає — боронитися нема чим*; *Йому нічим було витерти* сльозу, що тихо стікала по зарослій щоці... (М. Матіос); *Тож коли вона ще й кинула мені есемеску в цей беззахисний час накруту, я просто не мав чим закритися від удару* (Л. Дереш); 5) соціативні, напр.: *Утім, якщо немає з ким бавитись у Гру правил, завжди залишається найдосконаліший, остаточний суперник — ти сам* (Л. Дереш); *Ні з ким особливо до бесіди не стаєш, навіть, коли є з ким говорити* (М. Матіос); *...і я навіть не маю з ким поділитися* здогадом, який оце щойно мені свінув... (О. Забужко).

2. Адвербіальні речення: а) локативні статичні, напр.: *...Страшніше смерті, як нема де вмерти* (Б. Олійник); *Не може ж вона примусити його швендяти порожнім темним коридором, де ніде навіть присісти* (Л. Клименко); *Лишаймося із Соломоном. Є де жити і Бога хвалити; — Та, зрештою, я й не маю де ночувати,* — сказав Цитрон (Ю. Винничук); б) локативні динамічні, напр.: *Та нам, погорільцям, нема куди йти* (П. Мовчан); *...Ти певний, що я зламаний остаточно, що мені ждати підтримки нізвідки, що обставини притисли мене, знищили мене...* (П. Загребельний); *Ганок був у прохідному дворі, отже до нього можна було підкрастися, мали ми куди й тікати* (В. Шевчук); в) темпоральні, напр.: *Мислення ваше імпульсивне, хапливе, вам нема коли зосередитись...* (О. Гончар); *Ніколи розмовляти з тобою* (М. Коцюбинський); *Та замислюватися над цим не мали коли ні ті, кому тут пуп різали з діда-прадіда, ні ті, що недавно ввійшли сюди господарювати, не питаючи ні в кого ні дозволу, ні згоди* (М. Матіос); г) кондиціональні, напр.: *А що таке український поет у масовому сприйнятті? Животата і мордота істота з депутатським посвідченням або без нього, яка скиглить, що ціни на папір ростуть і нема як надрукувати чергову збірочку* (Сучасність, 1994 — №5); *Ти тільки сам, один як перст — зростаєш криком, і ніяк всім зіллється рікам і ніяк звіритись очам котрого з побратимів* (В. Стус); г) каузальні, напр.: *Нема за що ганити тебе, хіба за те, що ти свій заробіток пускаєш так, на вітер* (Леся Українка); *Скажи також їй і те... так, так, скажи — нема вже чого з тим ховатися — хоч твоя Зина і є вже півроку за коханку марудного й чесного Оплика, та все ж не буде за дружину ані йому, ані кому іншому* (В. Домонтович); *У кожній нації є від чого збожеволіти. В різних обставинах, в різні епохи* (Л. Костенко); д) цільові, напр.: *Тобто їти не було кому, не було чим, ані куди, і головне — не було навіщо* (Л. Дереш); Оцінки

експертів стосовно вартості наркотиків, що транспортуються через Мексику до США, значно варіюються: називають суми від \$14 млрд до \$40 млрд щороку. \$8 -24 млрд із цих фінансових потоків повертаються в Мексику. Є за що воювати (Укр. тиждень, 31.07–6.08.09).

Отже, одиниці з прономінативно-інфінітивним комплексом так само виявляють класифікаційні ознаки простого речення й поділяються на стверджувальні та заперечні, двоскладні й односкладні (безособові, означено-особові, узагальнено-особові, інфінітивні), поширені й непоширені, повні й неповні, з неускладненим й ускладненим граматичним мінімумом тощо.

1. Арполенко Г.П. Інфінітивні речення // Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 5–65.
2. Бабайцева В.В. Система односоставных предложений в современном русском языке: Монография. — М.: Дрофа, 2004. — 512 с.
3. Брицкин В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. — К.: Наук. думка, 1990. — 318 с.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. — М.: Наука, 1975. — 559 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. — К.: Либідь, 1993. — 368 с.
6. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. — К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. — 400 с.
7. Городенська К. Проблема статусу зв'язок в українському мовознавстві // Українська мова. — 2003. — № 3-4. — С. 38-45.
8. Гужва Ф.К. Трудные вопросы синтаксиса и пунктуации: Справочник для учителя. — К.: Рад. школа, 1981. — 255 с.
9. Дудик П.С. Синтаксис української мови: підручник / П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук. — К.: ВЦ «Академія», 2010. — 384 с.
10. Загітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч.1. — Горлівка: ГДПП-ІМ, 2004. — 228 с.
11. Исаченко А.В. О синтаксической природе местоимений // Проблемы современной филологии (сб. статей к семидесятилетию акад. В.В. Виноградова). — М., 1965. — С. 162-166.
12. Кобченко Н.В. Функція інфінітива в реченнях формально-структурних моделей *немає+Проп+Inf* та *Проп_{neg}+Inf* // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: Тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 21-23 квітня 2010 р. — К.: ІАЦ «Спейс-Інформ»; ФОП Гудименко, 2010. — С. 80-82.
13. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. — К.: Рад. шк., 1965. — Ч. 2: Синтаксис. — 342 с.
14. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке: Учеб. пособие для студентов филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов. — М.: Высш. шк, 1974. — 160 с.
15. Луцкай В.В. Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности: интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики. — Донецк: ДонНУ, 2010. — 255 с.
16. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенників в українській мові. — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — 131 с.
17. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. — К.: Наук. думка, 1978. — 118 с.

18. *Пешковский А.М.* Русский синтаксис в научном освещении. — 8-е изд., доп. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 544 с.
19. *Попов А.С.* Проблема принадлежности инфинитива к подлежащему или безлично-зависимому компоненту в некоторых типах предложений современного русского языка // Вопросы синтаксиса и стилистики русского языка. — Ульяновск, 1976. — Вып. 2. — С. 24-38.
20. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике. — М.: Учпедгиз, 1958. — Т. I-II. — 536 с.
21. Русская грамматика: научные труды / РАН Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова / Е.А. Брызгунова, К.В. Габучан, В.А. Ицкович, И.И. Ковтунова, И.Н. Кручинина, М.В. Ляпон, А.Ф. Прияткина, И.П. Святогор, Н.Ю. Шведова. — Репринтное издание — М., 2005. — Т. 2: Синтаксис. — 712 с.
22. *Слинько І.І.* та ін. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання: Навч. посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. — К.: Вища шк., 1994. — 670 с.
23. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1972. — 515 с.
24. *Тимофеев К.А.* Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка. — М.: Учпедгиз, 1950. — С. 257—301.
25. Українська мова: Енциклопедія. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. — 824 с.
26. *Шкіцька І.Ю.* Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук. — Харків, 2004. — 177 с.

Natalia Kobchenko (Moscow)

TYPOLOGY OF UKRAINIAN SENTENCES WITH PRONOMINAL-INFINITIVE COMPLEX

The paper deals with the problem of the sentences with pronominal-infinitive complex in Ukrainian language. It is pointed out that these constructions may belong to different structural-syntactic types of sentences. They are divided into groups according to presentation of relation to reality, way of expression, the predicativeness, presence of obligatory/ facultative structural components etc. The semantic types of these sentences are delineated.

Key words: sentence with pronominal-infinitive complex, mononuclear/ two-member sentence, pronominal, infinitive.

Відомі постаті про мову

В цій «денаціоналізації» українського народу є деякі практичні вигоди — зручніше, коли люди, що живуть в одній державі, розмовляють однією мовою. Але практичні вигоди аж ніяк не скуповують жадливіх духовних втрат, що тягне за собою перетворення однієї народності в іншу.

Втрачаючи рідну мову, народ втрачає разом з нею і своє духовне надбання, яке він нажив за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу, особливий спосіб передавати це розуміння, свої запаси мудрості, що зберігаються в народній поезії, в творах усної словесності, якими багатий кожний обдарований народ. Познайомтесь хоча б, наприклад, з українськими «народними думами»; кожна із них є поетичний і водночас історичний твір високої художньої і наукової вартості. І все це народ втрачає разом з мовою. Народна душа бідніє, вироджується, народ падає в своїх духовних силах, переходить на нижчий ступінь розвитку; слова чужої мови, хоча і спорідненої, є для нього мертві звуки, які не викликають думок, відчуттів, всієї тієї плідної творчої праці, що її викликають звуки мови рідної.

Олександра Єфименко, 1901

УДК 811.161.2,06,373

Лариса Кислюк (м. Київ)

СУЧАСНА СЛОВТВІРНА НОРМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: МОВНА ПРАКТИКА ТА КОДИФІКАЦІЯ

Проаналізовано тенденції змін у словотвірній нормі сучасної української мови як наслідок взаємодії узусу й системи. Виявлено різноспрямовані процеси у сучасній словотвірній нормі, які ведуть до структурних змін у системі мови. Запропоновано критерії норми для кодифікації нової лексики.

Ключові слова: *тенденція, система, узус, ідіолект, словотвірна норма, словотвірна модель.*

Функціонування української мови в статусі державної, сучасна строката мовна практика, жваві дискусії довкола мовного питання, зокрема довкола завдань і перспектив розвитку української мови з особливою гостротою ставлять проблему критеріїв її внормування та кодифікації у нових академічних граматиках, словниках і редакції правопису. У контексті назрілої потреби перейти від опису окремих нових одиниць до систематизації мовних явищ ця стаття є спробою відповіді на запитання: як сьогодні співіснують і взаємодіють узус як живомовна колективна практика і літературна мова, які процеси відбуваються в системі й структурі українського словотвору як одного з провідних ресурсів української номінації, у словотвірній нормі української мови.

Норма — явище складне й багатоаспектне. Сьогодні для української мови особливо важливою є роль норми як об'єднавчого чинника нації в часі та просторі навколо найкращих зразків мови. Відповідність норми системі мови дослідники вважають її релевантною ознакою. Норма — це реалізована можливість системи, певної моделі; стійкий стан (рівновага) системи на певному синхронному зрізі [16: 175].

© Л.П. КИСЛЮК, 2012

На подвійну природу норми, як явища системного й суспільного, вказує С.Я. Єрмоленко у визначенні норми „як сукупності мовних засобів, що відповідають системі мови” й як „зразка суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства” [6: 438-440]. Такої ж думки дотримувався М.М. Пилинський [24: 94]. Таким чином, норма є тією ланкою, яка пов’язує систему і її реалізацію — узус [39: 18]. Розрізняють кодифіковану й узуальну норми сучасні російські дослідники [19; 36]. З функціонального підходу до мови („гнучка стабільність”), обстоюваного представниками Празького лінгвістичного гуртка [20: 208], виросла ідея множинності норм, які характеризують різні форми існування розвинених національних мов.

Питання мовної норми перебуває у колі постійної уваги українських мовознавців, що підтверджують останні публікації Л.В. Струганець, Є.А. Карпіловської, Г.М. Сюти, С.П. Бирик у розділі „Мовна норма: стале і змінне” нещодавно оприлюдненого 74 випуску збірника „Культура слова” [30: 34-43; 11: 43-51; 31: 51-59; 1: 59-65]. Для дослідження новотворів важливе розуміння норми саме як системи переваг. Для словотворення і словозміни системність норми виявляється дуже виразно, оскільки тут наявні зразки — моделі словотворення та формотворення.

У контексті розуміння норми як ланки, яка пов’язує систему і її реалізацію в узусі, або загальнонародній мовній практиці, та ідіолекті, або індивідуальній мовній практиці, а також розрізнення кодифікованої й узуальної норми, вважаємо доцільним застосування опозиції, запропонованої І.І. Коваликом для термінів „словотвірний” як такий, що стосується системи мови, та „словотворчий” на означення того, що бере активну участь у процесі словотворення” [14: 358], тобто, словотвірна норма — мовна, системна, прескриптивна, а словотворча норма як її живлення й підтримка — мовленнєва, практична, дескриптивна.

Словотвірна норма закріплює передбачені словотвірною системою вибір, послідовність, особливості сполучення елементів похідних слів та їхнє узагальнене словотвірне значення, відповідність структури похідних наявним словотвірним моделям. Словотвірна модель — це загальна формула однотипних утворень, аналог їхньої словотвірної структури [17: 35; 11: 7]. Словотвірна модель є динамічною (функціональною), оскільки вона „унаявнює процеси виведення одних мовних об’єктів з інших” [7: 32], тут — творення похідного слова, для чого треба дати початковий, вихідний стан (твірна основа) + правила переходу → наступний, похідний стан (похідне слово). Правила переходу — це продуктивний регулярний зразок словотворення, своєрідний фільтр, який і виконує функцію словотвірної норми.

Системно-структурний підхід до вивчення стабільності та динаміки норми встановлює активність і продуктивність наявних системних моделей у практиці, а також дає змогу змоделювати зміни в їхній будові та функціонуванні. Аналіз мовного матеріалу здійснюємо далі в обох напрямках: система-узус-ідіолект, а також: ідіолект-узус-система.

Серед ознак нормативності М.М. Пилинський визначав три основні: системність, зразковість, поширеність, наголошуючи, що „в умовній ієрархії критеріїв нормативності перше місце належить критерію відповідності системі в широкому розумінні” [24: 172]. Для визначення нормативності новотвору важливими є системна та комунікативна підтримка такої одиниці. Українські дослідники впровадили й успішно застосовують для визначення стабілізації інновації поняття функціонального потенціалу як сумарного показника парадигматичних (ієрархічних, гіперо-гіпонімічних), епідигматичних (дериваційних та асоціативних) і синтагматичних (позиційних і комбінаторних) відношень інновації в системі мови й у тексті, її номінаційної та комунікативної активності [9: 6; 32: 35]. Для визнання явища нормативним обов'язковим є дотримання вимог системи мови, якщо певне мовне явище поширене та визнане суспільством, тобто узусом.

Основною дослідницькою базою пропонованого дослідження стали матеріали комп'ютерного фонду лексико-словотвірних інновацій (КФІ) у сучасній українській мові, створеного співробітниками відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, за текстами українськомовних друкованих, електронних та Інтернет-видань переважно 2004–2010 рр. обсягом близько 20 тис. одиниць із контекстом і паспортизацією. До його складу входять номінації, не зафіксовані у словниках радянської доби (виданих до 1991 р.).

Дослідження сучасної словотвірної норми вимагає порівняння її зі станом, кодифікованим авторитетними академічними словниками, виданими до 1991 р., академічними граматиками, передусім колективною монографією «Словотвір сучасної української літературної мови» 1979 р., і чинною редакцією українського правопису. На сучасному зрізі можна простежити співвідношення й динаміку норми кодифікованої сучасними лексикографічними виданнями та узуальної, яку сьогодні подають засоби масової інформації. Отже, динаміка словотвірної норми стосується змін (від 1991 р.) у самому реєстрі словотворчих елементів: основ і формантів (пооява чи актуалізація одних і пасивізація інших), змін в особливостях сполучення елементів похідних; видозміни чи появи нових словотвірних значень, словотвірних моделей або ж словотвірних типів.

Тенденції динаміки сучасної словотвірної норми визначаємо, залучивши лексикографічну спадщину „українського Розстріляного відродження”. Для порівняння кодифікованих норм різних часових зрізів використано передусім академічні лексикографічні видання, умовно поділені на три часові відтинки:

1) репресовані видання 1920–30-х рр.: „Російсько-український словник” Української академії наук за редакцією академіків А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (далі – РУС-32), Г. Голоскевич „Правописний словник” (далі – ПСГ);

2) академічні словники радянського періоду 1970–80-х років: „Словник української мови” в 11 тт. (СУМ); „Русско-украинский сло-

варь”, у 3 тт. (РУС-88); „Російсько-український словник наукової термінології” у 3 тт. (РУСНТ) та

3) сучасні орфографічні, тлумачні, неологічні словники 2000-10-х років: „Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики” (ВЗОС СУЛ), „Великий тлумачний словник сучасної української мови” (ВТС СУМ), „Лексико-словотвірні інновації” (ЛСІ), „Нове в українській лексиці” (НУЛ), „Сучасний словник іншомовних слів” (ССІС).

Зіставлення матеріалу виявляє як стабільні (ядерні), так і динамічні ділянки словотвірної норми. Динаміку словотвірної норми задає явище конкурування одиниць у сучасній мовній практиці, в основі якого лежить паралельне називання одного об'єкта. Однак наслідки конкурування можуть бути різними:

- системна підтримка одного з конкурентів-новотворів;
- співіснування або блокування одного з варіантів словотвірною (системною) та словотворчою (узуальною) нормами;
- семантична та стильова диференціація (розмежування) та спеціалізація словотвірних варіантів і перехід їх у розряд словотвірних синонімів.

Словотвірні варіанти-дублети на зразок *каменистий* — *каменястий* повністю тотожні у значенні, утворені за моделлю „спільна твірна основа + варіантні суфікси” (хоча ця модель може дати й пароніми: *музичний* — *музикальний*) — явище тимчасове. Здебільшого вони переходять у розряд словотвірних синонімів — які мають додаткові компоненти у значенні: *фільммейкер*: *фільмовиробник* (обидва — про особу, яка продюсує або керує виробництвом фільмів): *фільмувальник* (особа, яка фільмує на камеру): *фільмороб* (виробник неякісних фільмів, як віршороб); а то й паронімів: *банкір* (власник банку): *банківець* (працівник банку): *банківник* (той, хто банкує під час гри в карти).

Для опису змін у словотвірній нормі використовуємо поняття „тенденція”, запропоноване німецьким лінгвістом К. Гутшмідтом й успішно апробоване дериватологами-славістами [40: 19]. Українські мовознавці вважають термін „тенденція” поняттям, яке відбиває динаміку мови в певний відрізок часу та в певних умовах її функціонування, зручним для опису різноспрямованих процесів розвитку однієї мови, встановлення відповідності нової лексики чинним мовним нормам, зокрема, для встановлення нормативності співіснування в мові варіантних номінацій [9: 3–4; 12: 6–7]. Серед тенденцій, які характеризують зміни у словотвірній нормі, найвиразнішою є тенденція націоналізації (автохтонізації), яка маніфестує специфічні риси національних мов. Націоналізація в українському словотворенні виявляється в свідомому віддаленні, відмежуванні від словотвірних варіантів чи словотвірних синонімів, спільних або запозичених з російської мови та у зміцненні національних варіантів. Виразними є також протилежно спрямована тенденція інтернаціоналізації, та взаємодія тенденцій варіативності та мовної економії.

Новотвори, що виникають внаслідок змін у сучасній словотвірній нормі, спираються на активні словотвірні моделі, зокрема: блокування іменників назв особи на **-чик/-щик** на користь **-ник/-івець** (*креативник* ≠ *креативищик*); обмеження віддієслівних іменників на **-к(а)** з процесуальною семантикою за рахунок розширення функціонування моделі на **-нн(я)** (*паркування* ≠ *парковка*), заміна активних дієприкметників віддієслівними іменниками та прикметниками (*блокувальник*, *блокувальний* ≠ *блокуючий*), блокування прикметників на **-ональний, -ічний** на користь моделей на **-ний** (*емоційний* ≠ *емоціональний*, окрім груп паронімів: *професіональний* — *професійний*); усунення прикметникових моделей на **-очний, -ечний** на користь **-овий** (*виставковий* ≠ *виставочний*); витіснення дієслівних інтерфіксів **-ир-/-ір-** (*продюсувати* ≠ *продюсирувати*); конкурування та заміна калькованих префіксів на питомі моделі: **обез-** на **зне-** (*знеболити* ≠ *обезболити*), у відносних прикметниках — функціональне розширення дії моделі з суфіксом **-ов(ий)** (*бізнесовий* і *бізнесний*, *інтернетовий* та *інтернетний*); конкурування складних прикметників на **-подібний, -видний** і співвідносних на **-уватий/-юватий, -астий/-ястий** (*голкоподібний*, *голковидний* — *голкуватий*, *голчастий*); активізація відносних прикметників на **-овий** (*дайджестовий*, *спонсоровий*), іменників (часто гібридних, утворених за аналогією) на **-ізація** (*бананізація*, *доларизація*, *мінізація*), фемінітивів (*дизайнерка*, *лідерка*) та інші.

Простежимо на прикладі деяких словотвірних категорій, як взаємодіють системна (прескриптивна) словотвірна і загальномовна, узуальна (дескриптивна) словотворча норма на сучасному етапі функціонування української мови та наслідки їхньої взаємодії як тенденція поповнення словотвірної підсистеми мови, наприклад, явище зростання активності нормативної моделі у фемінітивах, блокування й диференціації вживання — в активних дієприкметниках, формування нових моделей у композитах тощо. Словотвірну категорію розглядаємо як „сукупність похідних слів, що мають твірні, які належать до тієї самої частини мови, наділені спільним словотвірним значенням і використовують однаковий спосіб словотворення” [13: 571], тобто як об'єднання словотвірних типів (похідних слів, мотивованих твірними певної частини мови за допомогою того самого форманта з тим самим значенням) із різними словотворчими формантами.

Прикметникові суфікси **-н-**, **-ов-** дослідники називають найабстрактнішими, власне структурними прикметниковими суфіксами [27: 122]. Їх вважають нейтральними, оскільки вони беруть участь у творенні як якісних, так і відносних прикметників. На розмежування їх вживання впливають морфонологічні умови сполучуваності. Однак, є достатньо паралельних утворень від спільних твірних основ.

Матеріал КФІ підтверджує, що від новозапозичених англіцизмів на **-инг/-інг** утворюються послідовно відносні прикметники на **-овий**, що виявляє прагнення уникнути не властивого звуковій структурі слова збігу приголосних. Це видно на прикладах із ВЗОС СУЛ: (*анти*)-

демпінговий (с. 19), *процесинговий* (с. 575), *рейтинговий* (с. 590), *рекординговий*, *рестайлінговий*, *фітинговий* (с. 742), *холдинговий* (с. 759). Послідовно утворюються відносні прикметники на **-овий** від односкладових іншомовних основ: *артовий*, *брендовий*, *грантовий*, *джиповий*, *драйвовий*, *кліповий*, *сингловий*, *трендовий* у ЗМІ, але лише частину з них зафіксовано у ВЗОС СУЛ: *блюзовий* (с. 53), *люксовий* (с. 331), *сленговий* (с. 648), *хітовий* (с. 756). Фонологічні умови фіналі твірної іменникової основи повністю не обмежують творення прикметників на **-ний** (пор. новотвори *дефолтний*, *котеджний* та подані ВЗОС СУЛ: *протестний* (с. 572), *резонансний* (с. 589), *ресурсний* (с. 593)).

Паралельне вживання цих афіксів у межах одного різновиду прикметників є „характерним виявом дериваційної синонімії в системі прикметникового словотвору і свідченням власне структурної ролі відповідних формантів у складі похідних” [27: 154], що можна спостерігати серед нової похідної лексики (першим із новотворів подано частіше вживаний в аналізованому матеріалі): *бізнесовий* : *бізнесний* (рідко), *дайджестовий* : *дайджестний*, *збройний* : *збройовий*, *інтернетний* : *інтернетовий*, *новинний*, *новинарний* : *новинневий*, *підклимовий* : *підклимний*, *спонсорний* : *спонсоровий*. Деякі приклади демонструють орієнтованість на різні правописні зразки, територіальні смакові реєстри. Скажімо, часопис „Критика”, орієнтований на правопис 1928 р. і «Правописний словник» Г. Голоскевича, укладений за його настановами, подає *інтернетовий*, тоді як інші видання — *інтернетний*, львівське видання „Пост Поступ” подає *колійовий*, тоді як офіційні видання Укрзалізниці — *колійний*. Дуже швидко відбувається розшарування нюансів значень, наприклад, у мовній практиці *мережний* вживають стосовно мережі мобільного зв'язку, а *мережевий* — стосовно глобальної комп'ютерної мережі, які дозволяють розводити конкуренти-неосемантизми як синоніми [27: 141–142] Укладачі ж сучасних термінологічних словників з обчислювальної техніки пропонують як термін лише *мережний*. Таким чином, в узусі відбувається розходження значень, що призводить до появи синонімів.

Керуючись критерієм стилістичної доцільності (регулярної вживаності та відтворюваності, тобто реальної мовної практики), сучасна словотвірна норма блокує прикметники, утворені за російською словотвірною моделлю *виставочний*, *заявочний*, *оціночний*, *пересадовий*. Нормативними є моделі з суфіксом **-ов(ий)**: *безпересадовий*, *виставковий*, *заявковий*, *оцінковий/оцінний*.

Втрачено словотвірні способи розрізнення дії та наслідку в новотворах. Матеріали сучасних ЗМІ надають лише форми на **-ння** без їхнього розрізнення. Серед новотворів це, передусім іменники від іншомовних дієслів: *аверсування*, *відтермінування* (і *відтермінування*), *конверсування*; *глобалізування*, *зомбування*, *клонування*, *продюсування*, *римейкування*, *спікерування*, *хеджування* та інші. Новим є те, що багато іменників зі значенням абстрактної дії творяться не від дієслова, а безпосередньо від іменника, за аналогією, передусім від

іншомовних іменників: *брендування, джипування, кавування, міністрування, спікерування.*

Втрачено й спосіб розрізнення процесу і наслідку через протиставлення віддієслівних іменників на **-ування, -овання**, проведений в українському правописі 1928 р., ПСГ, РУС-32. Серед нових номінацій знайдено єдиний приклад: *парковання (Пропозиція платити за паркування через мобільний не сприймається... З водіїв чесно візьмуть за паркування* (СТБ: Вікна-Новини, 07.11.06; ЛСІ 2007: 87). Але телеканал СТБ орієнтований на правописні й орфоепічні норми Правопису 1928 р., тож тут маємо, швидше, політичне й світоглядне позиціонування, аніж послідовне дотримання системних вимог.

Послідовне творення нейтрально-стилістичних фемінних назв існує в багатьох слов'янських мовах. В українській мові таке творення відбувається за потреби. У ПСГ знаходимо назви осіб чоловічої й утворені від них назви осіб жіночої статі, однак там, де справді існувала така потреба номінації: *діловод* → *діловодка*, *кондуктор* → *кондукторка*, *лікар* → *лікарка*, *медик* → *медичка*, але *ліквідатор*, *лірник*, *меліоратор*, *механік*, бо, очевидно серед представників цих професій жінок не було, за поодинокими винятками.

Системні вимоги узгодженості родових форм, з одного боку, й зміна гендерних орієнтацій сучасного українського суспільства, з іншого боку, впливають на посилення характерної для української мови тенденції до суфіксального творення співвідносних з іменниками чоловічого роду слів жіночого роду зі збереженням нейтральності: *автор* — *авторка*, *аспірант* — *аспірантка*, *викладач* — *викладачка*. Ці процеси можна спостерігати в динаміці, коли паралельно на позначення жінок використовують іменники як чоловічого, так і жіночого роду: *лідер* і *лідерка*, *єврокомісар* і *єврокомісарка* (про Беніто Ферраро-Вальднер), *прес-секретар* і *прес-секретарка*. Почасти творення таких назв у діловому, офіційному чи нейтральному стилі стримує накладання додаткових емоційно-експресивних конотацій зі зниженою семантикою, іронією.

Активізовано творення корелятивів доконаного виду від дієслів іншомовного походження з префіксом **з-**: *акумулювати* — *закумулювати*, *деградувати* — *здеградувати*, *дефініювати* — *здефініювати* і недоконаного виду з суфіксом **-ов-** у контексті розхитування категорії двовидових дієслів. Словники іншомовних слів та орфографічні радянського періоду, здебільшого, не подають префіксальних утворень від іншомовних дієслів, які б утворювали видові пари — тож чи можна вважати це явище новим?

В.М. Русанівський вважав, що „запозичені дієслова здатні утворювати форму доконаного виду за допомогою префікса” [25: 193–199]. К.Г. Городенська також вважає засобом перфективізації префікси, а категорію виду пропонує кваліфікувати як дієслівну морфологічну категорію мішаного, словозмінно-словотвірного типу [33: 225]. Зіставлення словникового матеріалу 1920–30-х, 1980-х та 2000-х років виявило,

що термінологічні словники української мови, над якими активно працювали науковці Української академії наук, практикували у перекладних термінологічних словниках подавати видову дієслівну пару, цю практику зберігали й при подаванні дієслів іншомовного походження, які в російській мові розрізняють лише контекстуально. Порівняймо: *аннулировать* — *анулювати, занулювати*; *демобилизировать* — *демобілізувати, здемобілізувати*; *дифференцировать* — *диференціювати, здиференціювати* (СДМ). Припинення такої практики є прикладом динаміки словотвірної норми внаслідок політики русифікації 1933–34 рр., що призвело до максимального їх витіснення зі словників радянського періоду. Натомість префіксальні відповідники доконаного виду відновлюють у науковій практиці: *засорбувати, закумулювати; замортизувати; здиференціювати; зметалувати; змодулювати; споляризувати* та ін. (РУС НТМ). Сучасні орфографічні та тлумачні словники подають нові приклади активізації дієслівної словозмінно-словотвірної перфективізації за допомогою префіксів, які доводять динаміку внормування таких видових пар у сучасній українській мові: *здетонувати, зратифікувати* (ВЗОС СУЛ); *змінізувати, зрежисувати* (ВТС СУМ). У КФІ серед префіксальних дієслівних новотворів доконаного виду є й ті, які функціонують у ЗМІ, але не кодифіковані словниками: *згармоніювати, здемонізувати, здефініювати, здизайнерувати, здискримінувати, зміксувати, зрадикалізувати, зсинтетичнити, зфедералізувати*. Тобто, модель утворення префіксальних дієслів: „питомий префікс **з-** + запозичене безпрефіксне дієслово” в сучасній українській мові виявляє продуктивність. Можна констатувати нейтралізацію префікса **з-** як словотворчого афікса і перетворення його на видовий префікс — показник доконаного виду дієслів.

Ідея В.О. Виноградова щодо диференціації норм як а) епінорм (власне норм кодифікованої літературної мови); б) квазіном (елементів ідіолектів); в) топонорм (норм властивих локальним варіантам літературної мови); г) стратонорм (норм соціолектів чи мов для спеціальних цілей, які містять підмови наукові, технічні, економічні, суспільно-політичні) [2: 262–263] частково пояснює диференціацію вживання активних дієприкметників.

У системі граматичних категорій української мови дієприкметник пов'язаний і з прикметником, і з дієсловом. Тому дієприкметник кваліфікують то як неособове дієслівне утворення [25: 408], то як віддієслівний прикметник [18: 20], то як мішану гібридну, але самостійну міжчастиномовну категорію з ознаками дієслова і прикметника [4: 216–218]. Останнім часом обґрунтовано його функціональну різноманітність, на підставі чого дієприкметники розділено на дієслівні й прикметникові утворення [3: 128] і запропоновано розмежувати ці два різновиди дієприкметників термінологічно: позначити перші дієприкметниками або віддієслівними прикметниками, а другі — аналітичними дієсловами, точніше аналітичними пасивними дієсловами [33: 150]. У функції віддієслівного прикметника дієприкметник можна замінити прикметником,

субстантивованим прикметником, конструкцією з віддієслівним іменником у непрямому відмінку тощо; у функції ж аналітичного пасивного дієслова (найчастіше трапляється в термінологічних текстах) дієприкметник можна замінити лише предикативною конструкцією „що (який) + дієслово”. Активні дієприкметники варто розглядати також у контексті освоєння запозичень системою української мови як проникнення словотвірної типу чи словотвірної моделі, оскільки це давні книжні запозичення з церковнослов'янської, пізніше — з російської мов, підтримувані впливом сучасної англійської наукової мови, надто в термінології й перекладній літературі.

Сучасна словотвірна норма витісняє активні дієприкметники зі словників, літературної мови. Відсутні вони в конфесійному стилі. Якщо порівняти сучасні зразки перекладу Євангелія російською й українською мовами, побачимо, що український переклад подає дієслова на місці активних дієприкметників у російському перекладі: *...и встретится вам человек, **несущий** кувшин воды... / ...і стріне вас чоловік, **що нестиме** в глекові воду...* (Євангеліє від Марка, XIV: 13); або: *Через три дня нашли Его в храме, **сидящего** посреди учителей, **слушающего** их и **спрашивающего** их... / І сталося, що третього дня відшукали у храмі Його, як **сидів** серед учителів, і **вислухував** їх і **запитував** їх.* (Євангеліє від Луки, II: 46).

При перекладі активних дієприкметників М.Т. Рильський, Б.Д. Антоненко-Давидович, С. Караванський пропонували десятки варіантів їхньої заміни. Вартою уваги є пропозиція пошуку висловлювати поняття засобами рідної мови замість зукраїнення російських активних дієприкметників. Укладачі академічного однотомного „Російсько-українського словника” за редакцією В.В. Жайворонка (К., 2003) пропонують замість „галопуюча інфляція” вживати „галопівна, невпинна, обвальна інфляція”, а на заміну падаючої валюти — сполуку *знецінена валюта*. Сучасні дослідники з неослабною увагою до цієї проблеми пропонують великий запас власне українських мовних засобів для відтворення конструкцій дієприкметникового типу, зауважуючи, що найскладніше їх „вилучити” з термінології [5: 63–71].

В узусі наявні протилежні тенденції: витіснення та існування активних дієприкметників. Витіснення відбувається на користь прикметників із суфіксами **-н-**, **-льн-** (*зомбуючий — зомбівний, зомбувальний, спонсоруєчий — спонсорувальний*), іменників-юкстапозитів (*спонсоруєча організація — організація-спонсор*), субстантивів віддієслівних (*зомбуєч*) та відприкметникових (*зомбівник*) [28: 201]. Найактивніше працюють на заміну віддієслівні іменники та прикметники: *мітингувальник* і *мітингар*, *накопичувальний* і *накопичувач*, *підкувальний* і *підкувальник*, *уловлювальний* і *уловлювальник*, *уловлюєч*. Функцію заміників виконують і прикметники — лексичні синоніми (на зразок *чинний* замість *діючий*, *наявний* замість *існуючий*, *навколишній* чи *довколишній* замість *оточуючий*) [32: 32]. Процеси заміни підтримувані системно-структурними чинниками: *виступаєчий — доповідач, виступовець, виступальник, виступник*

(останній приклад із [15: 128]), оскільки словотвірна модель утворення віддієслівних назв осіб із суфіксом **-ник (-льник)** є дуже продуктивною серед новотворів: *блокувальник, паркувальник, подорожувальник, продукувальник, протестувальник*. Частина цих новотворів постала саме внаслідок динаміки словотвірної норми і блокування субстантивованих активних дієприкметників. Наприклад, відіменниковий дериват *пікетник* як „особа, що входить у склад пікету” зафіксовано у словниках радянського періоду [СУМ VI: 32], а віддієслівний новотвір *пікетувальник* функціонує у значенні „учасник пікетування” [НУЛ: 90]. Його зв'язок із дієсловом вказує на мотивацію появи такого іменника на заміну субстантивованого активного дієприкметника *пікетуючий*.

У термінології загальнолітературні норми часто порушують. У вимогах до терміна, за класифікацією Д.С. Лотте, за вагомністю спочатку визначено однозначність терміна, відсутність синонімії, полісемії, системності, стислості, і лише потім — лінгвістична правильність [36: 17–18]. Дослідники визначають загальну спрямованість розв'язання проблеми норми в термінології як „лібералізацію” й припустимість її специфічних форм та певної автономності [36: 15]. Ситуація в українській термінології ускладнена тим, що початки питомого термінотворення, закладені в 1920-х рр., були перервані, заборонені й фактично знищені, а мовою науки (окрім поодиноких праць у гуманітарній галузі) була російська. Для її гармонійного розвитку потрібне врахування міжнародного досвіду стандартизації терміносистем, поєднання фахових знань з лінгвістичними, зокрема й випрацювання можливостей передавати часові ознаки дії.

Витіснення активних дієприкметників зі словників і літературної мови впливає на ситуацію в термінології. У РУС НТМ запропоновано для перекладу активних дієприкметників, які передають: 1) активну здатність до дії — прикметники на **-льний, -івний, -учий** (*стискальний, плавучий*); 2) стан перебування в активній дії — дієслівні форми „який(що) + дієслово” (*що стискає, що плаває*); 3) назву активного учасника дії — іменники на **-ач, -ник, -ар, -ець** (*стискач, плавець*) [РУС НТМ: 10–12]. Водночас РУСНТ у трьох томах (1994–1998) подає активні дієприкметники серед низки синонімів: *возбуждающий* (тех., физ.) — *збудливий, збудний, збуджувальний, збуджуючий* [РУСНТ III]. У науковій та науково-популярній літературі вони теж трапляються, підтримувані, зокрема, мовами з розвиненою часовою системою, та за наявності складних синтаксичних конструкцій, переобтяжених зворотами: „*Це ускладнює спостереження гравітаційних ефектів, оскільки у вільно падаючій лабораторії, в першому наближенні, гравітаційне поле джерел, що перебувають зовні неї, не відчувається*” („Світогляд”, №5, 2011). Як бачимо, фахівцям для стислості й точності передавання ознаки об'єкта за виконуваною ним або над ним дії важко відмовитися від активних дієприкметників.

Факти розбіжності літературної норми і слововживання існують і в художніх творах, про що Д.М. Шмельов писав: „Усвідомлення неліте-

ратурності окремих мовних фактів у творах художньої літератури... не розхитує, а скоріше утворює ореол „загальної мовної норми”, оскільки дає відчуття її межі й можливості відходу від неї — в рамках безперечної „літературності” всієї мовної будови твору” [37: 30–31]. Українські дослідники вважають свободу індивідуальної мовотворчої практики письменників більшою, порівняно з літературною мовою [31: 51–52].

Майстер слова і точних, афористичних формулювань — Ліна Костенко свідомо не цурається активних дієприкметників там, де вони підкреслюють книжність вислову, передають звучання якогось терміна чи є засобами антитези, що увиразнює, посилює контраст. Наприклад: „*Їм утовкмачили і вони вірять, що **компенсуючі** потужності компенсують нестачу електроенергії, що без них нам ніяк не можна, бо інакше поринемо в темряву. Потім забудуть і сам цей термін — **компенсуючі** потужності...*”; „*І що воно таке? **Компенсуючі** потужності нічого не компенсують. **Гарантуючі** гарантії нічого не гарантують*” [ЗУС: 355, 356]. У філігранних поетичних творах активні дієприкметники теж не випадкові, вони творять ритм і музику вірша: „*Там цар морський Нептун живе у курені, / пасе морських корів **зникаючого** виду.*”; „*Свободи предтеча — / розхристанана втеча / з мудрованих дум / у **мандруючий** дим*” [РГ: 182; 274].

В Оксани Забужко активні дієприкметники у тексті трапляються набагато частіше, і, очевидно, є або органічним компонентом авторського мислення або ж ілюстрацією сучасної мовної практики: „*Це **потрясаюче**, кажу вголос, хитаючи головою, але ти не розумієш...*”; „*...никну під їхніми важкими, і теж далеко **витікаючими** за межі тої відзнятої хвилини, поглядами...*”; „*гамлетівська нездатність до рішучих дій при виді **торжествуючого** зла*” [МПС: 15; 21; 36]. Вагому роль відіграють позамовні, суспільні чинники, культурно-ціннісна орієнтація, мовні смаки, певні когнітивні та комунікативні завдання авторки.

Письменницький ідіолект може слугувати поштовхом або стимулом до формування нової або активізування малопродуктивної словотвірної моделі, залишаючись вагомим чинником впливу на норму літературної мови. Наприклад, Л.В. Оліфіренко засвідчує малопродуктивну, навіть унікальну модель „все+іменник”, яка є авторським новотвором (СПМВС) — СУМ подає лише декілька таких складних іменників з першою основою **все-**: *везнання, всеозброєння, всевіт, всевладдя і все-силля*. Два останні мають подвійну мотивацію: *всевладдя* ← *вся* (повна, абсолютна) *влада* і *всевладний* (-а, -і) [8: 235]. У поезіях В. Стуса зафіксовано ще 28 іменників такої будови, що доводить нові можливості цієї словотвірної моделі: *всебезодня, всебезрух, всевікна, вседобро, всемежа, всенезустріч, всенищівність, всеочі, всепереляк, всерозхрестя, всепривога, всецарствіє, всечекання* та ін. (СПМВС). Цю модель активно використовують інші письменники: *всебутність* (О. Підсуха), *всевіда* (Яр Славутич), *всепроникнення* (І. Царинний), *всечасність* (М. Вінграновський) (ТССО). Зростає її активність за рахунок термінів та професіоналізмів: *всеедність, всесушарка* (ВЗОС СУЛ), *всепробивність* (ЛСІ), *Всемережжя, всеосяжність* (КФІ).

Нові словотвірні моделі, не засвідчені до 1991 р. у словниках чи граматиках, формуються значно рідше. Серед таких можна назвати словотвірну модель утворення композитів — субстантивованих прикметників із основами: **-залежний** (*наркозалежний, алкозалежний, інтернетзалежний, політзалежний*), прикметників з **біля-** на позначення як несправжності (*білявладний, білянауковий, білялітературний*) так і термінів на позначення положення поблизу чогось (*білямеридіанний, біляпланетний, біляполярний*) [12: 100], та іншомовною основою **-гейт**, яку прирівнюють до суфіксоїда, на позначення „скандалу, здебільшого політичного, пов'язаного з особою, названою твірною основою” (*Монікагейт, Бакайгейт, Кучмагейт*) [22: 228–231].

Отже, у сучасній словотвірній нормі спостерігаємо різноспрямовану динаміку:

1) оновлення словотворчих ресурсів, словотвірних значень, моделей і типів, появу та співіснування словотвірних варіантів;

2) у межах тенденції націоналізації: активізацію питомих словотвірних моделей і варіантів та блокування узуальною нормою невластивих українській мові словотвірних моделей;

3) диференціацію норми: розмежування значень варіантів новостворів і функціонування їх у різних стилях як словотвірних синонімів.

Зміни в словотворенні призводять до структурних змін у системі на рівні граматики. Наприклад, активізація дієслівних префіксів **з-**, **за-** та інших, які зі словотворчих переходять у формотворчі, призводить до розхитування системи двовидових дієслів: *дефініювати* — *здефініювати*. Втрата словотворчих засобів розрізнення дії та наслідку призводить до звуження виражальних засобів системи (*малювання* (дія) і *мальовання* (наслідок) → *малювання* (дія і наслідок)). Активізація фемінітивів впливає на граматику й синтаксис, пор.: *викладач прийшла* і *викладачка прийшла*.

Запропоновані М.М. Пилинським системність, зразковість, поширеність як основні критерії норми зберігають свою важливість при внормуванні й кодифікації нової лексики. Невідповідність одиниці системним критеріям не дає можливості визнати її нормативною, в такому разі це одиниця неuzuальна, okazіональна. Відповідність лише системним критеріям породжує явище варіантності й вимагає застосування додаткових критеріїв; така одиниця може бути нормативною для одного стилю і ненормативною для іншого. Критерій функціонально-стилістичної доцільності, врахування реальної мовної практики є особливо важливим для кодифікації нової лексики.

1. Бибик С.П. Стильова розмовна норма та розмовна лексика // *Культура слова*. Випуск 74. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — С. 59-65.
2. Виноградов В.А. *Лингвистика и обучение языку*. — М., 2003. — 370 с.
3. Вихованець І.Р. *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. — К.: Наук. думка, 1988. — 256 с.
4. Гнатюк Г.М. *Дієприкметник у сучасній українській літературній мові*. К.: Наук. думка, 1982. — 248 с.

5. *Голосовська Г.Г.* Активні дієприкметники в українській літературній мові: уживати чи ні? // Українська мова, 2011. — № 4. — С. 63-71.
6. *Єрмоленко С.Я.* Норма мовна. Українська мова. Енциклопедія. К.: „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 438-440.
7. *Карпіловська Є.А.* Вступ до комп’ютерної лінгвістики. — Донецьк: Юго-Восток, 2003. — 184 с.
8. *Карпіловська Є.А.* Мовна категоризація світу і тенденції українського експресивно-оцінного словотворення // Граматика слова і граматики мови. Збірник на пошану І.Р. Вихованця, Донецьк: ДонНУ, 2005. — С. 229–254.
9. *Карпіловська Є.А.* Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Українська мова, 2007. — № 3–4. — С. 3–14.
10. *Карпіловська Є.А.* Норма в сучасному українському словотворенні: зразок і реальність // Культура слова. Випуск 74. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — С. 43–51.
11. *Клименко Н.Ф.* Система афіксального словотворення сучасної української мови. — К.: Наук. думка, 1973. — 186 с.
12. *Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.
13. *Клименко Н.Ф.* Словотвірна категорія // Українська мова. Енциклопедія. К.: „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 571.
14. *Ковалик І.І.* „Словотвірний” чи „словотворчий”? // Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. / Упорядник та автор передмови В. Грещук. — Івано-Франківськ, Львів: Місто НВ, 2007. — 404 с.
15. *Коць Т.* Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. — К.: Видавництво „Логос”, 2010. — 303 с.
16. *Косериу Э.* Синхрония, диахрония и история (Проблема языкового изменения) / Э. Косериу; [пер. с исп. И.А. Мельчука]. — М.: УРСС, 2001. — 206 с.
17. *Кубрякова Е.С.* Что такое словообразование. — М.: Наука, 1965. — 78 с.
18. *Кучеренко І.К.* Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови // Мовознавство, 1967. — №4. — С. 12-20.
19. *Лаптева О.А.* Живая русская речь с телеэкрана. Разговорный пласт телевизионной речи в нормативном языке. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 520 с.
20. *Матезиус В.* О необходимости стабильности литературного языка // Избранные труды по языкознанию. Пер. с чешского и английского. — М.: УРСС, 2003. — С. 194–209.
21. *Навальна М.І.* Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — 328 с.
22. *Нелюба А.М.* Явища економії в словотвірній номінації української мови. — Харків, 2007. — 302 с.
23. *Пешковский А.М.* Объективная и нормативная точка зрения на язык. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 192 с.
24. *Пилинський М.М.* Мовна норма і стиль. — К.: Наук. думка, 1976. — 288 с.
25. *Русанівський В.М.* Дієслово // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1969. — С. 296-429.
26. *Синявський О.* Норми української літературної мови. — Харків — К., 1931. — 248 с.
27. *Словотвір сучасної української літературної мови.* — К.: „Наук. думка”, 1979. — 406 с.
28. *Стишов О.А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-ге вид., переробл. — К.: „Пугач”, 2005. — 388 с.
29. *Струганець Л.* Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. — Тернопіль: АСТОН, 2002. — 351 с.
30. *Струганець Л.* Диференційні ознаки норми літературної мови // Культура слова. Випуск 74. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — С. 34– 43.
31. *Сюта Г.М.* Літературна норма vs норма поетична // Культура слова. Випуск 74. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — С. 51-59.
32. *Таран А.* Конкурування номінацій у сучасній українській літературній мові: тенденції стабілізації нової лексики / А. Таран. — Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2011 — 232 с.

33. Теоретична морфологія української мови: Академ. Граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. — К.: Унів. Вид-во „Пультсари”, 2004. — 400 с.
34. Українська мова. Серія NDJS. За ред. наук. С. Ермоленко. — Uniwersytet Opolski — Instytut Filologii Polskiej. — Opole, 1999. — 324 с.
35. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали. — К.: Вид. дім „Києво-Могилянська акад.”, 2005. — 399 с.
36. Шелов С.Д., Лейчик В.М. Терминологическая норма в освещении российских лингвистов в период 90-80-х годов XX века // Термінологічний вісник. Збірник наукових праць Відп. ред. В.Л. Іващенко. — К.: ІУМ НАНУ, 2011. — Вип. 1. — С. 7–18.
37. Шмелёв Д.Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. — М., 1977. — 168 с.
38. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. — К., 2000. — 288 с.
39. Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H. Kultura języka polskiego. — Warszawa: PWN, 1973. — 480 с.
40. Słowotwórstwo / Nominacja. — Red. nauk. I. Ohnheiser. — Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Uniwer. Opolski, 2003. — 541 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ПСГ — *Голошкевич Г.* Правописний словник (за нормами українського правопису ВУАН, Харків, 1929 р.) Вид. 12, Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто — Львів: НТШ, 1994. — 461 с.
- СДМ — *Дорошенко М., Станишевський М., Страшкевич В.* Словник ділової мови. — К., 1930. — 314 с.
- РУС-32 — Російсько-український словник Української академії наук за редакцією академіків А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова, Київ: Червоний шлях, 1924-1932, електронна версія К.: К.І.С., 2007. 3060 с.
- СЧС — Словник чужомовних слів. І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко. За ред. О. Бадана-Яворенка. — К.-Харків: УРЕ, 1932. — 532 с.
- СУМ — Словник української мови: В 11 тт. — К.: Наук. думка, 1970–1980.
- СІС-85 — Словник іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. 2-е вид. — К.: УРЕ, 1985. — 966с.
- РУС-88 — Русско-украинский словарь, у 3 тт., К.: УРЕ, 1987–1988.
- РУСНТ — Російсько-український словник наукової термінології: у 3 тт. — Т.1. — Суспільні науки — К.: Наук. думка, 1994; Т.2. — Біологія. Хімія. Медицина. — К.: Наук. думка, 1996; Т.3. — Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космо. — К.: Наук. думка, 1998.
- РУС НТМ — *Войналович О., Моргунюк В.* Російсько-український словник наукової і технічної мови: Термінологія процесових понять. — К.: Вирій, 1997. — 256 с.
- НУЛ — *Мазурик Д.* Нове в українській лексиці: Словник-довідник. — Львів: Світ, 2002. — 130 с.
- РУС-2003 — Російсько-український словник. За редакцією В.В. Жайворонка. — К., 2003. — 1424 с.
- ТССО — *Колоїз Ж.В.* Тлумачно-словотвірний словник okazionalizmів. — Кривий Ріг, 2003. — 166 с.
- СПМВС — Словник поетичної мови Василя Стуса (рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / Укл. Л.В.Оліфіренко. — К., 2003. — 88 с.
- ВЗОС СУЛ — Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики. Гол. ред. В.Т. Бусел, К.-Ірпінь: Перун, 2004. — 896 с.
- ССІС — Сучасний словник іншомовних слів. Укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбальюк. — К.: Довіра, 2006. — 789 с.
- ВТС СУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад і гол. ред. В.Т. Бусел, 3-е вид. — К.-Ірпінь: Перун, 2007. — 1140 с.

- ЛСІ — Лексико-словотвірні інновації (2007), за ред. А. Нелюби, Харків: ХІФТ, 2009. — 172 с.
ЖС — Журнал „Світогляд”
ЗУС — *Ліна Костенко* „Записки українського самашедшого”. Вид. третє.— К.: „Видавництво Івана Малковича „А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА”, 2011, — 416 с.
РГ — *Ліна Костенко* Річка Геракліта / Упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського; худож. С. Якутович. — К.: Либідь, 2011. — 336 с.
МПС — *Оксана Забужко* Музей покинутих секретів: Роман. Вид. 2-е, доп. — К.: Факт, 2010. — 832 с.

Larysa Kysliuk (Kyiv)

THE MODERN UKRAINIAN WORD FORMATION RULE:
UZUS AND CODIFICATION

The article analyzes the tendency of changes in word formation rule of Modern Ukrainian as result of interaction *uzus* and system. The different-direction processes in modern word formation rule are discoveries, they lead to structures changes in languages system. The criterions of rules for codification of new words are proposed.

Key words: tendency, system, *uzus*, idiolect, word formation rule, word formation model.

Мовна мозаїка

ПОЗБУТИСЯ ЧОГО ЧИ ВІД ЧОГО?

Останнім часом у щоденному мовленні та в засобах масової інформації дієслова **позбутися (позбуватися), позбавитися (позбавлятися)** вживають із прийменником **від**. Напр.: *Як позбутися від гризунів?* (Новини Закарпаття); *Як за тиждень назавжди позбутися від депресії?* (Психологія); *...окремі українські громадяни вже почали позбуватися від красивих папірців, де написано це страшне слово *euigo* (Українська правда); Як позбавитися від “зайвих” прибудинкових послуг* (Правознавство); *Риба допомагає позбавитися від “розумової” втоми* (Українформ); *Позбавлятися від бідності потрібно в невеличких містах* (Gazeta.ua) тощо. Такі конструкції поширилися в українському вжитку під впливом російської мови, у якій дієслово *избавиться (избавляются)* вживається тільки з прийменником *от (кого-, чого-либо)* (Словарь русского языка: В 4-х тт. / Под ред. А.П. Евгеньевой. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1981. — Т. 1. А-Й. — 1981. — С. 635).

Запам'ятаймо, що в українській мові, на відміну від російської, дієслова **позбутися (позбуватися), позбавитися (позбавлятися)** уживають без прийменника (Словник української мови. — К., 1975. — Т. VI. — С. 803, 805; Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. — К.; Ірпінь, 2007. — С. 1019). Пор: *Коли хоч приятеля позбутися, то позич йому грошей* (Укр. нар. прислів'я); *...І я позбувся мужності і сили — Стою хлопчиськом в мареві яснім* (М. Вінграновський); *Найстрашніше — позбутися своєї історії, культури і літератури* (День); *Собаки закладались — та хвостів позбувались* (Укр. нар. прислів'я); *Психологи стверджують: якщо людина перед сном дивиться на зірки, вона позбувається частини негативних емоцій* (Людина і світ); *Треба одного: Мірошниченка позбавитись* (М. Стельмах); *..слід позбавитися ілюзій щодо швидкого виходу на європейський економічний простір* (Віче); *Позбавлятися минулого завжди важко* (День) та ін.

Отже, уникаймо неправильних дієслівних словосполучень **позбутися (позбуватися) від кого-, чого-небудь; позбавитися (позбавлятися) від кого-, чого-небудь** і вживаймо замість них нормативні безприйменникові **позбутися (позбуватися) кого-, чого-небудь; позбавитися (позбавлятися) кого-, чого-небудь**.

Лариса Колібаба

УДК 81'373+81'373.7

Іван Матвіяс (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ І ФРАЗЕОЛОГІЇ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ ВАРІАНТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті розглянуто регіональну лексику і фразеологію, наявні в західноукраїнському варіанті літературної мови, який функціонував у ХІХ і на початку ХХ ст.

Ключові слова: *варіант літературної мови, регіональна лексика, народна фразеологія.*

У ХІХ і на початку ХХ ст. вирізняли східноукраїнський і західноукраїнський варіанти літературної мови. Вони певною мірою відрізнялися на всіх структурних рівнях, зокрема й на лексичному. Особливість лексичного рівня мови полягає в тому, що він безпосередньо відображає життя народу. Аналіз лексики пов'язаний, з одного боку, з визначенням звукового і граматичного оформлення слів, з другого — зі встановленням їх значення [2: 39-43]. У західноукраїнському варіанті літературної мови відмінність від загальноукраїнських виявляли слова, що належать до різних функціональних стилів мови — розмовно-побутового, художнього, наукового, публіцистичного, професійного й ділового. Найчастіше вони виражаються іменниками і за значенням охоплюють найрізноманітніші сфери життя, зокрема побут і виробництво, етнографічні, звичаєві й демонологічні назви, назви місць і явищ природи, тварин, птахів, рослин і дерев, термінологію, зокрема військову, назви частин тіла, хвороб, спорідненість і свояцтво, соціальні та інші відносини між людьми, абстрактні поняття; засвідчуються регіональні форми займенників, числівників; регіональними прикметниками виражаються різноманітні якісні ознаки, дієсловами — дії та процеси, прислівниками — різні поняття; регіональними постають деякі службові слова.

Більшість регіональних слів у західноукраїнському варіанті літературної мови походить із говорів південно-західного наріччя —

надністрянського, надсянського, покутсько-буковинського, гуцульського, бойківського, закарпатського й лемківського, частина їх зумовлена специфікою умов тогочасного життя західних українців.

Західноукраїнський варіант літературної мови виразно відображено в мові художньої літератури. Наведена далі регіональна лексика і фразеологія встановлені на основі аналізу мови творів М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Устияновича, А. Могильницького, Ю. Федьковича, І. Франка, О. Кобилянської, В. Стефаніка, Марка Черемшини, Л. Мартовича, О. Маковея, Уляни Кравченко, М. Яцкова, А. Крушельницького.

У західноукраїнському варіанті літературної мови велика кількість регіональних слів стосується побуту й виробництва: *бага* 'недокурений тютюн у люльці', *базаринки* 'подарунки', *бай* 'бал', 'гуляння', *банкбетель* 'розсувна лавка', *барда*, *бардиця* 'теслярська сокира', *бартка* 'маленька сокира', *бер*, *бир* 'кладка', 'місток', *бербениця* 'дерев'яна посуда', 'діжечка', *бервено* 'колода', *берівка* 'барильце', *бесаги*, *бисаги* 'торба', *било* 'стебло', *бирня* 'колода', *бовгар* 'пастух', *бомбель* 'міхурець', *ботей* 'чабан', *ботель* 'колотівка для збивання масла', *ботюк* 'колода', *бочілка* 'діжка', *брай* 'прилад для збивання бриндзи', *брич* 'бритва', *букатка* 'крихта', 'шматок', *бутин* 'рубання лісу', *бухнак* 'стусан', *бучок* 'хворостина', 'палиця', *вар* 'окріп', *варінник* 'горщик', *ватра*, *ватрак* 'вогнище', *вереня* 'рядно', *волічка* 'нитки для вишивання', *волока* 'мотузка від постолів', *ворина* 'жердина', *вужа*, *вужівка* 'мотузка', *гавра* 'лігво', *галаган* 'мідний гріш', *гарчик* 'дерев'яний глечик', *гирба* 'люлька', *горня* 'чашка', *городник* 'лопата', *грань* 'жар', 'вогонь', *гріб* 'могила', *грінка* 'скибка', *гурман*, *гуска* (солі) 'стовпчик', *газда*, *газдиня* 'господар', 'господиня', *газдівство* 'господарство', *гілетка* 'дерев'яна посудина', *грис* 'висівки', 'отруби', *гудзь* 'вузлик', *данка* 'подарунок', *дараба* 'пліт з дерев'яних колод', *деко* 'одіяло', *денька* 'денна робота', *деревище* 'домовина', *джерга* 'ковдра', *дзьобенка*, *дзьобня* 'шерстяна торба', *димня* 'комин', *діярщик* 'щоденник', *драпак* 'віник', *другар* 'колода на плотах', *жигало* 'розпечене залізо', *залички* 'заріст', *залубні* 'сани з кузовом', *замітниця* 'підважувальний дрюк', *іміне*, *ймене* 'майно', *кавуш* 'ківш', *карабушка* 'коробка', *карманець* 'гаманець', *кашица* 'споруда, на якій тримається місток', *кибель*, *кінва* 'відро', *киржа* 'пастуша палиця', *китва* 'якір', *кицка* 'грудка землі', *кияня* 'кирка', *кільоф* 'кайло', *кімаччя* 'хмиз', *кланя* 'півкопа', 'полукіпок', *клевець* 'молоток', *ковба* 'колода', *ковбок* 'обрубок дерева', 'колода', *ковніт* 'пил', *коцики* 'фарбовані вовняні нитки', *кочило* 'клубок', *кресло* 'майно', 'господарство', *кубло* 'гніздо', *купно* 'покупка', *куруще* 'тліюче вогнище', *курмей* 'налигач', *кутас* 'китиця', *куфа* 'бочка', *лавич* 'покутня стіна', *ліжник* 'вовняна ковдра', *лілітки* 'бляшані пластинки', *лім* 'осколки', *ліска* 'ворота', *лодва* 'дошка', *лушниця* 'смолоскип', *маглівниця* 'рубель', *марфа* 'товар', *махталь* 'моток ниток', *мерва* 'м'ята солома', *метавка* 'рогатка', *мигла* 'купа, штабель деревини', *мирса* 'золота нитка', *мусат* 'точило', 'брусок', *наручі* 'оберемки', *нізки* 'кільця ланцюга', 'намистинки', *нотес* 'записник', *обірник* 'гній',

обслона 'оболонка', *оденок* 'копиця', 'стіжок', *ортъ* 'покривало', 'накидка', *оскарб* 'сапа', *острів*, *острова*, *остров'яниця* 'кіл, на якому сушать сіно', *охота* 'забава', 'гуляння', *парма* 'борошно', *підсаддя* 'город', *пішва* 'наволочка', *пласток* 'клаптик', *побой* 'дах', 'гонт', *поконечі* 'край поля, який не засівається', *полога* 'покіс', *помелок* 'сніпок', *помірок* 'нивка', *поривач* 'кочерга', *прічі* 'нари', *протіс* 'половина колоди', *пуделко*, *пушка* 'коробка', *рак* 'прилад витягати відра з водою', *ракви* 'посудина на масло', *рантух* 'бавовняна тканина', *риза* 'жолоб, по якому спускають зрубани дерева', *риль* 'заступ', *рискаль* 'лопата', *ріще* 'хмиз', *ровер* 'велосипед', *рондель* 'велика посудина', 'казан', *росішки* 'дерев'яні вила', *роскіп* 'колода', *рубочок* 'полотно', *руханка* 'фіззарядка', *самотріск* 'сільце', *сапіна* 'інструмент дроворубів', *склеп* 'крамниця', *скорцик* 'килимок', *смолянниця* 'смолоскип', *совганка* 'ковзанка', *сніж* 'криця', 'чавун', *спуза* 'попіл', *стрикуша* 'сокира', *стрім* 'загороджувальне звалище колод', *стріп* 'сніп', *стропок* 'купа', *субітка* 'багаття для випалювання вугілля', *судник* 'посуд', *сутки* 'завулок', *сухарина* 'сушняк', 'хмиз', *тайстра* 'торба', *тачівка* 'качалка', *ташка* 'калитка', 'шкіряна торба', *тертіла* 'пакунок', *терх* 'в'юк', *тобівка* 'торбинка', *трафіка* 'крамниця, де продають тютюн, цигарки', *трачиння* 'тирса', *трачка* 'лісопильня', *тринкар* 'могорич', *трифа* 'січка', *трови* 'полювання', *тулінка* 'сопілка з верби', *тхніння* 'дихання', *уже* 'мотуззя', *фалате* 'дрантя', *фальбанок* 'оборки', *фана* 'прапор', *фаска* 'діжка', *фіра* 'підвода', *фотель* 'крісло', *фризура* 'зачіска', *хапатня* 'частування', *хір* 'нитки для ткання поясів', *царина* 'засіяне поле', *цирка* 'мережка', *цвікер* 'пенсне', *цятка* 'крапля', *чепіль* 'тупий ніж', *шалька* 'котелок', *швара* 'шнур', *шездара* 'гітара', *шимиління* 'листя, в яке загорнутий качан кукурудзи', *шихта* 'зміна робітників', *шкаберка* 'тріска', *шкам* 'вовна', *шкреток* 'кусок поля між прилісками', *штубей* 'вулик', *шулька* 'качан кукурудзи', *шутер* 'щєбінь'.

Чимало лексичних регіоналізмів у західноукраїнському варіанті літературної мови охоплюють етнографічні назви — одягу і взуття, страв та їжі, житлових і господарських будівель та приміщень, звичаєвих і демонологічних понять.

До регіональних назв одягу і взуття належать: *англез* 'чорний парадний одяг', *бланя* 'гуцульський кожух', *бодзики* 'намисто', *бунда* 'свита', *бурмус* 'верхній теплий одяг', *веретюха* 'погана одежа', *гачі* 'штани', *горботка* 'плахта', 'запаска', *гріндушки* 'частини одягу', *гердан* 'шерстяна стрічка', *гугля* 'верхній суконний одяг', *жупник* 'каптан', *загортка* 'верхня жіноча одежа', *запрядач* 'дерев'яний інкрустований гудзик', *зашінка* 'зав'язка до сорочки', *кабат* 'куртка', *каманок* 'гуцульська шапка', *камаша* 'верхня тепла панчоха', *камеша* 'сорочка', *катраня* 'убрання', *кацабайка* 'короткий одяг без рукавів', *киптар* 'кожух без рукавів', *кита* 'пір'я на головному уборі', *ковточки* 'сережки', *кресак*, *кресаня* 'бриль', *кучма* 'шапка', *ленка* 'панський одяг', *лудина* 'одежина', *лудіне* 'святкове убрання', *манатка* 'хустина', *монество* 'намисто', *непранка* 'брудний одяг', *оборок* 'вид верхнього одягу', *обува* 'взуття', *обчас* 'каблук', *паларія* 'капелюх', *петик* 'коротка свита', *півка* 'фартушок', *поліптика*

‘лента’, *політичка* ‘червона стяжка’, *ридза* ‘ряса’, *рікля* ‘шовкова сукня’, *рубатка* ‘сорочка’, *салба* ‘вид жіночої прикраси’, *сардак*, *сердак* ‘коротка тепла одежа’, *силянка* ‘разок намиста’, *сіряк* ‘свита’, *спенцер* ‘жилет’, *стрій* ‘одяг’, *фанта* ‘одяг’, ‘білизна’, *халошні* ‘штани’, *цітки* ‘намисто з мідних кружечків’, *черес* ‘пояс’, *ширинка*, *ширінка* ‘хустка’, *шляфрок* ‘халат’.

Регіональні назви страв, їжі: *бануш* ‘мамалига’, *бараболя*, *бульба*, *буришка*, *ріпа* ‘картопля’, *бевка* ‘вид страви’, ‘пійло’, *вікар* ‘сухий сир’, *гуслянка* ‘кисле молоко’, *дзер* ‘сироватка’, *дзема* ‘юшка’, *дора* ‘баранчик з тіста’, *жир* ‘їжа’, *крупник* ‘горілка’, *лакїтка* ‘ласощі’, *малай* ‘кукурудзяний хліб’, *натинка* ‘салат’, *обарінець*, *обарінок* ‘бублик’, *сить* ‘мед’, *трунок* ‘напій’, *чірок* ‘куліш’.

Регіональні назви житлових, господарських та інших будівель і приміщень: *алькір* ‘мала кімната’, *бурдей* ‘землянка’, *бухня* ‘убога хата’, *ватер* ‘туцувльське шатро’, *вуля* ‘вілла’, *земник* ‘льох’, *зимарка* ‘будівля для зимівлі тварин’, *зимник* ‘холодне приміщення’, *казня* ‘в’язнична камера’, *карник* ‘свинюшник’, *катуша* ‘тюрма’, *кліть* ‘комора’, *колешня* ‘клуня’, *колиба* ‘житло для пастухів і лісорубів’, *континна* ‘храм’, *кашниця* ‘сарай для кукурудзи’, *кудуманка* ‘убога хата’, ‘хижа’, *одая* ‘загін для худоби’, *офіцина* ‘флігель’, *подря* ‘горище’, *пропінація* ‘шинок’, ‘корчма’, *радниця* ‘громадський будинок’, *салаш* ‘хата’, ‘дім’, *склеп* ‘крамниця’, *стая* ‘хата на полонині’, ‘житло пастуха’, *халаш*, *шалас* ‘хата’, *хороми* ‘сіни’, *цара* ‘обора’, *цюпка* ‘кімната’, *шітка* ‘повітка’, *шпихлір* ‘комора’, *шура* ‘сарай’.

Регіональні звичаєві назви: *байрат* ‘рада в селі’, *відорщі* ‘водохрепце’, *гагілки* ‘обрядові весняні ігри’, *галдамаш* ‘закінчення спільної роботи’, *клака* ‘толока’, *майко* ‘вересень’, *обкіски* ‘свято після косовиці’, *просимець* ‘січень’, *розігри* ‘день гуляння нечистих сил’, *стипа* ‘поминки по померлих’.

Демонологічні назви: *арешник*, *нетрудний*, *щезник*, *яведа* ‘чорт’, *арідник* ‘злий дух’, *відміна* ‘виродок’, *мальфівниця* ‘відьма’, *маявка* ‘мавка’, *чомбаран* ‘виродок’, *чугайстер* ‘веселий дух’.

Регіональні назви місць і явищ природи: *берда* ‘скеля’, ‘нетрі’, *бердо* ‘провалля’, *блахман* ‘туман’, *близна* ‘пробоїна’, *бокач* ‘косогір’, *брич* ‘туман’, ‘імла’, *бульбона* ‘вир у річці’, *верем’я* ‘погода’, *вовня*, *волня* ‘хвиля’, *воздух* ‘повітря’, *габа* ‘трива хвилі’, *гостинець* ‘битий шлях’, *готар* ‘межа між селами, полями’, *гоц* ‘стрімкий водоспад’, *грехіт* ‘дрібне каміння’, *дебра* ‘уголовина’, *діл* ‘пасмо гір’, *дуга* ‘веселка’, *дуча* ‘яма’, *гризь* ‘грязюка’, ‘болото’, *грунь* ‘гірський шпиль’, ‘хребет гір’, *жолобець* ‘криниця’, *закал* ‘тріщина’, *заліжок* ‘луг’, *зарва* ‘прірва’, *зарінок* ‘берег річки, вкритий рінню’, *засколобина* ‘ущелина’, *звізда* ‘зоря’, *звір* ‘яр’, ‘ущелина’, *згарець* ‘вигін’, *зеленоверх* ‘ліс’, *зелепуга* ‘зелень’, *зільник* ‘квітник’, *змрік* ‘морок’, ‘сутінь’, *ізвори* ‘долини, зарослі молодим лісом’, *калюга* ‘болото’, *кечера*, *кичера* ‘вершина гори’, *клік* ‘вир’, *ковпіт* ‘пил’, *лаз* ‘гай’, ‘лука’, ‘сіножать’, *легіт* ‘вітер’, *лукоморе* ‘затока’, ‘пристань’, *луна* ‘заграва’, *млака* ‘болотниста місцевість’, *млаковина* ‘трава на заболоченій

низині', *мовня* 'блискавка', *мрич* 'туман', 'імла', *мря*, *мрява* 'мерехтливе світло', 'світанок', *негура* 'негода', *нежер* 'торішня трава', *нора* 'джерело', *облаз* 'крута гора', *оболоки* 'небеса', *окіл* 'округа', *опека* 'кам'яна брила', *оркан* 'ураган', *перебій* 'водоспад', *плай* 'гірська стежка', *пластовець* 'лапятий сніг', *плова*, *плюта* 'злива', *погої* 'хвилі', 'ручаї', *поране* 'світанок', *посохи* 'потоки', *поточина* 'струмок', *прискалок* 'виступ у скелі', *пробой* 'водоспад', *пруд* 'швидка течія води', *пуста* 'степ', *розділ*, *розліг* 'прірва', *рокита* 'гора, на якій відбивається голос', *скати* 'льодяна кора', *скати* 'льодяна гора', *скиня* 'печера', *стремина* 'круча', *струя* 'струмінь', *сумрак* 'сутінь', *сутки* 'завулок', *тань* 'глибінь', *убочина* 'схил', *урови* 'провалля', 'урвища', *фуфела* 'метелиця', *хлань* 'безодня', *цара* 'долина', 'низина', *царина* 'лука при садибі', *чагір* 'молодий буковий ліс', *чоргало* 'малий потік з дощу', *чур* 'водоспад', *чуркало* 'джерело', *швар* 'трава на полонині', *яр* 'весна'.

Регіональні назви тварин, птиць, комах: *безрога* 'свиня', *вивірка* 'білка', *виза* 'риба', *в'язя*, *язя*, *гадлярка*, *гашечка* 'гадюка', *гадячка*, *сань* 'змія', *ганцига* 'шкапа', *гаралиця* 'білка', *дик* 'дикий кабан', *дробина* 'свійська тварина', *дроб'ята* 'вівці', *єрче* 'ягня', *жерва* 'лютий пес', *кертиця* 'кріт', *маржина* 'велика рогата худоба', *німіна* 'тварина', *пструг* 'форель', *рингач* 'бик', *роба* 'черв'як', *слинявка* 'ящур', *товарина* 'худоба', *тулак* 'вовченя', 'ведмежа', *ярич* 'їжак'; *бузьок* 'лелека', *буркун* 'голуб', *вувод* 'одуд', *дріб* 'свійська птиця', *дузі*, *дузіньки* 'голуби', *збигонь*, *каня*, *кругавець*, *кругавав'я* 'яструб', *кавка* 'ворона', *когут* 'півень', *лилик* 'кажан', *літало* 'птиця', *кукул* 'зозуля-самець', *мева* 'чайка', *пантарка* 'цесарка', *половик* 'яструб', *трюх* 'індик'; *муравель* 'мурашка', *нетля* 'нічний метелик', *сверщок* 'цвіркун'.

Регіональні назви рослин, ягід, дерев: *било* 'бадилля', 'огудина', *бібки* 'лаврове листя', *блават* 'волошки', *болдак* 'будяк', *бриндуші* 'перші весняні квіти', *брост* 'галуззя', *ваї* 'вербові гілки', *дівина* 'рослина', *змайовина*, *зродзілля* 'рід зілля', *краця* 'кущ', *кручинка* 'скручене тютюнове листя', *малаковина* 'трава на заболоченій низині', *матригуна*, *матридуна* 'приворотне зілля', *ружа* 'троянда', *талі* 'зарості лози', *троща*, *шувар* 'очерет', *хабаззя* 'бур'ян', *чічка* 'квітка', *шумилиння* 'листя кукурудзи', *яскір* 'жовтець'; *афини* 'чорниці', *гогоз* 'брусниця', *гогози* 'лісові ягоди'; *гаджуга*, *гаджюга* 'смерека', *глог* 'терен', *дерен* 'кизилове дерево', *жереп* 'вид гірської сосни', *ілем* 'берест', 'в'яз', *лісниця* 'кислиця', *самбір* 'листяний ліс', *сигли* 'молодий смерековий ліс', *скорух* 'горобина', *трепета* 'осика', *чагір* 'молодий буковий ліс', *чатиння* 'хвоя', *шкорух* 'горобина'.

Регіональна термінологія: *банка* 'грошова одиниця', *дижма* 'прибуток', *гелетка* 'міра збіжжя (25 кг)', *інтабуляція* 'опис майна', *камата* 'плата за борг', *кафталук* 'щогла корабля', *латр* 'міра дров', *лифа* 'відсоток', *нумератка* 'лічильниця', *око* 'міра рідини' (близько 1 літра), *пражина* 'одиниця виміру поля', *ревідент* 'контролер', *регулямін* 'статут', *сегельба* 'міра ваги'.

Регіональна військова термінологія: *близниця* 'дводульна рушниця', *бранка* 'призов до війська', *буриш* 'денщик', *вірбиль* 'барабанний дріб',

гвер 'рушниця', *гвинтівка*, *канон* 'гармата', *карабеля* 'шабля', *касарня* 'казарма', *катанка*, *натанка* 'мундир', *кріс* 'рушниця', *лекман* 'лейтенант', *манта* 'жовнірський плащ', *облюзунок* 'зміна варти', *одвах* 'гауптвахта', *опас* 'вартовий', *пушка* 'рушниця', *рать* 'спис', *рекрутація* 'набір до війська', *руштунок* 'амуніція', *станлі* 'стремена', *стойка* 'варта', *стойкар* 'вартовий', *стрільба* 'рушниця', *сулиця* 'короткий спис', *тамбір* 'барабан', *торністра* 'солдатський ранець', *туни* 'кулемети', *урльоп* 'військова відпустка', *флоберт* 'малокаліберна рушниця', *фрайтер* 'єфрейтер', *чако* 'каска', *чівка* 'дуло', *шпанги* 'військова кара', *шріт* 'дріб'.

Регіональні слова на вираження спорідненості та свояцтва: *бадечко*, *бадічко*, *дедя*, *дедьо*, *дядик*, *неньо* 'батько', *бадіка* 'старший брат', *вуйко* 'дядько', 'брат матері', *вуйна* 'дядина', 'сестра матері', *лелічка* 'старша сестра', *нанашка* 'хрещена мати', *нанашко* 'хрещений батько', *неня* 'мати', *свість* 'сестра чоловіка', *стариня* 'батьки', *стрий*, *стрик* 'брат батька', *тета* 'тітка', *фін* 'похресник', *фіна* 'похресниця', *швагер* 'шурин'.

Регіональні назви частин тіла: *барки*, *коркоші* 'плечі', *гавра*, *гамба*, *ямба* 'рот', 'паща', *гоголі* 'коліна', *єми* 'пазури', *нідра* 'груди', *п'ястук* 'кулак', *скрань* 'чоло', *твар* 'обличчя', *тирба* 'кров', *хорбак* 'хребет', 'спина', *шпони* 'пазури'.

Регіональні назви хвороб: *бола* 'хвороба', *дихавиця* 'хвороба легень', *задавка* 'дифтерія', *зимниця* 'гарячка', *луда* 'більмо', *смага* 'нагла хвороба', *смотолока* 'катар', *фебра* 'малярія'.

Регіональні слова на вираження понять, пов'язаних із соціальними та іншими відносинами між людьми: *бадіка*, *бадіко*, *бадьо* 'старий поважний чоловік', *бараба* 'гульвіса', *батьяр* 'зірвіголова', *бахур* 'хлопчисько', 'дітвак', *бельфер* 'учитель', *блягер* 'брехун', *вакар* 'пастух', *вар'ят* 'божевільний', *верствак* 'ровесник', *видець* 'глядач', *воскарка* 'ворожка', *гайта*, *гукля*, *левра*, *льондра*, *нешта*, *хабалиця* 'повія', *гешефтяр* 'спекулянт', *гія* 'натовп', *гладкоджус* 'ледар', *глота* 'товпа', *гноба* 'лінивець', *голодняк* 'бідняк', *гурма* 'юрба', *галган* 'гультьай', 'шибеник', *гой* 'селянин', 'простак', *дансер* 'танцюрист', *двірник* 'старшина', 'війт', *джус* 'погана людина', *дід* 'жебрак', *драб* 'голодранець', *друк* 'ледащо', *емерит* 'пенсіонер', *єгомость* 'священик', *житар* 'польовий сторож', *жус* 'боягуз', *завертоока* 'моргуха', *закала* 'людина, яка приносить ганьбу', *заточник* 'засланець', *збір* 'громада', *збірі* 'кати', *збуї* 'розбійник', *звідун* 'донощик', *згінник* 'торговець худобою', *змінник* 'зрадник', *зробок* 'виснажена роботою людина', *їмость* 'попада', *калфа* 'ватажок', *камрат* 'товариш', *капариця* 'нечупара', *копилюк* 'байстриук', *крепак* 'бідняк', *лая* 'згряя', *легінь* 'парубок', *леля* 'чужа жінка похилого віку', *лютр* 'зла людина', *мантан* 'обманщик', *мартир*, *мартір* 'мученик', *невіжа* 'неосвічена людина', *некаянник* 'грішник', *неліпа* 'ледащо', *обмінник* 'зрадник', *опелінок* 'немовля', *оскорбник* 'образник', *пайташ* 'партач', *передбесідник* 'попередній мовець', *петльованець* 'годованець', *повішеник* 'шибеник', *порушливий* 'зłodій', *предсідатель*, *предсідник* 'керівник', 'голова', *прецляр* 'бублейник', *прічка* 'коханка', *профуз* 'тюремний наглядач', *проходан* 'волоцюга', *рабівник* 'грабіжник', *рай* 'отаман', *розфійник* 'роз-

пусник', *сарака* 'бідолоха', *секман* 'наймач', 'старший лісоруб', *сідане* 'зборище', *склепар* 'дрібний торговець', *смотрик* 'підліток', *сноха* 'сновида', 'сплюх', *сойм*, *сойма* 'громадська рада', *стариня* 'старі люди', *субір* 'громада', 'товариство', *тлук* 'кодло', *торбей* 'жебрак', *тулач* 'бурлака', *туми* 'дурні', *флекев* 'парубок', *фризієр* 'перукар', *хабаль* 'розпусник', 'гульвіса', *хаплетей* 'злodingка', *хараман* 'ошуканець', *хрунь* 'зрадник', *челядина* 'жінка', *челядь* 'жінки', *чмут* 'пустун', 'негідник', *чора* 'чорна людина', *шальвір* 'шахрай'.

У західноукраїнському варіанті літературної мови чималу кількість становлять регіональні слова, які виражають абстрактні поняття: *амбарас* 'метушня', 'клопіт', *бой* 'боязнь', 'страх', *бурда* 'сварка', *бута* 'гордість', 'пиха', *вай* 'біда', *виобразня* 'уява', *виповідь* 'міркування', *вицькованя* 'розшуки', *відказання* 'відмова', *відпуст* 'проща', 'богомилля', *візія* 'видіння', *ворохоба* 'заворушення', *галабарда* 'бешкет', *гир* 'диво', *глота* 'тіснота', *головництво* 'тяжкий злочин', *горожанство* 'громадянство', *гоцки* 'жатри', 'забави', *гран* 'кут', *грачка* 'гра', 'забава', *грижа* 'журба', *гудз* 'зачіпка до сварки', *гутір* 'мова', *гутірка* 'розмова', *дав* 'натиск', *довг* 'борг', *дойна* 'пісня', *дотло* 'знак', *дудка* 'новина', *дума* 'гордість', *жаждь* 'спрага', *жас* 'страх', *жир* 'багатство', *журиця* 'журба', *завзив* 'вимога', *завід* 'невдача', 'розчарування', *заглада* 'знищення', *зажалення* 'скарга', *зайлість* 'завзятість', *заліжка* 'заклад', *запора* 'перешкода', *заряд* 'звичай', *захланність* 'жадібність', *збродня* 'злочин', *звід* 'знищення', *згляд* 'увага', *зимно* 'холод', *зирк* 'погляд', *зломок* 'уривок', *змаза* 'ганьба', *змисли* 'відчуття', *змора* 'виснаження', *знослість* 'гордість', 'пишність', *кавза* 'біда', *кави* 'пустощі', *казане* 'промова', *кальмо* 'ганьба', *капурис* 'кінець', *кеп* 'глум', *кириня* 'безлад', *клик* 'чари', *короводи* 'клопоти', *корса* 'кривуля', *котора* 'клопіт', 'морока', *креовання* 'творення', *ладкання* 'весільні пісні', *ладня* 'система', *лучай* 'нагода', *люза* 'зміна', *мари* 'привиди', *мет* 'втеча', *многість* 'чисельність', *мудрішки* 'вигадки', *нагинка* 'частинка', *надзір* 'нагляд', *наліг* 'пристрасть', *напімнення* 'попередження', 'нагадування', *недура* 'дурман', *незгодина* 'біда', 'нещастя', *нетямка* 'непам'ять', 'забуття', *нічість* 'ніщо', *нота* 'оцінка', *обачіне* 'милосердя', *обзорини* 'огляд', *образець* 'взірець', *окресність* 'обставина', *омраза* 'гидота', *опад* 'певний час', *оруддя* 'знаряддя', *орудка* 'справа', *охресність* 'довкілля', *ошук*, *ошука* 'обман', *пави* 'узори', *партика* 'доля', 'частка', *парть* 'талан', *патороч* 'клопіт', 'морока', *пендичіння* 'базікання', *передирка* 'суперечка', *переступлення* 'занехання', *переступництво* 'злочин', *підтикання* 'основа', *пізьма* 'гнів', 'злість', *плявза* 'наклеп', *поганість* 'зло', *позір* 'погляд', *позма* 'шкода', *покліч* 'слава', 'поголоска', *полика* 'слід', *помана* 'обіцянка', *попал* 'відблиск', *попис* 'відзначення', *поране* 'досвідок', *порекло* 'прізвище', *поступовання* 'поведінка', *потуха* 'бадьорість', *починицина* 'примана', *пригіст* 'привітання гостей', *придавок* 'додаток', *придибашка* 'пригода', *прилучка* 'пригода', 'подія', *принюка* 'заохота', *притика* 'причина', 'привід', *приховок* 'надбання', *причка* 'прикра пригода', *приявність* 'присутність', *пуд* 'страх', *путеря* 'сила', 'міць', *рахунки* 'арифметика', *розвесілля* 'розваги', *розтулок* 'розсудок',

ругання ‘зневага’, *ругань* ‘сварка’, *рум* ‘плач’, *саржа* ‘чин’, *свійство* ‘особливість’, *своячина* ‘рідні місця’, *сембриля* ‘плата’, ‘заробіток’, *сердитоці* ‘злість’, *скуза* ‘витривалість’, *спожаління* ‘співчуття’, *споховатість* ‘похилість’, *сража* ‘битва’, *станице* ‘позиція’, *старунок* ‘турбота’, *тлук* ‘кодло’, *токма* ‘згода’, *тривки* ‘життя’, *троска* ‘турбота’, *трус* ‘страх’, *турма* ‘згряя’, *туск* ‘туга’, ‘журба’, *тямка* ‘пам’ять’, *угризи* ‘докори’, *уділ* ‘участь’, *улицетворення* ‘втілення’, *успоіблення* ‘характер’, *утяжливість* ‘напруження’, *фас* ‘журба’, ‘турбота’, *фахи* ‘примхи’, *ферії* ‘канікули’, *фрашки* ‘жарти’, ‘дрібниці’, *фрика* ‘сварка’, *фудуля*, *фудульність* ‘гордість’, *фума* ‘слава’, *хлиставиця*, *хлистання* ‘швидка їда’, *хосен* ‘користь’, *ціха* ‘прикмета’, *шальга* ‘шаленство’, *шолопання* ‘човгання’, *штивність* ‘напруження’, *штука* ‘мистецтво’, *ялмужна* ‘милостиня’, *яркість* ‘лютість’.

Лексичні регіоналізми на вираження звуків: *бзик* ‘дзижчання’, *блекіт* ‘клекіт’, *борбоси* ‘хлипання’, *брехіт* ‘гавкіт’, *веймір*, *гамор* ‘галас’, *гриміт* ‘стукіт’, *дзур* ‘брязк’, *дренкіт* ‘брязкіт’, *дудонь* ‘тупіт’, ‘гул’, *рахкіт* ‘гуркіт’.

Регіональні займенникові форми — слова: *веський* ‘весь’, *наський* ‘наш’, *нич*, *ніц* ‘ніщо’, *сесь*, *цес* ‘цей’, *тамтой* ‘той другий’, *тот* ‘той’, *чо* ‘чому’.

Регіональні слова — числівники: *дев’ятьдесять* ‘дев’яносто’, *оба* ‘обидва’, *п’ятичі* ‘п’ятеро’, *штири* ‘чотири’.

Регіональні прикметники для характеристики осіб і предметів: *ахтемний* ‘вічний’, *бабинський* ‘жіночий’, *банський* ‘великий’, *бгачкий* ‘швидкий’, ‘верткий’, ‘гнучкий’, *безінтересовний* ‘незацікавлений’, *безхосенний* ‘некорисний’, *бизівний*, *благий* ‘добрий’, *бланений* ‘обшитий смушками’, *блягерський* ‘брехливий’, *борзий* ‘швидкий’, *бутний* ‘гордий’, *буцматий* ‘здоровий’, ‘міцний’, *варівкий* ‘небезпечний’, *вгідний* ‘працьовитий’, *вгурний* ‘гордий’, ‘образливий’, *вистравний* ‘вимогливий у їжі’, *війний* ‘рухливий’, ‘хиткий’, *вітний* ‘батьківський’, *втерханний* ‘навантажений’, *газардовий* ‘азартний’, ‘запальний’, *гарен* ‘годен’, *гелеватий* ‘череватий’, *гирішний* ‘такий самий’, *глітний* ‘голосний’, *головний* ‘небезпечний’, *голосний* ‘відомий’, ‘знаменитий’, *гороїжний* ‘чванливий’, *госновитий* ‘корисний’, *гривий* ‘сірий’, *гризький* ‘болючий’, *гулавий* ‘дурнуватий’, *гульний* ‘останній’, *дебелний* ‘тихий’, *дивий* ‘дикий’, *довжний* ‘належний’, *доповняльний* ‘додатковий’, *думний* ‘гордий’, *жирований* ‘інкрустований’, *забашний* ‘завбачливий’, *заводовий* ‘фаховий’, *задумчинний* ‘здивований’, *замарганий* ‘забруднений’, *звістний* ‘знайомий’, *згрібний* ‘зроблений з грубого полотна’, *зизий* ‘косий’, *зірничий* ‘зоряний’, *зісштивнілий* ‘застиглий’, *злишний* ‘зайвий’, *інцинатий* ‘злий’, *канатистий* ‘плямистий’, *капарний* ‘нікчемний’, *каправий* ‘із запаленими очима’, *кашерний* ‘подібний’, *кланцатий* ‘зубатий’, *клататий* ‘розпатланий’, *кревний* ‘рідний’, *кудерний* ‘кучерявий’, ‘крислатий’, *лестний* ‘лицемірний’, *людовий* ‘народний’, *люрий* ‘поганий’, *міцковий* ‘вовняний’, *мокрявий* ‘болотнистий’, *наглячий* ‘невідкладний’, *назний* ‘марний’, ‘худий’, *налибоватий* ‘придуркуватий’, *напрасний* ‘надокучливий’, *невздержний*

‘нестримний’, *незмущений* ‘чистий’, ‘неспотворений’, *неповздержний* ‘нестримний’, *нестановитий* ‘непостійний’, *обзорний* ‘кмітливий’, *обмінний* ‘готовий обмовляти’, *обмінений* ‘змарнілий’, *обременний* ‘обтяжений’, *огідний* ‘працьовитий’, *опалистий* ‘запальний’, *отечний* ‘батьківський’, *передший* ‘раніший’, ‘попередній’, *перешлий* ‘минулий’, *печаливий* ‘сумний’, *пизатий* ‘надутий’, ‘опуклий’, *питомий* ‘рідний’, *підвіяний* ‘заморочений’, *підхлібний* ‘приємний’, *підходулий* ‘літній’, *подунений* ‘покритий’, *подуфалий* ‘самовпевнений’, *попарасканий* ‘потрісканий’, *поправдений* ‘справедливий’, *поскочний* ‘швидкий’, *предвіцький* ‘прадавній’, *присний* ‘щирий’, *пристроєний* ‘одягнений’, *проголений* ‘відкритий’, *проразливий* ‘принизливий’, *пурявий* ‘непокірний’, *розбільний* ‘болочий’, *розвертий* ‘розгорнутий’, *розговірний* ‘розмовний’, *розчінканий* ‘розхристаний’, *руркований* ‘закручений’, *себний* ‘ловкий’, ‘відважний’, *свідім* ‘обізнаний’, *скоропадний* ‘бистрий’, *скудерлений* ‘закучерявлений’, *слітний* ‘дошовий’, *снідий* ‘темний’, ‘чорний’, *сніський* ‘достеменний’, ‘дійсний’, *сорокатиий* ‘строкатиий’, *стіжевий* ‘чавунний’, *спорий* ‘чималий’, *спочений* ‘відпочилий’, *спятий* ‘з’єднаний’, *стіцький* ‘малий кількістю’, *сторонський* ‘сусідній’, *стрепіхатиий* ‘настовбурчений’, *стріїний* ‘прикрашений’, *сукристий* ‘суворий’, *сутий* ‘багатий’, ‘щедрий’, *суятливий* ‘рухомий’, *таркатиий* ‘різнокольоровий’, *темнявий* ‘похмурий’, *тогідний* ‘торішний’, *трудний* ‘втомлений’, *угурний* ‘надоїдливий’, ‘настирливий’, *укий* ‘учений’, *улудний* ‘обманливий’, *упремий* ‘впертий’, *урочий* ‘чарівний’, *усильний* ‘наполегливий’, *файний* ‘гарний’, *фудульний* ‘зарозумілий’, ‘гордий’, *хибкий* ‘спритний’, *цигирний* ‘грайливий’, *циндравий* ‘обідраний’, *черлений* ‘червоний’, *черчиковий* ‘кармазиновий’, *шайний* ‘буйний’, *шанталавий* ‘незграбний’, *штивний* ‘цупкий’, *штудерний* ‘мудрований’, *ярий* ‘весняний’, *яросливий* ‘гнівний’.

Вираження дій і процесів регіональними дієсловами: *багати*, *багнути* ‘бажати’, ‘хотіти’, *банувати* ‘тужити’, ‘журитися’, *барашкувати* ‘дряпати’, *бегетіти* ‘мугикати’, *бексати* ‘плакати’, *белендіти* ‘плутано говорити’, *бечувати* ‘допомагати’, *билинити* ‘співати’, *бізувати* ‘могти’, *блавучити* ‘байдикувати’, *бричитися* ‘голитися’, *буришкати* ‘двигати’, *бурнигатися* ‘змагатися’, *бухтуватися* ‘зареєструватися’, *вадитися* ‘сваритися’, *варувати* ‘берегти’, *вгараїти* ‘навести на думку’, ‘подумати’, *вергти*, *верегчи* ‘кинути’, *верушити* ‘безчинствувати’, *вестися* ‘плентатися’, *вздріти* ‘побачити’, *вигулити* ‘витягнути’, *видудурювати* ‘випинати’, *визойкнути* ‘вигукнути’, *викарбулити* ‘покотити’, *викатися* ‘насмільюватися’, *вилабудитися* ‘втратитися’, *виріти* ‘пустувати’, *витати* ‘перемагати’, *витути* ‘впасти’, ‘звалитися’, *витяжати* ‘перемагати’, *вихіснувати* ‘використовувати’, *вицвяхати* ‘вилаяти’, *вичинятися* ‘нахвалятися’, *відволоднувати* ‘вилікувати’, *відознати* ‘довідатися’, *відтягатися* ‘зволікатися’, *владнувати* ‘панувати’, *впелескатися* ‘впертися’, *врядкуватися* ‘ділитися’, *втеркатися* ‘втручатися’, *втемити* ‘опам’ятатися’, *вчасуватися* ‘вчасно лягати спати’, *вчахнути* ‘зламати’, ‘зірвати’, *вчинитися* ‘спинитися’, *габучети* ‘непокоїти’, *гадкувати* ‘думати’, *гайтувати* ‘полювати’, *галити* ‘спішити’, ‘квапитися’, *гамарити* ‘галасувати’, *гантелити* ‘ляяти’,

гарувати 'тяжко працювати', *гилити* 'радити', *глагоїти* 'заспокоювати', *глибити* 'топити в річці', *глядати* 'шикувати', *гомоніти* 'лунати', *гопцювати* 'танцювати', *госнуватися* 'користатися', *грижіти*, *гризтися* 'журитися', *гужувати* 'важко працювати', *гулити* 'дурити', 'глузувати', *гуторити* 'розмовляти', *газдувати* 'господарювати', *демнати* 'погрожувати', *дзьобоніти* 'говорити', 'щебетати', *дзумбелати* 'гнуздати', *дзуркнути* 'брязнути', *дибати* 'важити на життя', *дидикувати* 'присвячувати', *дихтіти* 'супіти', *догорити* 'допекти', *дозиряти* 'стерегти', 'доглядати', *доматарувати* 'господарювати', *досвідити* 'переконати', *дренкотати* 'бряжчати', *дуркати* 'трясти', 'штовхати', *дуфати* 'надіятися', *дюгувати* 'штовхати', *жвидніти* 'хитрувати', *ждюхнути* 'стусонуги', *жорнити* 'молоти на жорнах', *зблахманити* 'задурити', *завинуги* 'замахнути', *завтякати* 'захопити', *загарити*, *загирити* 'загубити', 'втратити', *загулювати* 'заманювати', *загутіти* 'заридати', *заздріти* 'помітити', *заказити* 'заразити', *закракати* 'наврочити', *закриввати* 'заробити кривавим потом', *закутати* 'задовольнити', *залобоніти* 'забелькотати', *залямити* 'захопити', 'занапастити', *замірити* 'задумати', *замогти* 'пересилити', 'перемогти', *запастися* 'знепритомніти', *запнятися* 'затримуватися', *запівкати* 'засвистати', *запіворити* 'заверещати', *заскаритися* 'поклясатися', *заскитіти* 'заклекотіти', *засковитати* 'заскиглити', *заскулювати* 'зажмурювати', *заснидіти* 'змарніти', *засняти* 'засяяти', *застановити* 'припинити', *затерлигати* 'поплентатися', *зафантувати* 'забрати в заставу', *зацьмати* 'приголомшити', *збиткувати* 'переслідувати', 'кривдити', *збрукати* 'забруднити', *звечніти* 'застаріти', *зволютися* 'виявляти бажання', *згаморити* 'забриніти', *зглохнути* 'затихнути', *зголосити* 'пролунати', *здіяти* 'зробити', *здоровляти* 'вітати', 'зичити здоров'я', *здудурити* 'настрочити', *зискати* 'здобути', *зіздріти* 'оглянути', *зіпертися* 'зупинитися', *зіставити* 'залишити', *зіхляти* 'змарніти', *змаргатися* 'дуже втомитися', *знемідити*, *знити* 'зникнути', *знорити* 'виснажити', *знурати* 'заплямувати', *зоглянути* 'помітити', *зомпити* 'сумніватися', *зоріти* 'стежити', *зрубувати* 'забрати силою', *зубелити* 'нуздати', *зумітися* 'здивуватися', *зуритити* 'зненавидіти', *зчімхати* 'здерти', 'збити', *ізгонити* 'валити з ніг', *ізмязкати* 'зім'яти', *ізнурити* 'зникнути', 'втекти', *імити* 'впіймати', 'взяти', *ісхляти* 'втомитися', *ймити* 'взяти', *йськати* 'шукати', *казити* 'бити', *камратувати* 'товаришувати', *карнувати* 'мучитися', *керекорити* 'торохтіти', *кивати* 'красти', *кивнути* 'зачепити', 'порушити', *киринити* 'інтригувати', *ковтати* 'стукати', *коїти* 'заспокоювати', *кокошитися* 'гордитися', *колибатися* 'вагатися', *комендерувати* 'керувати', *конірувати* 'командувати', *коріцманитися* 'борсатися', *корняти* 'наганяти', 'тривожити', *кранкати* 'каркати', *кривдувати* 'скаржитися', *крірвати* 'тяжко працювати', *крушнятися* 'ворушитися', *кудатися* 'куйовдитися', *кутати* 'клопотатися', *ландати* 'тинятися', *лапати* 'ловити', *лебедити* 'просити', *линяти* 'літати', *лискати* 'блищати', *лічити* 'лікувати', *лоскати*, *лоскотіти* 'шуміти', 'тріщати', *лучити* 'держати', *люнутися* 'политися', *маркотніти* 'бути невдоволеним', *мейти* 'базікати', *метати* 'кидати', *мигнути* 'вирвати', *миглувати* 'складати дерево в

штабелі', *минатися* 'гинути', 'вмирати', *молитвати* 'святкувати', *морокувати* 'гніватися', *морснути* 'вдарити', *моцуватися* 'силуватися', *мрійти* 'миготіти', *мутитися* 'сумувати', *набилиняти* 'нагадувати', *набилити* 'натякнути', *наброїти* 'накоїти', *навидіти* 'любити', *надюндюжитися* 'набюндючитися', *напретити* 'наказати', *напудитися* 'налякатися', *нап'ятнити* 'позначити', *нашлітувати* 'настроювати', *ніт* 'нема', *нужденіти* 'слабшати', *нуждуватися* 'турбуватися', *оберувати* 'пестити', *обиджувати* 'ображати', *обіздрітися* 'озирнутися', *обключити* 'оточити', *облекати* 'одягати', *обмерзити* 'споганити', *ободрити* 'підбадьорити', *озіркатися* 'оглядатися', *оказуватися* 'виринати', *омлівати* 'послаблювати', *омризити* 'образити', *онимати* 'стримувати', *осуцати* 'втілювати', 'здійснювати', *отвиряти* 'відчиняти', *оцірятися* 'шкірити зуби', *падькатися* 'побиватися', *пазити* 'пильнувати', *паканути* 'потекти', *пантрувати* 'доглядати', 'пильнувати', *пацити* 'мучитися', *переветати* 'помститися', *перехопляти* 'зустрічати мимохіть', *перхати* 'гнати', *пилувати* 'поспішати', *піворити* 'верещати', *півкати* 'співати', *підоймитися* 'взятися', *підхлібляти* 'додавати похвали', *піпчити* 'молоти язиком', *піти* 'співати', *піхати* 'товкти', *пленичити* 'верзти дурниці', *пленичиться* 'диво діється', *плиничитися* 'плентатися', 'вертітися', *повітцувати* 'повідомляти', *позсотувати* 'вимотати', *покалити* 'побілити', *поколибати* 'потрясти', *понимати* 'приймати', *попацити* 'нашкодити', *порунтати* 'порушити', 'вкрасти', *поскочити* 'напасти', *посочити* 'скривавити', *потавати* 'потапати', *починяти* 'приворожувати', *почуріти* 'потекти', *правдатися* 'сперечатися', *прибочити* 'наблизитися', *принишувати* 'заохочувати', *приповідатися* 'признатися', *приправлятися* 'приготовлятися', *прихарити* 'причепурити', *прищипнути* 'захопити', *продрюхатися* 'прочунятися', *пруднутися* 'метнутися', *псячити* 'ганьбити', *пужати* 'лякати', *пукати* 'стукати', 'тріскати', 'розриватися', *путерувати* 'могти', *рахкотіти* 'гуркотіти', *рачити* 'побажати', *рецитувати* 'проголошувати', *розбіснити* 'розсердити', *розвертися* 'розчинитися', *роззовнитити* 'розхвилювати', *роз'їстися* 'розсердитися', *розметувати* 'красти', *розперхнути* 'розігнати', *розтлівати* 'жевріти', *розчібати* 'розбивати', *ругатися* 'насміхатися', *рунтати* 'красти', *русти* 'голосно плакати', *ряхтіти* 'шелестіти', *саманати* 'бути схожим на когось', *секувати* 'прискіпуватися', *ситити* 'занапастити', *скапаритися* 'пропасти', *скемренчати* 'плакати', 'скиглити', *скидатися* 'цуратися', *скитити* 'помилювати', *скобичити* 'щипати', *скоботати* 'лоскотати', *сковитати* 'скиглити', *скорити* 'поспішати', *скорняти* 'розбудити', 'розтривожити', *сокотити* 'стерегти', *сомкати* 'ковзати', *спирати* 'перешкоджати', *стокмити* 'приголомшити', *сторгати* 'втратити', 'розгубити', *стрєфити* 'спаскудити', *стричати* 'зіштовхувати', *стрібувати* 'попробувати', *стякнути* 'досягти мети', *сукритити* 'нарікати', *суферяти* 'терпіти', *суятити* 'побиватися', 'клопотатися', *схнюритися* 'насушитися', *таніти* 'дешевшати', *тановити* 'спихати', *товкати* 'ударяти', 'стукати', *токанити* 'жити в злиднях', *торапати* 'починати', *трабувати* 'бажати чогось', *тратись* 'мучитись', *тратувати* 'частувати', *трискати* 'бризкати', *трунути*

‘торкнути’, ‘порушити’, *тютюкати* ‘воркувати’, *тякнути* ‘догадатися’, ‘підказати’, *увидіти* ‘побачити’, *увихатися* ‘вештатися’, *углагоїти* ‘заспокоїти’, *удовіднити* ‘довести’, *уздріти* ‘побачити’, *улискуватися* ‘блищати’, *упилюватися* ‘хитатися’, *устваятися* ‘шикуватися’, *утепенитися* ‘змокнути’, ‘заболотитися’, *уторгати* ‘заробити важкою працею’, *ушпарувати* ‘заощадити’, *фленкати* ‘ридати’, *фляворити* ‘белькотати’, *фудулитися* ‘гордитися’, *фурети* ‘кидати’, *футитися* ‘тягатися’, *футрувати* ‘годувати’, *халасувати* ‘поспішно їсти’, *холибатися* ‘переміщатися’, ‘гойдатися’, *хомнути* ‘вдарити’, *хоснувати* ‘користати’, *храмувати* ‘святкувати’, *часувати* ‘вмирати’, *чемхати* ‘обтісувати’, *чемшити* ‘поспішати’, *чуріти* ‘текти’, *шабатися* ‘тинятися’, *шелевіти* ‘колихати’, *шелепотіти* ‘шарудіти’, *шепіти* ‘метушитися’, *шерегуватися* ‘шикуватися’, *шибати* ‘кидати’, ‘метати’, ‘ганяти’, *шкпчатися* ‘спотикатися’, *шкромадити* ‘чистити’, *шнити* ‘нишпорити’, *шпирати* ‘ганяти’, *щекотати* ‘щебетати’, *ялося* ‘годилося’, *ятися* ‘взятися’.

Вираження різних понять регіональними прислівниками: *банно* ‘тужливо’, *бизивно*, *бизівно* ‘напевно’, *бойе* ‘дійсно’, ‘взагалі’, *борзо* ‘швидко’, *варе* ‘дійсно’, *велико* ‘дуже’, ‘багато’, *взаспїл* ‘взаємно’, *відав*, *відай* ‘мабуть’, ‘либонь’, *відтам* ‘звідси’, *водно* ‘завжди’, *впрем* ‘швидко’, *впрочім* ‘зрештою’, *гезде*, *генде* ‘осьде’, ‘отут’, *геньте* ‘далеко’, *гідно* ‘погано’, *глітно* ‘багатолюдно’, *глупковано* ‘по-дурному’, *гляба* ‘годі’, ‘неможливо’, *гнет* ‘скоро’, *гнеть* ‘вмить’, ‘негайно’, *гомїтно* ‘голосно’, *дебя* ‘ледве’, *дегодї* ‘деколи’, *діймамо* ‘дошкульно’, *днесь* ‘сьогодні’, *дниська* ‘щоденно’, *дознаки* ‘достоту’, *доперва* ‘щойно’, *доста* ‘досить’, *дурно* ‘даремно’, *задуфало* ‘гордо’, *заєдно* ‘завжди’, *заспїл* ‘разом’, *затоки* ‘спотикаючись’, *згуста* ‘часто’, *зьде* ‘тут’, *існїсько* ‘дійсно’, *кербутом* ‘перевертом’, *крїшка* ‘трошки’, *кутостно* ‘сильно’, *латир* ‘поруч’, *лацно* ‘легко’, ‘добре’, *лаштом* ‘багато’, ‘щедро’, *леда* ‘тільки-но’, *лоском* ‘безладно’, *лучче* ‘краще’, *лютише* ‘гірше’, *май* ‘дуже’, *май-май* ‘чимало’, *маркотно* ‘прикро’, *мере* ‘дійсно’, *наборзі* ‘квпливо’, *навряд* ‘навпаки’, *накамуз* ‘вщент’, *нагомом* ‘надміру’, *напрасно* ‘несподівано’, ‘зухвало’, *напрочно* ‘навмисно’, *нарїк* ‘наступного року’, *натарапом* ‘нахабно’, *наукірки* ‘навмисно’, *невідклично* ‘остаточно’, *невправці* ‘прямо’, *недвижно* ‘нерухомо’, *немно* ‘невизначно’, *непричком* ‘наприклад’, ‘мовляв’, *нестїсненно* ‘без перешкод’, *нехарно* ‘неохайно’, *нечайно* ‘несподівано’, *оногди*, *оноді* ‘недавно’, *опак* ‘навпаки’, *опроче* ‘до того ж’, *остїжом* ‘притьмом’, *передом*, *передше* ‘раніше’, *пиняво* ‘поволі’, *прем* ‘справді’, ‘дійсно’, *покотом* ‘протягом’, *противно* ‘навпаки’, *прудко* ‘швидко’, *пудно* ‘лячно’, *сегід* ‘цього року’, *сила* ‘ледве’, *скварно* ‘душно’, *слідно* ‘помітно’, *сночі* ‘учора вчора’, *совма* ‘притьмом’, *сорокато* ‘строкато’, *сполу* ‘взаємно’, *тогїд* ‘торїк’, *торонко* ‘часто’, *тра* ‘треба’, *туй-туй* ‘ось-ось’, *упрем* ‘знову’, *ціло* ‘зовсім’, *ядерно* ‘виразно’, *ялібно* ‘гарно’, ‘святково’.

Частина прийменників у західноукраїнському варіанті літературної мови характеризувалася особливою звуковою будовою і особливим значенням. Тут уживалися регіональні прийменники, яких у загальноукраїнській літературній мові немає: *взглядно* ‘щодо’, *д*, *їд*, *їдо* ‘до’, *діля*

‘для’, *запро* ‘через’. Деякі наявні в загальноукраїнській мові прийменники вживалися в іншому значенні: *на* ‘по’, ‘про’, ‘до’, *за* ‘о’, ‘про’.

Регіональні сполучники були серед сурядних єднальних: *а* ‘і’, *ба* ‘і’, ‘то’, *що* ‘та’; протиставних: *да* ‘але’, *знов* ‘а’; розділових: *ба* ‘то’, *вадь* ‘або’, *де* ‘то’, ‘чи’, *іль* ‘або’; підрядних: *аб* ‘щоб’, *би* ‘як’, *відь* ‘тому що’, *гей*, *гейби*, *гі* ‘немов’, *заки*, *заким* ‘поки’, *коб*, *коби* ‘щоб’, *наколи* ‘якщо’, *нечим* ‘хоч’, *ні* ‘як’, *ніж*, *нім* ‘поки’, *нічим*, *отік* ‘немов’, *сли* ‘якщо’, *чей* ‘щоб’.

До регіональних можна віднести говіркові за походженням частки: *аво* ‘та ж’, *ади*, *аді* ‘ось’, *ай* ‘та’, *ая* ‘авжеж’, *ба* ‘а’, *вадь*, *вере* ‘невже’, *вай* ‘годі’, *відь*, *чей*, *чий* ‘адже’, *ді* ‘ж’, *май* ‘уже’, *най* ‘нехай’, *оже* ‘то ж’, *пак* ‘бо’, *прецінь* ‘адже’, *тяр* ‘навіть’ тощо.

Багато в західноукраїнському варіанті літературної мови регіональних вигуків. До найчастіших належать: *ади*, *адіть* — вигуки на вираження заклик до уваги ‘глянь’, ‘гляньте’, *ай*, *ігій* — вигуки на вираження здивування або обурення, *брє* — вигук при звертанні до когось, *вай*, *вай-льо* — вигук страху, *варє* — вигук здивування, *мой* — вигук захоплення, *пріч*, *фара* — вигуки наказу ‘геть’, *ча* — заклик замовкнути та ін.

Регіональна фразеологія в західноукраїнському варіанті літературної мови переважно народна, вона, на відміну від книжної, створюється і функціонує в мові народних мас [1: 52]. До поширених у текстах західноукраїнської художньої літератури фразеологізмів можна зарахувати такі:

аби як ‘що б не було’, *ані руш* ‘неможливо’, *ані тни* ‘ніяк’, *балу та балу* ‘слово за слово’, *бандиги гнути* ‘плести нісенітниці’, *бити голову* ‘думати’, *Богом не питати* ‘на Бога не зважати’, *боля обходити* ‘хворіти’, *брати на тямку* ‘звертати увагу’, *братися письма, науки* ‘займатися письмом, наукою’, *бути в гадці* ‘додуматися’, *в лексі мати* ‘легковажити’, *ваги-переваги* ‘нарешті’, *вай твоєму світу* ‘лихо тобі буде’, *весну робити* ‘виконувати весняну роботу’, *взяти на око* ‘побачити’, *видко ділу* ‘очевидно’, *впасти в лежу* ‘захворіти’, *втерти чемері* ‘дати потиличника’, *вуха забути* ‘вухам не вірити’, *вчинитися ближче* ‘наблизитися’, *гандри бити* ‘гуляти’, *говоріть свої* ‘не кажіть’, *голову загіти* ‘впитися’, *гребти глину* ‘копати могилу’, *давати позір* ‘наглядати’, *далі нас заплатите* ‘згодом нас купите’, *дати дурним на нитки* ‘розказувати щось дурним’, *дати звагу* ‘звернути увагу’, *дігнати хибу* ‘зарадити лихові’, *до знаку так* ‘точно так’, *дома—небідома* ‘дома завжди добре’, *досить на тім* ‘річ у тому’, *з усією всюду* ‘звідусіль’, *загнути харамана* ‘замилити очі’, *заїхати із майки* ‘перехитрити’, *запускати журавля* ‘підглядати чужі карти’, *заступати погляд* ‘відстоювати думку’, *заходити когось* ‘заводитися з кимось’, *заходити собі світа* ‘поживати’, *збитки бити* ‘знущатися’, *йти на випроси* ‘жебрати’, *йти переверці* ‘крутитися’, ‘перевертатися’, *квасно глигнути* ‘недобре глянути’, *кепи бити* ‘кепкувати’, *коміть головою* ‘шкереберть’, *лельом-полельом поводитися* ‘лінуватися’, *ловити світа* ‘розкошувати’, *малось дідне* ‘наставав ранок’, *мати боя* ‘боятися’, *мати в лексі* ‘легковажити’, *мати в самі* ‘поважати’, *мати в тямці* ‘пам’ятати’, *мати до себе* ‘мати властивість’, *мати за своє*

‘домагатися свого’, *мати зглядь* ‘прихильно ставитися’, *мати увагу* ‘зв’язати’, *матися спишна* ‘гарно виглядати’, *менше о то* ‘не має значення’, *моркву терти* ‘замилювати очі’, *на кінці віку стати* ‘вкрай надійсти’, *на кожний спосіб* ‘на всякий випадок’, *на лоб та шию* ‘наполегливо’, *на мгли ока* ‘вмити’, *на підтики давати* ‘натякати’, *на своє комити* ‘домогтися свого’, *на хибив—трафив* ‘навмання’, *най не кажу* ‘нічого казати’, *най ся текне* ‘нехай щезне’, *накрити голову* ‘вийти заміж’, *не далекі гони* ‘близька смерть’, *не при охоті* ‘свій не свій’, *не статкувати* ‘хворіти’, *не туди шило* ‘не так було’, *ні в дві ні в три* ‘ні в сих ні в тих’, *ні цень* ‘ні пари з уст’, *переходити через голову* ‘спадати на думку’, *пильно діятися* ‘дуже хотіти’, *підіть-но ви* ‘погляньте’, ‘зверніть увагу’, *піти ніворотом* ‘пропасти’, *покласти на грунт* ‘наділити грунтом’, *прийти до хліба* ‘збагатитися’, *проводити андрони* ‘плести дурниці’, *Пилипа женити* ‘дармувати’, *позір давати* ‘наглядати’, *преч би ся казало* ‘нехай пропаде’, *псові на чоботи* ‘ні до чого’, *пуду давати* ‘лякати’, *раз коло разу* ‘багато’, ‘густо’, *робити до шпунту* ‘успішно щось завершити’, *роги чесати* ‘приятелювати’, *свищи в хащи* ‘фінансова скрута’, *світа зайти* ‘вийти із становища’, *свої очі забути* ‘своїм очам не вірити’, *сісти вогнем* ‘згоріти’, *слухи загули* ‘слід пропав’, *смуча година б’є* ‘поганий час настає’, *спражити на хав* ‘знищити дощенту’, *ставити внесення* ‘пропонувати’, *стільця приставити* ‘посприяти’, *сюда й туди* ‘сяк і так’, *та й решта* ‘та й годі’, *там та сям* ‘подекуди’, *творитися до когось* ‘турбувати когось’, *токму робити* ‘погоджуватися’, *фертик лагодити* ‘приготовляти’, *хоч розсядья* ‘хоч що роби’, *честь вести* ‘віддавати честь’, *чи не ще* ‘чи не так’, *чи сюд чи туд* ‘як би не було’, *шасть-не-прасть* ‘ні з сього ні з того’, *шахом-махом* ‘поволі’, *ще-як-ще* ‘сяк-так’, *що за хибя* ‘в чому суть’, *що й але* ‘дуже добре’.

Як видно з наведеного огляду, регіональна лексика і фразеологія в західноукраїнському варіанті літературної мови становить чималу кількість. Вона різнобічно відображає тогочасне життя західних українців. Великою мірою завдяки їй західноукраїнський варіант літературної мови у свій час був рівноправним відповідником східноукраїнського варіанта.

1. *Ларін Б.О.* Про народну фразеологію // Праці Х Республіканської діалектологічної наради. — К., 1961. — С. 52–64.
2. *Толстой Н.И.* Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания. — 1963. — № 1. — С. 39–43.

Ivan Matviyas (Kyiv)

THE PECULIARITIES OF THE VOCABULARY AND PHRASEOLOGY IN WEST-UKRAINIAN VARIANT OF LITERARY LANGUAGE

The article focuses on the regional vocabulary and phraseology, present in West-Ukrainian variant of literary language, which was functionate in XIX and in beginning of XX century.

Key words: variant of literary language, regional vocabulary, national phraseology.

УДК 811.161.2

Світлана Семенюк (м. Манчестер)

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ НАЗВ САМИЦЬ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

*У статті розглянуто процес становлення впродовж останніх двох століть підсистеми жіночих відповідників до співвідносних назв самців, які творять суфікси **-иц-я**, **-их-а**, **-к-а**, **-ин-а**, **-а**, з таким невід'ємним атрибутом, як тиск системи на функціонування окремих її елементів. З'ясовано продуктивність, функціонально-семантичну дистрибуцію згаданих формантів, їх стильову диференціацію.*

Ключові слова: *назви самиць, фемінітиви, кореляти, назви осіб чоловічої статі, формант, суфікс.*

Упродовж останніх двох століть під впливом як лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників відбувається активне становлення дериваційної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі, зокрема послідовно формується підсистема корелятивів до маскулінних назв тварин. З середини ХХ ст. продукування таких лексем є об'єктом пильної уваги українських мовознавців.

Опис творення та функціонування згаданих іменників здійснено на історичному [29: 89; 84: 167 – 168; 68: 163-164; 7: 122 та ін.] і сучасному матеріалі [43: 300, 305 тощо; 109: 107; 25: 53 та деякі ін.], у контексті дослідження еволюції окремих суфіксів [12: 18, 22 – 23, 26 – 28, 66 – 68] і діалектів української мови [67: 175 – 182; 35: 108; 83: 117; 3: 105, 107 тощо та інші науковці], а також принагідно під час аналізу лексики деяких семантичних груп [110; 50 та ін.].

У вітчизняному мовознавстві фемінітиви до назв тварин чоловічої статі характеризували або на певному етапі розвитку української мови, або під час опису окремих лексико-семантичних груп і формантів. Тож становлення з кінця ХVІІІ ст. і до сьогодні підсистеми згаданих дериватів ще не було об'єктом комплексного дослідження.

Найменування тварин (переважно свійських) існували ще в пра-індоєвропейський період, причому більшість із них була суплетивами, і досить чітко їх поділяли не за родостатевими, а за віковими відмінностями [84: 165 – 167]. Науковці переконані, що наявність у межах назв тварин чоловічого, жіночого і середнього роду є незаперечним фактом для праслов'янської мови [84: 168; 39 I: 427; 39 II: 240 та ін.]. Тоді ж відстежуємо тенденцію до послідовного використання афіксальних способів творення найменувань самиць (причому це головним чином назви диких тварин): *lisica* “самиця лиса” < *lišь* “лис”, *aščerica* < *aščerь* [58: 291; 84: 167; 119 I: 98; 44: 55; 39 I: 427; 39 II: 240; 12: 7 – 8, 13, 16 та ін.]. У процесі формування мови номінації такого типу збереглися та набули певного поширення в пам'ятках XII – XVIII ст. [98: 6 – 7, 18; 7: 122; 23: 89; 12: 26 – 28], а впродовж XIX – XX ст. їхня кількість значно зростає.

Найбільшою активністю у творенні фемінітивів до чоловічих найменувань тварин позначений суфікс **-иц-я**.

Назви з формантом **-иц-я** (**-ниц-я**, **-чиц-я**)

Іменники з модифікаційним значенням жіночої статі згаданої структури існували вже в праслов'янській мовній період: **vl'či* > *vl'či-ka* > *vl'č-ica* “вовк”, **tъšica* > *tъšca* “комар”, **pъtica* > *pъta* “птаха” [120 I: 581, 617; 58: 291; 119 I: 99]. Певною мірою деривати аналізованої групи були використані у слов'янських мовах при продукуванні назв тварин, звичайно, з додаванням специфічно слов'янського матеріалу [84: 167]. Найменування на **-иц-я** досить поширені в пам'ятках XII – XIII ст., причому поряд із вказівкою на стать тварини вони мали виразне демінутивне значення [29: 89; 98: 18; 85: 101; 67: 163 – 164 та ін.]. В українській мові XIV–XVIII ст. були збережені й давні іменники на позначення самиць тварин із суфіксом **-иц-я**, і продукували нові [12: 66]. З розвитком східнослов'янських мов демінутивність цього форманта поступово втратилася, і вже в XIX ст. більшість назв самиць такого типу функціонували як стилістично нейтральні лексеми [42: 56; 29: 89; 98: 18 та ін.].

Фемінітиви аналізованої структури творено головню від повних основ (у більшості випадків – непохідних іменників [12: 66]), а зрідка усікають морфи **-ець**, **-ик**, **-ук**: *самець* – *самиця*, *паскудник* – *паскудниця*, *тетерук* – *тетериця*. В окремих похідних суфікси твірної основи не відтинаються: *рогачиц'а* від *рогач* “жук-олень” [67: 178].

У писемні джерела кінця XVIII – середини XIX ст. проникає чимало корелятивів на **-иц-я** до співвідносних назв тварин чоловічого роду, а саме: *вовчиця* [45: 157], *лисиця* [178]; *перепелиця* [28 III: 486]; *ведмедюця* [9: 71], *кролиця* [197]; *козлиця* [89 I: 334] тощо.

За нашими спостереженнями, у другій половині XIX – на початку XX ст. чисельність дериватів цієї групи поступово збільшується. Значна кількість новотворів засвідчена в “Малоруско-німецькому словарі” Є. Желехівського і С. Недільського: *воробиця* [54 I: 121] від *воробець* з

усіченням **-ець**, *дроздиця* [206], *орлиця* [575], *самиця* [II: 848], *телиця* [954] від *телець*, *ястрібиця* [1116] та ін. У “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка виявлено 27 таких назв, з-поміж яких майже на половину іменників не натрапляли в обстежених джерелах попереднього періоду, наприклад: *лошиця* [86 II: 379], *псиця* [III: 496], *рациця* [IV: 8], *соколиця* (165) тощо. Кілька новотворів зареєстровано в працях І. Верхратського та Д. Яворницького: *паскудниця* [17 XXX: 244] від *паскудник* “гад, змія”, *пуголовиця* [253] від *пуголовок*; *бобриця* [117: 42], *коропиця* [381]. Протягом ХХ ст. продуктивність модифікації суфіксом **-иц-я** назв зазначеного типу поступово знижується. Наприклад, “Російсько-український словник” за ред. А. Кримського містить лише 1 вперше фіксовану номінацію — *верблюдця* [82 I: 61], а “Українсько-російський словник” за ред. І. Кириченка реєструє 27 найменувань самиць, з яких 25% утворень в опрацьованих писемних пам’ятках попередніх періодів не знайдено, а саме: *вугриця* [104 I: 303] від *вугор*, *лосиця* [II: 468], *одудиця* [III: 101] тощо.

У словниках української мови другої половини ХХ ст. засвідчено поодинокі кореляти на **-иц-я** до співвідносних назв самців, які, на думку авторів, належать до активного фонду розмовної лексики, наприклад: *соболиця* /розм./ [104 V: 411]; *одудиця* /розм./ [90 V: 642], *соколиця* /розм./ [IX: 440]. Поширеніші такі деривати в діалектах. Назви самиць цього типу виявлені в бойківських, нижньонаддніпрянських, гуцульських, буковинських говірках та на території східного й західного Полісся: *воленця* [70 I: 141], *рациця* [II: 170], *яструбиця* [415]; *коропиця* [111 II: 203], *мідвідиця* [285], *трусиця* [IV: 137] від *трус* “кріль”; *веприця* [31: 17], *йожниця* [37], *туриця* [92] від *тур* “жук-олень”; *бобриця* [4 I: 49], *буслиця* [64] від *бусел*, *зубриця* [220], *лосиця* [317] “самиця лося”, *олениця* [II: 12]; *їжиця* [74: 73] від *їжик* “їжак”, *тетерици* [191] від *тетерук*; *перепелиця* [87: 407] та ін. У діалектах української мови трапляються поодинокі фемінітиви, що творяться за допомогою похідних суфіксів **-ниц-я**, **-чиц-я(а)**: *горобниця* “самиця горобця”, *кукошниця* “квочка” від *кокуш* “півень”, *горобчиця*/ *горобчиця* “самиця горобця” — і їх класифікують як непродуктивні словотвірні типи [3: 176, 233].

Часто такі утворення вживають у переносному значенні, у порівняннях для образної характеристики людини, і функціонують вони головню в мові художньої літератури й народнопоетичній творчості та зрідка — в публіцистичному стилі, наприклад: “Говорить, як *лусиця*, а за пазухою камінь держить”; “Чи я знала, ще сповита, Що тая цариця — Лютий ворог України, Голодна *вовчиця*” [89 I: 108]; “Спершу, щоб розпізнати одна одну, ці поранені *левиці* замість хустинок носили на голові дитячі пелюшки” [48 1995 №11: 24]; “За словами співачки, “у кожному з нас живе вовк, готовий будь-якої миті вийти назовні”, і в її нових піснях живе її власна “*вовчиця*” [101 2009 №164: 12] та под.

На думку дослідників, “зрідка в сучасній українській мові давнє демінутивне значення назв самок із суфіксом **-иц-я** проявляється в пестливих, голубливих формах, які використовуються з певним

стилістичним завданням” [98: 19], цей формант “майже завжди втрачає відтінок здрібнілості і підкреслює пестливість” [49: 363], “не виражає здрібнілості, а надає слову інтимно-пестливого відтінку” [94: 44]. Такі фемінітиви трапляються переважно в народнопоетичній творчості або в мові творів художньої літератури, а саме: “— *Ой поважай сестру свою, сироту вдовицю; Кохай, кохай, молодицю, гарну соболицю*” [115: 935]; “— *Се та, кого жаждала душа моя! Прийди ж ближняя моя, добрая моя, голубице моя! Прийди в мої об’яття!*” [61 II: 230]; “— *Зозулице, як холодно в обмерлих цих світах!*” [93 III: 279] та под.

На певному етапі розвитку знань про навколишній світ мовці почали виділяти за різними характерними ознаками рослин поруч із чоловічою статтю жіночу. У джерелах сучасної української мови виявлено поодинокі назви такого типу: *синильниця* [107: 931] від *синильник* “*Isatis tinctoria L.*” (вайда красильна) з усеченням **-ик**; *кленниця* [59: 11]; *тополиця* [90 X: 197], *шовковиця* [XI: 507]; *кавуниця* [111 II: 136]. Однак не всі науковці послідовно підтримують таку експлікацію значення аналізованих твірних та похідних [див. докладно 12: 83], проте у деяких номенах це значення стає термінологічним [Там само], як-от: *тополиця* (спец.) “*Жіноча особа тополі, що дає насіння, коли поруч з нею ростуть чоловічі екземпляри*” [90 X: 197]. Послідовніше розрізнення статі поміж назв рослин простежуємо в уснорозмовному (говірковому) мовленні, мові творів художньої літератури та публіцистичному стилі: “*Тепер я догадуюсь, що була то не шовковиця, а безплідний шовкун, бо не родило дерево зовсім*” [24 II: 281]; “*З рук до рук, мов футбольні м’ячі, летять кавуни й кавуниці, летять рябі, смугасті, туманисті, тугі та теплі, бо щойно зі степу...*” [24 VI: 211]; “*Ще в передвоєнні роки комсомольці й піонери, лісоводи й агрономи на заклик учених старанно розшукували тополиці на Україні*” [65 1961 №4: 39]; “*Більшість шовковиць потребують запилення*” [103].

Протягом усіх періодів розвитку нової української мови назви аналізованого лексико-словотвірного типу вживають в уснорозмовному (говірковому) мовленні, мові художніх творів та публіцистичному стилі, наприклад: “*Крийся, зяченьку, крийся, Куницями та лисицями Чорними соболицями*” [64]; “— *...Не дам, людоди! Голубчики, не трогайте, не вовчиця ж вас родила, а людина, мати!..*” [34: 655]; “*Обозний помітив у піднебесній високості сокола та соколицю, які то ширяли, то шугали ген над самим вознищем*” [40: 20]; “*Вибирай кавуницю: вона должна бути спіліша, чим кавун*” [111 II: 136]; “*Коли самець був уже устроєний, прийшла черга на павицю; самиця сіла, а недбалий самець приліпив їй чубь, але німь зібрався до дальшого убирання, когуть запіяв — и вже було по всьому*” [76 1867 Ч.13: 104]; “*Найбільшими пияками між звір’ятами є самиці. Самиці рідко котрі запивають ся*” [32 1936 Ч.4: 59]; “*Вечорами можна помітити кажанів, які літають трохи повільніше від інших — це самиці, які несуть на грудях своїх малят*” [65 1961 №6: 54]; “*У Сімферополі ввіймали вовчицю, яка прогулювалася одним із густонаселених районів міста*” [96: 07.02.2011] та багато ін. У XIX ст. поодинокі

фемінітиви трапляються в науковому стилі, а саме: “В лицю зносить **самиця** звичайно до 3 яєць...” [76 1873 Ч.2: 79]; “Зокрема, вченим, схоже, вдалося виявити грот, у якому згідно з легендою дика **вовчиця** вигодувала засновників Вічного міста, братів-близнюків Ромула й Рема” [72]; “Вороги і конкуренти — рись, **лисиця**, вовк, куницеві, бродячі собаки, великі хижі птахи” [113] та деякі ін. Поряд із цим, у довідковій літературі ХХ ст. подається кілька утворень на **-иц-я**, як-от: **вовчиця** [13: 113], **лисиця** [320]. Зрідка такі назви антропонімізуються й використовуються у прізвищах, псевдонімах, прізвиськах, наприклад: “Французька **Вовчиця** [Ізабелла Французька, дружина англійського короля Едуарда II — С.С.] всіма способами намагалася зменшити вплив на свого чоловіка його фаворитів, але це в неї мало виходило” [27].

Найменування з суфіксом **-их-а**

На думку Ф. Славського, походження назв самиць цієї структури сягає праслов'янського мовного періоду, де їх творили за допомогою суфікса **-icha** від співвідносних іменників чоловічого роду: *vl'cicha* < **vl'ctcha* [119 I: 73], проте такі назви досить пізно потрапили в українські пам'ятки. За свідченнями дослідників, лише з ХVІІІ ст. в писемних джерелах починають фіксувати деривати зазначеного типу [7: 121 — 122; 2: 184]. Ф. Славський підкреслює, що формант **-их-а** продуктивний тільки у східнослов'янських мовах (головно в російській) [119 I: 73]. На думку М. Плющ, цей суфікс малопродуктивний у сучасній українській мові [75: 28], а Л. Родніна конкретизує, що “продуктивність типу виявлена переважно в розмовному мовленні” [81: 97]. Творили такі фемінітиви від повних основ переважно непохідних назв чоловічого роду.

Друга половина ХІХ — початок ХХ ст. позначилися певною активністю у формуванні іменників з модифікаційним значенням жіночої статі аналізованого типу, у цей період виявлено ряд новотворів, як-от: *жучиха* [91: 546 — 547]; *зайчиха* [54 I: 283], *лисиха* [404], *медведиха* [432], *соколиха* [II: 894]; *шпачиха* [107: 934] тощо. У “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка налічується 11 таких найменувань, більшість з яких фіксується вперше, наприклад: *їжачиха* [86 II: 197], *перепелиха* [III: 130] та ін. Упродовж ХХ ст. (передусім в усному мовленні) продуктивність суфікса **-их-а** зростає і поступово в писемні джерела проникає більше фемінітивів. Зокрема, “Українсько-російський словник” за ред. І. Кириченка містить 15 іменників згаданого типу, причому 6 із них у пам'ятках попередніх періодів не траплялися, а саме: *крільчиха* [104 II: 412], *слониха* [V: 380], *цатиха* [VI: 369], *чижиха* [430] та ін. 25 найменувань самиць на **-их-а** зареєстровано в “Словнику української мови” в 11-ти томах, з яких понад 40% іменників функціонують в усно-розмовному мовленні, наприклад: *дроздиха* /розм./ [90 II: 421], *лелечиха* /розм./ [IV: 474], *фазаниха* /розм./ [X: 550], *шпачиха* /розм./ [XI: 518] тощо. Фемінітиви розгляданого типу віднайдені в говорах західного Полісся та Гуцульщини: *глухариха* [4 I: 117], *кабаниха* [227] “самиця диких свиней”; *зайчиха* [74: 60], *їжичиха* [72] від *їжик* та под. За

спостереженнями Г. Аркушина, у західнополіських говірках модифікація суфіксом **-их-а** співвідносних найменувань самців позначена певною продуктивністю [3: 125], зафіксовано близько 35 утворень та їх варіантів. Назви аналізованого типу функціонують переважно в усно-розмовному мовленні, говірках та мові творів художньої літератури, зрідка — в публіцистичному стилі, наприклад: “Ходить жучок по ручині, а **жучиха** по долині, Грай, жучку, грай, тут добрий край” [108]; “Там береза висока Зводить голову тихо, Ліс обмірює оком Сизокрила **дрозди́ха**” [53 I: 134]; “На хаті, в засніженому кустратому гнізді, де літували собі лелека й **лелечиха**, тепер стоїть самотній лелека і дивиться на схід” [92 IV: 677]; “Ввечері до намету приходили по-дитячому довірливі маленькі їжачки в супроводі обережних **їжачих**” [51 29.09.1967: 4]; “Через спеку в Європі у зоопарку Штутгарта померла найзнаменитіша **слониха** Німеччини на прізвисько Вілья. Вона дожила до рекордного для товстошкірих віку — 61 рік” [96 13.07.2010] та багато ін. Зрідка такі назви використовують у переносному значенні чи в порівняннях для образної характеристики людини, для створення певного колориту, як-от: “— Тоді! — спинив Настю Осман. — А ти, стара **навучихо**, відповиси мені за цю витівку” [99: 248]; “Жінка шелесту наробить! Хай засне!.. — Тоді й до діла!.. О, нарешті, засопіла! Засвистіла уві сні. Як **шпачиха** навесні...” [114: 99]; “Але, що то я там плету?! Чорні інтриги, як зловісна **навучиха** Арахна...” [95: 78].

Іменники з формантом **-к-а**

У праслов'янській мові суфікси **-ька**, **-ъка** послідовно використовували для творення корелятивів до співвідносних найменувань осіб чоловічої статі, зокрема — тварин: *aščerъka* < *aščerъ*, *kotъka* < *kotъ* [119 III: 94], які мали виразне значення здрібності [118: 117; 112: 43].

За спостереженнями лінгвістів, поодинокі найменування самиць на **-к-а** з тією ж демінутивною семантикою зафіксовано в пам'ятках XII — XIII ст.: *пътъка* від *пъта* “птаха”, *котъка* від /латин./ *catta* [55: 6 — 7]. З часом такі деривати цілком втратили зменшувальне значення, і вже в XIV—XV ст. їх усвідомлювали як самостійні іменники для називання тварин [52: 159; 29: 88; 98: 7]. Упродовж XVI — XVII ст. суфікс **-к-а** поширюється в згаданій функції шляхом послідовного витіснення давніх найменувань з суфіксом **-иц-я** в назвах птахів, наприклад: *куруця* — *курка*, *голубиця* — *голубка*, *чаиця* — *чайка* тощо, та частково в назвах звірів, наприклад: *бѣлиця* — *білка*, *ящериця* — *ящірка* та ін. [6: 122]. Твірними для фемінітивів аналізованого типу слугували головню повні основи співвідносних іменників чоловічого роду, лише зрідка, переважно в говірковому мовленні, усікалися морфи **-ик**, **-ок**, **-ець** (*миршаник* — *миршанка*, *бузівок* — *бузівка*, *горобець* — *горобка*).

У писемні пам'ятки кінця XVIII — середини XIX ст. проникають поодинокі найменування самиць на **-к-а**: *голубка* [45: 27], *навичка* [24]; *индичка* [73: 70], *ящурка* [74]; *журавка* [9: 141]. Суттєво зросла кількість таких утворень у джерелах другої половини XIX ст. — початку

XX ст., причому більшість дериватів реєструється вперше, як-от: *арабка* [88: 6] від *арап* “чорний собака”, *їжачка* [98]; *чирка* [71: 171] від *чирик* “самець дикої качки” з усиченням **-ок**; *горобка* [54 I: 154], *лебідка* [399] тощо. У “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка виявлено 20 фемінітивів розгляданого типу, з них майже половини (45%) в обстежених джерелах попереднього періоду не було, а саме: *ведмедка* [86 I: 130] від *ведмідь*, *дрохвичка* [447], *канарка* [II: 214] від *канар*, *миршанка* [419] “корова” від *миршаник* “бик” з усиченням **-ик**, *павурка* (III: 85) від *павур* “павич”, *перепілка* [131], *тетерючка* [IV: 259] від *тетерюк* та ін. Поширені такі назви і в говорах української мови кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, І. Верхратський фіксує їх 15, напр.: *ватуїка* [18: 5], *ещурка* [84]; *верховітка* /іхтіол./ [19: 8] від *верховод*, *писарка* /іхтіол./ [10] від *писарь*, *султанка* /іхтіол./ [10] від *султан* “балик”; *качурка* [15: 186], *сивка* [204] від *сивак* “сивий кінь” тощо.

Упродовж XX ст. спостерігаємо тенденцію до зниження активності суфікса **-к-а** у творенні найменувань самиць від співвідносних іменників чоловічого роду. У “Словнику української мови” в 11-ти томах подано лише 13 таких дериватів, з-поміж яких новотворів немає. Це було зумовлено і екстралінгвальними, і лінгвальними чинниками, внаслідок яких частина назв вийшла з ужитку (*дрохвичка*, *миршанка*, *павурка*, *поросючка* та ін.), а нові, як з’ясувалося, не продукуються. Ще одна вагома причина – постійна конкуренція фемінізувальних засобів, унаслідок якої форманти **-иц-я**, **-их-а** витіснили суфікс **-к-а**. Незначну кількість дериватів уживають і в уснорозмовному мовленні, наприклад: *борсучка* [117: 47], *верблюдка* [82 I: 61], *віслючка* [II: 221]; *одулка* [104 III: 101] від *одул* «одуд»; *горобка* [90 II: 135] від *горобець* з усиченням **-ець**, *журавка* [547], *чорногузка* [XI: 358]. Небагато назв самиць на **-к-а** і в діалектах зазначеного періоду. Поодинокі утворення дослідники реєструють у бойківських, гуцульських, нижньонадніпрянських говірках та в говірках на території східного Полісся: *трусська* [70 I: 304] від *трусак* “кролик” з усиченням **-ак**; *бузівка* [30: 255] від *бузівок* “річне теля” з усиченням **-ок**; *ещірка* [74: 54] від *ещір*, *поросючка* [151] від *поросюк*; *гіндичка* [111 I: 229], *індючка* [129]; *їжачка* [31: 37], *труска* [91], *яжучка* [110] від *яжук* “їжак” та деякі ін. Дещо більшою активністю позначена модифікація суфіксом **-к-а** співвідносних назв самців у західнополіському говорі [3: 157], їх зареєстровано близько 30, як-от: *борсучка* [4 I: 53], *ворабка* [97] від *вораб* “горобець”, *гончарка* [101] від *гончар* “мисливський гончий собака”, *яндечка* [II: 287] від *яндек* “індик” та ін. Залишки давньої демінутивної семантики збереглися у більшості дериватів розгляданого типу, лише в деяких вона-таки стерлася: *індичка*, *канарка*, *перепілка*, *самка*. Це було однією з вагомих причин, яка у XX ст. призвела до того, що модифікація суфіксом **-к-а** найменувань тварин чоловічого роду втрачає свою продуктивність, а назви самиць аналізованої структури реєструються переважно в мові творів художньої літератури, народнопоетичній творчості, а зрідка (причому, це головню фемінітиви, у яких втратилося демінутивне значення) – у

публіцистичному та науковому стилях, напр.: “Де журавка ходила, Там пшениця вродила. Де журавель походив, То там кукіль уродив...” [36: 261]; “Чи винна ж голубка, що голуба любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив?...” [116 I: 4]; “Перепілка в житі — радість. В пшеницях волюшки — смуток” [5: 29]; “Наприклад, в Єгипті цілком припустимо, якщо чоловік удома називає свою дружину «віслочкою» — дружина не образиться” [106]; “Канарка (*Serinus canaria*) — невеликий птах родини в’юркових (*Fringillidae*) родом з Азорських, Канарських островів та островів Мадейра” [20]; “Домашня індичка (*Meleagris gallopavo Linnaeus, 1758*; назва самця — індик, курчат — індичата...) — один з розповсюджених видів домашніх птахів” [1] та ін.

Часто кореляти розгляданого типу вживають у переносному значенні та в порівняннях для образної характеристики людини, створення певних настроїв, почуттів чи колориту, як-от: “Въ “Словѣ о плъку Игоревѣ” виступають готскі Дѣвы въ обохъ характеристичныхъ признакахъ: яко дѣвицѣ-войницѣ (щитоносицѣ) и яко дѣвицѣ-лебедки” [38 1883, число 19: 297]; “Як би то й назвав теє щастя, щоб жити з нею в парі, як голуб з голубкою” [47 I: 112]; “— Де се така чорногузка взялася? — пита парубок у міщанському уборі другого, витріщивши на неї баньки” [61 II: 222]; “Подивитись було на неї, на покійницю, завжди, не тім згадать — була напіндючена, немов індичка на дощ” [33 1913 №19 — 20: 286]; “Йде по полю тонкоброва, Синьозора, як голубка” [53 II: 148]; “Тяжко тужила, немов поранена перепілка, билася його [Івана] мати” [78: 68] та под. Крім цього, іменник “голубка” став основою для творення прізвища [79 I: 226].

Утворення з суфіксом-закінченням -а

Цей формант — один із найдавніших фемінізувальних засобів, успадкованих ще з праїндоевропейської епохи [7: 105]. У праслов’янській мові “сильно вираженою функцією суфікса **-ā-** було означення природного жіночого роду” [120 1: 501], тож, слугував він для творення корелятивів до назв істот чоловічого роду, поміж яких — і найменування самців, наприклад: **korva* “корова” < *korvъ* “віл”; **lisa* “лисиця” < *lišь* “лис” [120 1: 60]; **vorna* < *vornъ* [39 I: 427], **zъtъja* < *zъtъjъ* [39 II: 269] тощо. За свідченням дослідників, назви самиць з формантом **-а-** фіксуються в найдавніших писемних пам’ятках протягом усіх періодів розвитку української мови [29: 88; 60: 109; 10: 160 та ін.]. Такі фемінітиви деривувались головно від повних основ співвідносних маскулінів найменувань.

Іменники розгляданого типу проникають у писемні джерела ХІХ ст. з 40-х років: *лиса* [9: 209]; *ворона* [28 I: 54]; *нава* [89 II: 461] від *навич* з усіченням **-ич**; *змія* [37 II: 18]. Упродовж другої половини ХІХ — початку ХХ ст. число зареєстрованих фемінітивів зростає. 14 таких назв внесено до “Малоруско-німецького словаря” Є. Желехівського і С. Недільського, наприклад: *дрохва* [54 I: 206] від *дрохвич*, *кура* [390], *лебедина* [399] від *лебедин*, *посмітюха* [II: 716] від *посмітюх*, *птаха* [787]

від *птаx*, *тетєра* [961] від *тетер* та деякі ін. “Словарь української мови” за ред. Б. Грінченка містить 10 найменувань самиць на **-а**, з них 5 утворень не траплялись в обстежених джерелах попереднього періоду: *зміюка* [86 II: 167] від *зміюк* “самець великої змії”, *перепела* [III: 130] від *перепел*, *серна* [IV: 116] від *сернюк* з усіченням **-юк** тощо. У ХХ ст. кількість таких назв зменшується, оскільки деякі деривати вийшли з ужитку (або через втрату потреби розрізняти їх стать, або появу й активне вживання найменувань самиць на **-к-а** та **-иц-я**), а нові лексеми майже не творяться. У діалектах української мови початку ХХ ст. вперше рееструються поодинокі деривати цього типу: *индика* [117: 319]; *гадюка* /гал./ [82 I: 160] від *гадюк*. По кілька таких фемінітивів виявлено в “Українсько-російському словнику” за ред. І. Кириченка та в “Словнику української мови” в 11-ти томах, причому всі вони вже фіксувались в обстежених джерелах попередніх періодів. Низька продуктивність форманта **-а** в згаданій функції збереглася впродовж останнього століття і в говорах української мови. Утворення аналізованого типу віднайдені на території західного Полісся та Буковини: *куропата* [4 I: 296] від *куропат*, *медведя* [334], *тетера* [II: 197] від *тетер* “тетерук”; *жовтобрю(у)ха* [87: 119] від *жовтобрю(у)х*, *омельха* [367] від *омельох* “жайворонок” та деякі ін.

Кореляти на **-а** до співвідносних назв самців уживають головно в уснорозмовному мовленні, діалектах, мові творів художньої літератури та публіцистичному стилі, зрідка — в деяких підстилях наукового, наприклад: “А як ти пізнаєш, котре жовтобрюх, а котре **жовтобрюха**?” [4 I: 367]; “Сивенька вже була, а хороша та чепурна, як тая **лебе-ддя**” [22: 295]; “Маленькі, схожі на горобців, чубаті **посмітюхи** клювали на дорозі кінські кізячки” [100: 101]; “**Ворона** — це не тільки малоприємний, але й зловісний знак для підсвідомості” [63]; “...гепард притискається до землі і повзе, наче **змія**, беззвучно, але швидко, щоб жертва не встигла його помітити” [14] тощо.

Протягом ХІХ—ХХ ст. такі іменники часто використовують у народнопоетичній творчості та мові художніх творів у порівняннях, як от: “Аж свекруха йде, Як **змія** гуде: — Сонливая-дрімливая, До роботи лінивая, Невістка моя!” [36: 253]; “Найду тобі рівню... Таку панну, сину. У червоних черевиках, В зеленім жупані, По світлиці походжає, Як **пава**” [89 II: 46]; “Будь сміливим, як і належить козакові ... бризкай в очі правдою, свого домагайся, але ж будь мудрий, хитрий і тонкий, як **змія**, щоб не накласти головою за дурниці!” [40: 345]; “...я досі сама зазираю 19 грудня, як **ворона** в кістку, під подушку: “А що там?” [56] та под. Зрідка такі деривати вживають у метафоричному значенні для образної характеристики людини, а саме: “В мене свекруха — люта **змія**: ходить по хаті, полум’ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем” [66 III: 347]; “Але ж які там дівчата! Бачив би ти їх, Романе... — Телефоніст солодко заплющився, покрутив головою: — **Пави!**” [24 I: 317]; «Ющенко розповів, що він — “біла **ворона**”, якій довелося скупатися в “багні” [102] та ін.

Назви з формантом **-ин-а (-ин-я)**

Значно пізніше (порівняно з іншими фемінізувальними засобами) литовський з походження суфікс **-ин-а (-уна)** [58: 294] почали використовувати у творенні корелятивів до співвідносних назв самців. За свідченням дослідників, поодинокі деривати на **-ин-а** трапляються лише в східнослов'янських мовах [7: 128; 23: 140; 41: 67].

У новій українській мові формант **-ин-а** в розгляданій функції непродуктивний. Обстежені джерела останніх двох століть містять лише кілька (за нашими підрахунками — 5) таких назв: *гадина* [37: 147] від *гад* “самець змії”; *медведина* [54 I: 432], *сернина* [II: 862] від *серн*; *голубина* [104 I: 347]; *павучиня* [69] від *павук*. Такі утворення трапляються головню в уснорозмовному (діалектному) мовленні та в мові художніх творів, а на початку ХХІ ст. виявлені в окремих підстилях публіцистичного, наприклад: “*На всяку гадину є своя рогатина*” [105]; “*Ой там у лісі під дубиною сидів там голуб з голубиною*” (нар. пісня) [3: 124]; “*Мати розмовляє з Одаркою, а вона [Христя] сидить мовчанку справляє, а біля серця щось в’ється, якась гадина уп’ялася у його, ссе-кусає...*” [66 II: 259]; “*Всім, над ким повисла загроза смерті, що приповзла до нас з проклятої Німеччини, як гадина-змія*” [57: 263]; “*В неволі ці тварини майже не дають потомство, а от українська павучиня принесла рекордну кількість дитинчат — більше п’яти сотень*” [69 29.03.2011] та под. У деяких дериватах розглядової структури проявляється пестливе й принизливе значення [26: 215 — 216]. Так, найменування **гадина** вживається в порівняннях, переносному значенні для образної характеристики людини. У таких випадках іменник має стилістичне забарвлення зі зневажливими, лайливими відтінками, як-от: “*Я в двері, а вона [панночка] за мною в сад. “Я тебе на шматки розірву! Задушу тебе, гадино!”* [22: 262]; “*Так їй і треба, земля їй розпадина! Пані Гелена, зелена гадина”* [46: 64]; “*Священик кладе на голову одержимому срібний хрест — і нормальна зовні людина починає гавкати, жалібно скавуліти, плазувати, як гадина”* [21 2007 №51: 4] та под. Фемінітив **голубина** зрідка використовують у поетичних творах як засіб створення прихильності, співчуття та народно-пісенного колориту, наприклад: “*Все ближче пісня. З-за дерев пурхнула голубина”* [97 I: 90]; “*Перенеси мене, перенеси з епохи лютості в добу кохання, де плинуть між медових берегів молочні ріки, де горить калина і де зигзичить досі голубина, мов Ярославна з сіверських валів*” [93 III: 262]; “*Ой вилітає голубина з України, Вироняє сизе перо на долині...*” [8: 231].

Отже, впродовж останніх кількох століть відбувалося активне становлення підсистеми іменників із модифікаційним значенням жіночої статі від чоловічих найменувань самців тварин. У цьому процесі брали участь 5 формантів, кожен із яких позначений певними квантитативними параметрами. Активно творили розглядані фемінітиви суфікси **-иц-я**, **-их-а**, **-к-а**, спорадично в цій функції використовували **-а** і непродуктивний **-ин-а**. Мотивувальними до назв самиць були головню повні основи паралельних маскулітнних найменувань (зокрема, суфікси **-их-а**, **-ин-я** модифікували лише такі твірні), значно рідше — усіче-

ні (*синильник* — *синильниця*, *журавель* — *журавка*, *сернюк* — *серна*). Склад розгляданої семантичної групи поповнюється в основному протягом ХІХ — до середини ХХ ст., лише формант **-их-а** зберіг свою активність упродовж останнього століття.

У ХХ ст. під впливом мовних і позамовних чинників (або через втрату потреби розрізняти стать тварин, або у зв'язку з конкуренцією фемінізувальних словотворчих елементів та появою назв з іншими суфіксами) чимало назв самиць переходить до інертного фонду української лексики, а нові номінації не творяться (*голубиця*, *хортиця*; *ведмедка*, *їжачка*; *птаха*; *сернина* та ін.). Спостерігається певна функціонально-семантична дистрибуція формантів, що продукували іменники аналізованої групи, та їх диференціація на рівні мовної норми. Через свою специфіку, такі фемінітиви активно вживаються в уснорозмовному (говірковому) мовленні, мові творів художньої літератури, утворення на **-к-а**, **-их-а**, **-а** зрідка трапляються в публіцистичному стилі, поодинокі назви з суфіксами **-к-а** (*індичка*, *перепілка*, *самка*) й **-а** (*ворона*, *змія*) віднайдені в науковому. Лише деривати, які модифікують формант **-иц-я**, виявлені в усіх функціональних стилях (з різними показниками активності) сучасної української мови. Розглядані словотворчі засоби продукують стилістично марковані іменники, але найбільш виразними показниками розмовності є суфікси **-их-а** та **-ин-а**, це й стало однією з основних причин, яка зумовила певні обмеження номінацій згаданої структури на функціонально-семантичному рівні. Деривати на **-к-а**, **-иц-я**, **-а**, **-ин-а** часто вживають у переносному значенні, у порівняннях для образної характеристики людини чи з метою створення певних настроїв, почуттів, колориту, тоді як утворення з суфіксом **-их-а** зрідка використовують у згаданій функції, причому їх стилістичне навантаження головно негативне. Поміж назв самиць трапляється чимало словотвірних дублетів (*ведмедиця* — *ведмедиха* — *ведмедка*, *дроздиця* — *дроздиха*, *журавлиха* — *журавка*, *їжиця* — *їжачиха* — *їжачка*, *крільчиха* — *кролиця*, *лебедиця* — *лебедина* — *лебеда*, *лисиця* — *лиса*, *пава* — *павиця*, *павучиха* — *павучиня*, *перепелиця* — *перепелиха* — *перепілка* — *перепела*, *самиця* — *самка*, *соколиця* — *соколиха* та ін.). Дібраний матеріал дозволяє стверджувати про послідовну конкуренцію фемінізувальних суфіксів у межах розгляданої семантичної групи, при цьому такі форманти досить часто зазнавали диференціації як стилістичної, так і на рівні мовної норми.

Усі встановлені факти свідчать про інтенсивний розвиток, високий рівень організації та впорядкованості словотвірної підсистеми іменників із модифікаційним значенням жіночої статі на позначення самиць тварин для задоволення потреб мовців та збагачення стилістичних ресурсів української мови.

1. Агробіз. Аграрний портал.<http://agrobiz.net/blog.php?blog=domashnya-indichka>
2. Азарх Ю.С. Слова на -иха в русском языке // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. — М.: Наука, 1979. — С.175 — 195.

3. *Аркушин Г.* Іменний словотвір західнополіського говору: Монографія. — Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. — 764 с.
4. *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок: У 2-х тт. — Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
5. *Багрянний І.* Золотий бумеранг. Збірка поезій. Рештки загубленого, конфіскованого та знищеного. 1926 — 1946. — Вид-во “Прометей”, 1946. — 176 с.
6. *Балалькіна Э.А., Николаев Г.А.* Русское словообразование: Учебное пособие. — Казань: Изд-во казанского университета, 1985. — 184 с.
7. *Бевзенко С.П.* Історична морфологія української мови. — Ужгород, 1960. — 416 с.
8. *Бердник О.* Чаша Амріті: роман-феєрія. — К.: Дніпро, 1989. — 270 с.
9. *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / Підготував до видання В.В. Німчук. — К.: Наук. думка, 1966. — 424 с.
10. *Білоусенко П.* З історії іменникового суфікса -а // Культура слова: Міжвідомчий збірник. — К.: Наук. думка, 1996. — Вип. 46. — С. 159 — 162.
11. *Білоусенко П.* З історії суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). — К.: КДПІ, 1993. — 215 с.
12. *Білоусенко П.І., Німчук В.В.* Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иц-я). — К. — Запоріжжя, 2002. — 206 с.
13. Біологічний словник / За ред. К.М. Ситника, В.О. Топачевського. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — 679 с.
14. Біологія <http://byology.ru/?p=980>
15. *Верхратський І.* Говор замішанців // Записки наукового товариства ім. Шевченка у Львові. — 1894. — Т. 3. — С. 153 — 210.
16. *Верхратський І.* Знадоби до пізнання угорських говорів // Записки наукового товариства ім. Шевченка у Львові. — 1901. — Т. 40. — С. 1 — 113.
17. *Верхратський І.* Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів // Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Записки. — 1899. — Т. 27 — 30.
18. *Верхратський І.* Знадоби до словаря южнорусского. — Львів, 1877. — 88 с.
19. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народної. — Львів, 1872. — 23 с.
20. Вікіпедія. Вільна енциклопедія.
21. Вільне життя. Плюс. Всеукраїнська незалежна громадсько-політична газета. — 2007. — № 51. — С. 4.
22. *Вовчок Марко.* Оповідання. Казки. Повісті. Романи. — К.: Наук. думка, 1983. — 638 с.
23. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. — К.: Наук. думка, 1966. — 598 с.
24. *Гончар О.* Твори: У 12 тт. — К.: Наук. думка, 2001.
25. *Горпинич В.О.* Будова слова і словотвір. — К.: Рад. школа, 1977. — 142 с.
26. *Горпинич В.О.* Конотативні власні імена як джерело вивчення історичної морфеміки української мови // Питання історичної ономастики України. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 214 — 225.
27. Готові відповіді на всі питання. <http://myhelper.in/index.php?newsid=9113>
28. *Гребінка Є.П.* Твори: У 7 тт. — К.: Наук. думка, 1980 — 1981.
29. *Гумецька Л.Л.* Нариси словотворчої системи української актової мови XIV — XV ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — 298 с.
30. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України Ін-т суспільних наук. — К.: Наук. думка, 1991. — 308 с.
31. *Дейниченко Н.П.* Питання вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі “Українська діалектологія” (Методичні поради). — Суми, 1984. — 120 с.
32. Дзвін. Ілюстрована літературно-наукова часопись для руского народа. Виходить у Львові кожної середи. — 1936. — Ч. 4. — С. 59.
33. Дніпрові хвилі. Українська часопись. Виходить у Катеринославі двічі на місяць. — 1913. — № 19-20. — С. 286.
34. *Довженко О.* Кіноповісті. Оповідання. — К.: Наук. думка, 1986. — 710 с.
35. *Закревська Я.В.* Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. — К.: Наук. думка, 1976. — 164 с.

36. Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості. — К.: Веселка, 1989. — 606 с.
37. Записки о Южной Руси: В 2 тт. / Составление и издание Пант. Куліша. — К.: Дніпро, 1994.
38. Зоря. Письмо літературно-наукове для рускихъ родинъ. — Львовъ, 1883. — Ч. 19. — С. 297.
39. Етимологічний словник української мови: У 7 тт. / Ред. кол.: О.С. Мельничук (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1983 — 2006.
40. *Льченко О.* Вибрані твори: У 2 тт. — К.: Дніпро, 1989.
41. Історія української мови: Морфологія. — К.: Наук. думка, 1978. — 539 с.
42. *Ковалик І.І.* Категорія слов'янських демінутивів з суфіксом -иц-а (-іс-а) // Доповіді та повідомлення Львівського державного університету. — Львів: Вид-во Львівського університету, 1957. — Вип. 7. — Ч. 1. — С. 52 — 56.
43. *Ковалик І.І.* Питання іменникового словотвору східнослов'янських мов у порівнянні з іншими слов'янськими мовами: Дис... д-ра філол. наук. — К. — Львів, 1960. — Т. 1. — 385 с.
44. *Коломиец В.М.* Имя существительное // Историческая типология славянских языков. — К.: Наук. думка, 1986. — С. 48 — 76.
45. *Котляревський І.П.* Твори. — К.: Дніпро, 1980. — 312 с.
46. *Костенко Л.* Берестечко: історичний роман. — К.: Либідь, 2010. — 230 с.
47. *Куліш П.* Твори: У 2 тт. — К.: Наук. думка, 1998.
48. Кур'єр Юнеско. Україномовний журнал, видається під егідою Національної комісії України у справах Юнеско.
49. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. — К.: Рад. школа, 1951. — Т. 1. — 519 с.
50. *Літкевич І.Г.* Рибальська лексика в говорах Нижньої Наддніпряниці: Дис... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 1993. — 246 с.
51. Літературна Україна. Газета письменників України. — 29.09.1967. — С. 4
52. *Майборода А.В.* Із історії українського словотвору (Суфіксальне творення іменників на матеріалі українських грамот XVI ст.): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02. — Харків, 1956. — 270 с.
53. *Малишко А.* Твори: У 10 тт. — К.: Вид-во худ. літ-ри “Дніпро”, 1972.
54. Малоруско-німецький словар: У 2 тт. / Уложили Євгеній Желеховский та Софрон Недільский. — Львів, 1886.
55. *Марина В.Г.* Исследование роли препозитивных частиц типа -under в английском словообразовании: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. — М., 1978. — 27 с.
56. *Матіос Марія.* Офіційний сайт. http://www.mariamatos.com.ua/zm/nterv_yu/romantichna_stor_ya/
57. *Мацько Л.І., Мацько О.М.* Риторика: Навч. посібн. — К.: Вища школа, 2003. — 311 с.
58. *Мейє А.* Общеславянский язык. — М.: Изд-во иностр. лит., 1951. — 491 с.
59. *Мельник М.* Українська номенклатура висших рослин. — Львів, 1922. — 250 с.
60. *Мельчук И.А.* Стрoение языковых знаков и возможные формально-смысловые отношения между ними // Изв. АН СССР. Сер. лит. и языка. — 1968. — Т. 27, вип. 5. — С. 424 — 438.
61. *Мирний П.* Твори: У 2 тт. — К.: Наук. думка, 1989.
62. Народна творчість українців. http://vesilia-gycyiv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=5:2011-04-20-07-21-54&catid=3:2011-04-20-07-19-49&Itemid=4
63. Народний оглядач. Щоденна газета неофіційної інформації, настроїв і громадської думки. <http://sd.org.ua/news.php?id=17483>
64. Народні обряди. http://www.lit-jarmarok.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=266&Itemid=30&limit=1&limitstart=2
65. Наука і суспільство. Науково-популярний і літературно-художній ілюстрований журнал. — а) 1961. — № 4. — С. 39; б) 1961. — №6. — С. 39.
66. *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів: У 10 тт. — К.: Наук. думка, 1965 — 1968.
67. *Німчук В.В.* Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге, Іршавського р-ну // Наукові записки Ужгородського університету. Діалектологічний збірник. — 1955. — Т.14. — С. 169 — 192.

68. *Нимчук В.В.* К истории развития словообразовательной семантики праславянских суффиксов // Закономерности языковой эволюции: тезисы докладов Всесоюзной научной конференции, г. Рига, апрель 1990. — Рига: Латвийский ун-т. — С. 163 — 164.
69. Новий канал. Репортер. — 29.03.2011. <http://novy.tv/reporter/ukraine/2011/03/29/14/50.html>
70. *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. — К.: Наук. думка, 1984. — 495 с.
71. Опытъ русско-украинского Словаря / Составил Мих. Левченко. — Киевъ, 1879. — 190 с.
72. Освітній портал. <http://www.osvita.org.ua/news/25576.html>
73. *Павловскій А.* Грамматика малороссійскаго нарѣчія. — Санкт-Петербургъ, 1818. — 116 с.
74. *Пінаш Ю.О., Галас Б.К.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). — Ужгород, 2005. — 266 с.
75. *Плющ М.Я.* Словотворення та вивчення його в школі. — К.: Рад. школа, 1985. — 127 с.
76. Правда. Письмо науковце и литературне. — Львівъ, а) 1867. — Ч. 13. — С. 104; б) 1873. — Ч. 2. — С. 79.
77. Прес-центр. Укрінформ. <http://svit.ukrinform.ua/turism.php?page=caledoscop&id=7870>
78. *Ребро П.* Грім під Запоріжжям: Документальна повість. — Дніпропетровськ: Промінь, 1985. — 182 с.
79. *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2 тт. — Львів: НТШ, 2007.
80. Річ. Незалежний журнал. <http://www.ri4.lviv.ua/index.php?rubric=space&subrubric=gallery&id=132>
81. *Родніна Л.О.* Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови. — К.: Наук. думка, 1979. — С. 57 — 118.
82. Російсько-український словник: У 3 тт. / Українська АН. Комісія для складання словника української живої мови / Голов. ред. А.Ю. Кримський. — К.: Червоний шлях, 1924 — 1933.
83. *Сабодюш І.В.* Формування української ботанічної номенклатури. — Ужгород: Ужгородський державний університет, 1996. — 192 с.
84. *Самійленко С.П.* Нариси з історичної морфології української мови. — К.: Рад. школа, 1964. — Ч. I. — 243 с.
85. *Семеренко Г.В.* Засоби вираження здібності й пестливості в давньоруській мові // Українське мовознавство. — 1982. — № 10. — С. 99 — 106.
86. Словарь української мови: У 4 тт. / Зібран. ред. журн. “Киев. старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. — К., 1907 — 1909.
87. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. — Чернівці: Рута, 2005. — 688 с.
88. Словникъ: Живої народнеї, письменної і актової мови руськихъ югівцанъ Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії / Составил Фортунатъ Пискуновъ. — Киевъ, 1882. — 310 с.
89. Словник мови Шевченка: У 2 тт. / Ред. кол.: Ващенко В.С., Дорошенко К.П. та ін. — К.: Наук. думка, 1964.
90. Словник української мови: В 11 тт. — К.: Наук. думка, 1970 — 1980.
91. Словник української мови Я.Ф. Головацького // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. — 1982. — №10. — С.311 — 612.
92. *Стельмах М.* Твори: У 7 тт. — К.: Дніпро, 1983.
93. *Стус В.* Зібрання творів: У 12 тт. — К.: Факт, 2008.
94. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1969. — 583 с.
95. *Тарасюк Г.Т.* Сестра моєї самотності. — Бровари: вид-во ПП “МН ТРК Відродження”, 2009. — 322 с.
96. Телеканал “1+1”. ТСН. — а) 13.07.2010; б) 07.02.2011.
97. *Тичина П.* Вибрані твори: У 2 тт. — К.: Вид-во Худ. літ-ри “Дніпро”, 1971.
98. *Токар В.П.* Історія суфікса -к(а) в українській мові. — Дніпропетровськ, 1959. — 50 с.
99. *Тулуб З.* Людолови. — К.: Дніпро, 1965. — 637 с.

100. *Поттонник Г.М.* Вир: Роман. — К.: Дніпро, 1995. — 565 с.
101. Україна молода. Щоденна інформаційно-політична газета. — 2009. — № 164. — С. 12.
102. Українська правда. — 15.01.2010. Інтернет-видання. <http://www.prawda.com.ua/news/2010/01/15/4621041/>
103. Український екологічний форум. <http://forum.greenhome.com.ua/viewtopic.phpt=150&sid=549fe10d514367e4266de00808aca62e>
104. Українсько-російський словник: У 6 тт. / За заг. ред. І. Кириченка. — К.: Наук. думка, 1953 — 1963.
105. Українські традиції. <http://traditions.org.ua/prisliv-ya-ta-prikazki/prislivya-ta-prikazki-pro-tvarin.html>
106. Укрінформ. <http://svit.ukrinform.ua/turism.php?page=caledoscop&id=7870>
107. *Уманець М. и Спилка А.* Русско-украинский словарь. — Берлін, 1924. — 1149 с.
108. Усна народна творчість. <http://traditions.org.ua/prisliv-ya-ta-prikazki/prislivya-ta-prikazki-pro-tvarin.html>
109. *Фекета І.І.* Фемінізуючі суфікси української мови // Матеріали XXI Наукової конференції Ужгородського державного університету. — К.: Вид-во Київського університету, 1967. — С. 105 — 110.
110. *Філак І.* З української ентомологічної лексики району Карпат (назви для метелика *Lepidoptera*) // Українське і слов'янське мовознавство: Зб. наук. праць. — Ужгород: Ужгородський національний університет, 2001. — Вип. 4.— С. 351 — 353.
111. *Чабаненко В.А.* Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4 тт. — Запоріжжя, 1992.
112. *Черных П.Я.* Очерк русской исторической лексикологии. — М.: Изд-во МГУ, 1956. — 234 с.
113. Червона книга України. <http://mail.menr.gov.ua/publ/redbook/main.php?lang=ukr&num=409>
114. *Чубенко В.* Лицарський дарунок. Лірика, сатира, гумор. — Запоріжжя: Вид-во ВАТ “Мотор Січ”, 2001. — 237 с.
115. *Чубинский П.П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом, Юго-западный отдел. Материалы и исследования, СПб., 1874. — Т. 5. — 935 с.
116. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 6 тт. — К.: Вид-во АН УРСР, 1964.
117. *Яворницький Д.І.* Словник української мови. — Катеринослав: Слово, 1920. — Т. 1. — 412 с.
118. *Doroszewski W.J.* Monografie słowotworcze: Pr.filol. — Warszawa, 1928. — Т.13. — 630 s.
119. *Ślawski F.* Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański: W 3 tt. — Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdansk, 1974 — 1979.
120. *Vondrak W.* Vergleichend slavische Grammatik. — Göttingen, 1906 — 1908. — В. 1 — 2.

Svitlana Semeniuk (Manchester)

FORMATION OF THE SUBSYSTEM NAMES OF THE FEMALE ANIMALS IN NEW UKRAINIAN LANGUAGE

Article considers the process of formation of the women's correlates subsystem to the correlative names of the male animals over the past two centuries, which are produced by the Ukrainian suffixes **-yts-ia**, **-ykh-a**, **-k-a**, **-yn-a**, **-a** considering such an integral attribute as the system's influence on the functioning of its separate elements. It turns out that productivity, functional-semantic distribution of the mentioned formants, their stylistic differences.

Key words: names of the female animals, feminitives, correlates, the names of males, formant, suffix.

УДК 811.161.2'271.12'367.633/.634

Галина Голосовська (м. Київ)

НЕПОВНОЗНАЧНІ ЧАСТИНИ МОВИ У ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

У наукових, офіційно-ділових, публіцистичних, художніх текстах та розмовному мовленні широко представлені неповнозначні частини мови, зокрема прийменники та сполучники. У цій статті увагу зосереджено на особливостях використання деяких з них в українській мові порівняно з російською.

Прийменник **в** не варто використовувати у конструкціях, що відповідають російським висловам *в прошлом году, в этом году, в следующий раз* тощо. Тут стане у пригоді безприйменниковий родовий відмінок, що є ближчим до української мовної традиції. Отже, наведеним російським конструкціям в українській мові відповідають такі: *торік, минулоріч, минулого року; цього року, цього річ; наступного разу*. Наприклад: *Торік вони зібралися на корову, — душі не чула Пріська у невеликій телушці* (П. Мирний); *Ідемо торік з нашим директором на Брилівку...* (О. Гончар); *Хвалити Бога, й озимина, і ярина цього року в мене добра, багато краща, ніж торік...* (І. Нечуй-Левицький).

Не використовується зазвичай прийменник **в** також з дієсловами руху, спрямованого на конкретний об'єкт або населений пункт, наприклад: *Ікарус домчить вас до аеропорту за 45 хвилин. Хлопець пішов до школи у семирічному віці. Студенти, вступивши до інституту, часто розпочинали навчальний рік сільськогосподарськими роботами. Дівчина вперше приїхала до Києва.*

Фольклор та українська літературна класика подають такі зразки вживання прийменника **до** замість **в**: *Розуму до голови нагнати* (Присл.); *І чогось мені хочеться до далекого Тибету, заблукатись на скелях з вітром і мріями* (В.Сосюра); *Гриця аж занудило від базікання... і він був радий, коли приїхали до аеропорту* (О. Бердник).

Не заперечуючи прийменника **в** у конструкціях на зразок *Мати зайшла в хату*, українська мовна традиція і тут надає перевагу прийменникові **до**: *Пусти нас, батечку, до хати* (Гулак-Артемівський). Суперечить українській мовній традиції вживання прийменника **в** при дієслові *перетворюватися* (*перетворитися*); тут доречним є прийменник **на**: *Килина закликає Мавку і та перетворюється на вербу* (Леся Українка).

Не варто надуживати прийменником **при**, який останнім часом калькують з російських конструкцій. В українській мові цей прийменник вживаний з іменниками у місцевому відмінку на позначення: а) перебування (розташування) при комусь або чомусь, напр.: *Живемо та й маємося, як горох при дорозі* (І. Котляревський.); *Внутрішня обстановка (будинку) складалася з простих широких лав при стінах* (І. Крип'якевич); *Насаджувано калину й при дівочих могилах, як про це читаємо в Т. Шевченка («Причинна»:...А в головах у дівчини червону калину)* (О. Воропай); *При мені (у моїй присутності) він ніколи не висловлювався так різко; При Верховній Раді створено комісію з перевірки діяльності депутатських груп; Майор залишився служити при штабі*; б) наявності чогось у когось, напр.: *...він (Святий Дух) сьогодні при нас і наших оселях* (Людина і світ); *При козакові завжди була вірна рушниця; Під час несення караульної служби всі військові були при зброї; Сьогодні, як ніколи, всі були при грошах; Після тривалої суперечки всі залишилися при своїх інтересах*; в) супутніх обставин, умов, за яких щось відбувається: *Вода починає кипіти при температурі у 100°C; Свіже повітря при зачинених вікнах* (Рекл.).

Не треба використовувати прийменник **при** для опису обставин, умов, подій тощо, за яких щось відбувається. Тут залежно від контексту доречними виявляться словосполучення **під час**, **у разі**. Наприклад: *Під час обстеження квартири було виявлено недоліки у будівництві; Під час підписання документів відбулася розмова глав держав; Під час зустрічі ми не встигли про все поговорити. У разі небезпеки телефонуйте 101.* У російській мові ці конструкції звучать так: *При обследовании квартиры...; при подписании...; при встрече...; при опасности...*

Варто знати складені прийменники, компоненти яких не можна міняти місцями, переставляючи з одного прийменника до іншого, що часто трапляється в писемній і усній формах української мови: **згідно з**, **відповідно до**, **у відповідності з**. Наприклад: *Атоми в молекулах розміщуються не безладно, вони сполучені один з одним у певній послідовності, відповідно до їхньої валентності* (Орг. хім.); *Особи, винні у порушенні законодавства про музеї та музейну справу, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством* (Вісн. НАНУ). Типовою помилкою, якої припускаються в українській мові, є вживання складеного прийменника **згідно з** без другого компонента (пор., рос. *согласно чего?*). Наприклад: *Останнім часом на літературно-мистецькому небосхилі з'явилась молода особа...(вона) могла б знайти собі інше заняття — згідно безпосереднього фаху* (Є. Плужник).

Складений прийменник **незважаючи на**, перша частина якого пишеться одним словом, не можна замінити калькою з російської мови *не дивлячись на*. Згадана конструкція в українській мові є дієприслівником, що пишеться з часткою **не** окремо. Наприклад: *Чіпка йшов, не дивлячись на громаду* (П. Мирний). Паралельно з прийменником **незважаючи на** можна використовувати прийменник **попри**, що більше відповідає українській мовній традиції, напр.: *Попри погану погоду футбольний матч відбувся*.

Задовго до появи книжкових зворотів **з погляду, з точки зору** у живому мовленні українців існувала значно коротша форма **як на** (властива епістолярному, публіцистичному, художньому, розмовному стилям), напр.: *Як на мене, то погода хороша*.

На позначення приблизної кількості осіб або предметів, приблизного часу використовується прийменник **близько** (а не *біля!*), наприклад: *На зустріч зїхалося близько 300 представників різних партій, об'єднань та громадських організацій. Він повернувся на рідну землю близько 1918 року. Збори почалися близько третьої години*.

Конструкції **на рахунок** (дуже поширена в південно-західному наріччі, зокрема в Галичині), **за рахунок** часто вживають в українській мові як складені прийменники, калькуючи їх з російської. Проте в українській мові іменник **рахунок** функціонує лише як повнозначне слово¹. Наприклад: *Вчора на рахунок мого сусіда надійшла значна сума грошей. За рахунок в банку ми заплатили 50 гривень*.

Замість конструкції **на рахунок** треба використовувати прийменники **щодо, стосовно**. Отже, речення *На рахунок відпустки поговоримо завтра; Хотіли Вас запитати на рахунок перемовин із зарубіжними партнерами* по-українськи правильно передати так: *Щодо (стосовно) відпустки поговоримо завтра; Хотіли Вас запитати стосовно (щодо) перемовин із зарубіжними партнерами*.

За рахунок треба замінити на **шляхом, коштом, ціною, внаслідок** (частіше в реченнях з негативною семантикою), **завдяки**: *Труднощі подолали шляхом наполегливої праці; Польща змушена була шукати компромісів зі Сполученими Штатами коштом важких домовленостей; Внаслідок повені затоплено чимало споруд* (Дзеркало тижня).

В українській, як і в решті східнослов'янських мов, існують парні прийменники **з — по, від — до**, компоненти яких не варто переставляти місцями. Наприклад: *Підготовчі курси працюють з травня по липень*. Або: *Підготовчі курси працюють від травня до липня; Утриманець — це не лише «людина-робот», що працює від сих до сих* (Вісн. НАНУ). Запам'ятати одну з цих пар допоможе фразеологізм зі значенням «знати дуже добре»: *знати від А до Я*, який існує також у спрощеній формі: *знати від і до*.

¹ Протилежного погляду щодо цього дотримуються А. Загнітко, Н. Куц (Див. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських письменників та їхніх еквівалентів. — Донецьк: ДонНУ, 2009. — С. 19; 29).

Окремо варто наголосити на функціонуванні в українській мові прийменника **по** на відміну від російської мови. Відмінність полягає у невикористанні в українській мові прийменника **по** з давальним відмінком. Однак нині ця особливість українського давального майже повністю знівельована під впливом російської мови, у якій конструкція **по** + давальний відмінок є нормативною.

В українській мові існує щонайменше 8 безприйменникових та прийменниково-відмінкових способів передати значення російської конструкції **по** + давальний відмінок:

1. **по + місцевий відмінок**, пор., рос.: *по фирмам, по аудиториям* і укр.: *по фірмах, по аудиторіях*. Ця конструкція частовживана, коли іменник стоїть у множині; пор., рос.: *по четвергам* і укр.: *по четвергах*, а також **прислівником щочетверга**;

2. **орудний відмінок без прийменника**, пор., рос.: *бродить по городу, селу* й укр.: *блукати містом, селом*; рос.: *прислать по факсу* й укр.: *надіслати факсом*;

3. **за + орудний відмінок**, пор., рос.: *по предложению* й укр.: *за пропозицією*;

4. **щодо, з, із + родовий відмінок**, пор., рос.: *предложения по кредиту, операция по удалению аппендикита* й укр.: *пропозиції щодо, з кредиту; операція з видалення апендикса*;

5. **для + родовий відмінок**, пор., рос.: *комиссия по рассмотрению* й укр.: *комісія для розгляду*;

6. **після + родовий відмінок**, пор., рос.: *зайду по возвращению из отпуска* й укр.: *зайду після повернення з відпустки*;

7. **на + знахідний відмінок**, пор., рос.: *по адресу* й укр.: *на адресу; за адресою* (залежно від змісту: *мешкати за адресою; писати на адресу*);

8. **через + знахідний відмінок**, пор., рос.: *обидеть по невниманию* й укр.: *образити через неувважність*;

9. **у (в) + місцевий відмінок**, пор., рос.: *проходит свидетелем по делу; комитет по делам национальностей* та укр.: *бути свідком у справі; комітет у справах національностей*.

Деякі з цих конструкцій виступають синонімами, а отже, можна сказати: *концерт за замовленнями і на замовлення телеглядачів; група для вивчення мови та з вивчення мови*. Проте мовці інколи обирають одну з кількох конструкцій, бо саме вона найточніше передає потрібне значення, напр.: *проректор з наукових питань (не щодо питань і не по питаннях)*; *туристична агенція міститься за адресою... (не на адресу)*.

Калькований з російської мови сполучник **так як** часто використовують у складнопідрядних реченнях з підрядним причини, напр.: *Заняття в школах відмінено, так як у місті розпочалася епідемія грипу*. В українській мові значення причини передають сполучники **бо, оскільки, позаяк** (притаманний розмовному стилеві), **тому що, через те що** (Городенська К.Г. // Українська мова. — 2008. — №4. — С. 8).

Наприклад: *Ні години змарнованої, бо навіть хвилинка не вертається ніколи!* (В. Підмогильний). У староукраїнській та старобілоруській мовах сполучник **бо** на початку підрядного речення причини почали вживати ще з XIV ст. Отже, в наведеному реченні замість сполучника **так як** треба використати будь-який з українських варіантів, напр.: *Заняття в школах відмінено, оскільки (бо, тому що; через те що; поза-як) у місті розпочалася епідемія грипу.*

Сполучник **як** треба використовувати замість кальки з російської мови *в якості* (рос. *в качестве*) в реченнях з прикладкою. *Він потрапив на це підприємство 20 років тому як помічник директора (а не в якості помічника).* Тут сполучник **як** за значенням дорівнює сполучці **в ролі**, і кому перед ним ставити не потрібно. Наприклад: *Гірка так само доля Руданського й як поета* (С. Єфремов); *У національну історію Г. Скороди ввійшов як філософ, письменник-байкар, перший український лірик* (В. Денисенко).²

З російської мови перейшов до української складений сполучник **чим...тим**, витіснивши власне український **що...то**: *Що вище піднімалися в гори, то важче ставало дихати. Що частіше зазиратимемо до словників, то чистішим ставатиме наше мовлення.*³

Отже, порівняно з досить відчутними лексичними кальками, менш помітними є вади морфологічного плану. Але не вважати їх за помилки і не уникати в текстах і мовленні не можна.

Halyna Holosovska (Kyiv)

INCOMPLETE PARTS OF THE FUNCTIONAL ASPECT OF UKRAINE LANGUAGE

² Приклади взято з праці: *Городенська К.Г.* Граматичний словник української мови: Сполучники. — Київ — Херсон : ХДУ, 2008. — С. 300.

³ К. Городенська наводить тут ще сполучник **що ... тим** [Там само: С. 293].

Відомі постаті про мову

...дуже люблю своє слово, свою рідну мову. Це останнє треба свято завжди й при всякій нагоді висвічувати перед людьми, не гаючись, «как какой-нибудь лукавий хохол», котрий, з десяти — дев'ять, є найбільший ворог своєї національності.

Микола Лисенко, 1897

УДК 811.161.2,06,373

Володимир Поліщук (м. Черкаси)

МОВНІ ПИТАННЯ В ДОРОБКУ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО

У статті досліджуються лінгвістичні компетентності Василя Доманицького (1877–1910) — укладача першого українського словника іншомовних слів.

Ключові слова: *Василь Доманицький, мовознавча компетентність, „Словарик”, українська мова, правопис.*

Нині можна з певністю казати, що тема «Василь Доманицький як мовознавець» практично зовсім не висвітлена. Коротенька стаття про цього вченого в енциклопедії «Українська мова» [див.: 9: 149] тільки підтверджує сказане, бо в ній лише констатується, що В. Доманицький — «автор першого українського словника іншомовних слів «Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» (1906). Ніяких оціночних суджень щодо «Словарика», немає, як немає й будь-якої іншої інформації щодо заслуг чи компетентностей В. Доманицького в царині мовознавства. Справді, «Словарик» навіть попри очевидні з теперішнього «мовознавчого» погляду вразливі місця, про що йтиметься нижче, є найвагомішою мовознавчою працею Василя Миколайовича, основним його внеском в українську лінгвістику. Основним, але, мусимо сказати, не єдиним. Не зупиняємось у цій післямові на «Словарикові» докладно, бо далі вміщується друга післямова — «цільова» щодо «Словарика». Аналіз обсяжної науково-творчої спадщини В. Доманицького дозволяє посутньо розширити уявлення про мовознавчі компетентності молодого вченого, який прожив усього 33 роки (1877 — 1910), але встиг зробити неймовірно багато і в різних галузях знань, через що заслужено іменується вченим-енциклопедистом.

Слід сказати, що В. Доманицький як науковець був *українським* ученим, переконано й послідовно українським: на всі теми і проблеми він дивився й оцінював поглядом українця. Від цієї риси В. Доманицького

досить легко «перекинути місток» до оцінки його *історіософських позицій*. Його авторська позиція в багатьох наукових публікаціях концептуального плану (історичних, шевченківських, етнографічних тощо), в його яскравій публіцистиці дозволяє принципово говорити про навіть не автономістські, а проукраїнські державницькі позиції Василя Миколайовича. Свого часу Сергій Єфремов, земляк і духовний побратим В. Доманицького, дав останньому дуже виразну характеристику, наголосивши в ній і на тому, що В. Доманицький «...якось мало захоплювався політичними питаннями й справами, ... він не мав сталих політичних поглядів і про це навіть не дбав. Був просто ворогом ворогів народу, і цього було з його досить без точніших кваліфікацій та самоозначення в партійному розуміння. Зате в справах національних укладав усього себе, жив ними й їм підпорядковував і свої наукові інтереси, і громадські змагання» [5: 145].

Проблеми української мови, української лінгвістики «у справах національних» були для В. Доманицького серед першорядних, навіть показових. Учений послідовно і принципово обстоював самодостатній статус української мови як окремої серед інших слов'янських, розумів значення мови для людини й людського мислення, для суспільства.

Проводячи рецензійний огляд книг журналу «Украинский вестник», В. Доманицький, зокрема, звертає увагу на вміщену там «солідну працю», «цінну статтю загального змісту» професора Д. Овсянико-Куликовського «Що таке національність», цілком солідарно з автором відзначає ключове значення мови для національного самоозначення людини: «...національність — це *психологічна форма* (курсив авт. — *В.П.*), так ніби «психічна форма» людини. Те, що міститься у тій формі, переіначується щохвилини, щогодини, щороку, нарешті протягом років і десятиліть, а форма неначебто не змінюється. Але це так здається. Моя форма, моя «постать», — ретранслює далі В. Доманицький, — зараз далеко не така, якою вона була **30** років тому. Дитина не народиться з готовою національною постаттю, а лишень набуває ту чи іншу національну форму *разом з мовою*. І, звичайно, яка у людини рідна мова, такої і національності вона буде» [1: 2]. Погоджується В. Доманицький і з дальшими судженнями авторитетного представника психологічної школи в мовознавстві, котрий означував і таку актуальну для українства проблему: «Але трапляється, що через особливі обставини людина має дві «рідних» мови, — значить, і дві національних форми, — як це от і в українців трапляється... Чи це не духовне каліцтво якесь? Зовсім ні, національність — лише психологічна форма, і дві форми легко погодити між собою... Людина, маючи дві національності, не почуває (якщо обставини нормальні) ніякої незручності, бо вона їх не відчуває, не свідома їх» [там само]. Не коментуємо, а лише констатуємо позицію В. Доманицького щодо суджень Д. Овсянико-Куликовського, хіба звертаємо увагу на час писаного й на взяті в дужки слова — «якщо обставини нормальні». Певно, В. Доманицький мав на увазі й позитивні обставини рідної (української) мови. Рецензую-

чи ж названу працю Д. Овсянико-Куликовського, в наступних публікаціях молодий учений удається й до полеміки, відстоюючи важливість категорії національного та її неспотворену інтерпретацію: «Часто нам доводиться чути, — пише він, — найбільше від людей, які балакають, не розуміючи добре, що вони говорять, — що національність — це почуття «вузьке», мало важливе: воно, мовляв, зв'язує людину, стає на заваді всесвітніх культурних здобутків та інше. От таким добродіям ми щиро радимо уважно перечитати коштовну працю Овсянико-Куликовського, і там вони знайдуть між іншим ось що: *обмежує людину не національність, а соціальність*. Кожна людина, оскільки вона психологічно національна, остільки ж вона — широко вільна (всередині себе), тим часом, знов оскільки вона соціальна, тобто є членом якоїсь соціальної групи, класу, секти, партії, держави, — остільки вона так чи інакше вузька і всередині — зв'язана усякими психологічними «я мушу», догмами чи шаблонами» [2: 3].

До осмислення проблеми «психологія (людини) — мова національність» у різних можливих її інтерпретаціях Василь Доманицький звертався доволі часто. Усі свої сили й весь свій час поклавши на відродження України й українства, він вишукував найрізноманітніші форми й аргументи, аби пробудити національну самосвідомість українців. Частіше Василь Миколайович робив це за допомогою публіцистичного, науково-популярного слова, незрідка додаючи до нього певну міру гумору, іронії чи й сарказму, залежно від того, про що мовилося. В. Доманицький зважав і на невисокий рівень освіченості більшості народу, і на певні «больові» точки, зрозумілі загалові, і на приклад «закордону» — Галичини, Буковини чи й дальших народів-сусідів. У статті «Хто ми? Що ми? І чого нам треба?» він зокрема писав: «А хто ж ми такі? Якщо ми не ті «руські», що з Тульської та з Калужської губернії, і якщо ми не ті «руські», що в білих свитах, в білих яломках на голові і дзекають, розмовляючи, то щось у нас є своє, питоме, таке, через що нас відрізняють від москалів та білорусів...

Може, віра в нас інша? Ні, віра однакова... А в чому ж та різниця?

Очевидно, що перш за все мова. Коли зустрінеться нам наш чоловік з Подільщини, чи з Полтавщини, чи з Волині, чи навіть з Люблінської губернії, — або так само з Чернігівщини, Катеринославщини, Харківщини, Херсонщини, Бессарабії, з Донщини, з Кубані, — то ми, скоро він забалакає до нас, кажемо, що це *наш* чоловік... Отже, найперша і найголовніша ознака того, якої породи людина, або, як то кажуть, *нації*, — і є мова, рідна мова — та, якою говорять наші брати, сестри, батьки, говорили наші діди, прадіди, прапрадіди геть-геть туди далеко за сотні літ» [3: 1].

Дуже схожі приклади мовної порідненості українців В. Доманицький розвиває у своїх історико-етнографічних нарисах «Про Галичину», «Про Буковину», вказуючи при цьому на можливі певні діалектні відмінності («Мова їхня, — пише, наприклад, він про гуцулів, — нагадує де в чому мову наших людей у Чернігівській губернії та на Поліссі»

[4 I: 135]), а також указуючи на загрозу українській мові в тих регіонах відповідно від польської та мадярської (угорської) мов. Паралельно на дуже показових і зрозумілих прикладах учений демонструє, як упровадження рідної (української) мови кардинально різко міняє ситуацію з національним самоусвідомленням людей окремого села чи цілого регіону. В. Доманицький у кожен із названих нарисів уводить окремі підрозділи, в яких аналізує мовно-освітню ситуацію й чинники, які її детермінують. Гострі інвективи спрямовує він проти іншомовної експансії (польської, німецької, мадярської), ще гостріше висловлюється про москвофільські тенденції в західних регіонах, називає москвофілів дурисвітами, запроданцями і под. «Українська мова, — базикали оті люде (москвофіли — *В.П.*), — це зовсім і не мова, а тільки попсована «русская» (московська) мова, і що кожен галицький українець тієї «руської» мови, як захоче, то навчитись може за одну годину!» [4 I: 172].

У своїх розслідах на тему мови та її ролі в національній самоідентифікації народів В. Доманицький компетентно й ефективно покликається на відповідний досвід інших націй, зокрема словаків (нарис «Словаки» [див.: 4 I: 181–211]) і фламандців (невелика стаття «Фламандська література» [див.: 4 II: 361–363]) з дуже виразними смисловими паралелями щодо відповідної ситуації в Україні. Природно, що Василь Миколайович неодноразово у своїх публікаціях осудливо демонстрував відверто русифікаторські заходи Московської імперії передовсім у видавничій та освітніх сферах (статті «К истории частных пансионів в Киевской губернии в начале XIX века», «*Slowianski Swiat*» — «Москвофільський сват» і багато інших). До цього ж семантичного дискурсу варто зарахувати й те, як охоче і з цілком «просвітньою» метою В. Доманицький публікує в одній зі своїх статей Шевченкову передмову до невиданого т.зв. «Чигиринського «Кобзаря» 1847 р., в якій Тарас Григорович недвозначно висловлюється про окремішність української та російської мов: «А на москалів не вважайте, нехай вони пишуть по-своєму, а ми по-своєму: у їх народ і слово, і у нас народ і слово...» [4 II: 44].

Інший семантичний аспект аналізованої проблеми, спроектованої на можливості окремої людини, на її практику, осмислює Василь Доманицький у низці своїх праць про Марка Вовчка. Він узявся за дослідження спадщини письменниці під враженням від не стільки критичних, скільки доволі образливих і провокативних коментарів на її адресу. Ключова роль у тих коментарях відводилася саме мовному питанню. Спершу Пантелеймон Куліш, а невдовзі його вдова Ганна Барвінок та Олена Пчілка фактично поставили під сумнів авторство Марка Вовчка у знаменитих «Народних оповіданнях», бо, мовляв, росіянка не могла так досконало чи навіть вишукано писати українською мовою: «...перша-ліпша кацапка, — писала Олена Пчілка, — зроду не чувши української мови, ледве захотіла, у *два дні* (!) перейняла мову зо всіма найтоншими її властивостями й почала писати по-українськи — та ще як! — краще всіх українських повістарів!» [цит. за: 6 II: 117]. Не

вдаючись у різні цікаві деталі, зауважимо, що В. Доманицький винятково відповідально, переконливо й аргументовано, сумлінно дослідивши архіви Марка Вовчка, її листи до Опанаса Марковича, писані «прегарною українською мовою», спростував жорсткі звинувачення на адресу письменниці. У статтях «Пам'яті Марка Вовчка», «Марія Олександрівна Маркович — авторка «Народніх оповідань», «Авторство Марка Вовчка», «В обороні мертвих од живих» та ін. В. Доманицький дуже часто базує свої судження саме на мовних аспектах, на ролі мовного середовища (оточення) в оволодінні мовою окремим індивідом, на схильності людини до оволодіння мовами. Важливою для нас в аналізованому контексті (мови — мислення — національності) є констатація В. Доманицьким і такого факту: «мушу зазначити, — пише він, — незвичайний лінгвістичний хист Мар[ії] Олександрівни!». І далі зауважує, як Марко Вовчок легко і швидко оволоділа французькою, польською, німецькою, англійською, чеською мовами. «Се я навмисне зазначив для того, — завершує думку Василь Миколайович, — щоб показати, що з таким хистом не диво було б, коли б навіть запекла «кацапка» поруч з польською та чеською вивчилася досконало і української мови» [4 II: 122].

Поглянемо тепер на інші напрями «лінгвістичних» думок і суджень Василя Доманицького.

В окремих публікаціях знаходимо хоч і принагідні, та все ж контекстуально чіткі його судження й позиції в питанні *історії української мови*. Оглядаючи статтю О. Колесси «Лаврівські пергамяні листки з XII—XIII в.», В. Доманицький сприймає позицію автора про «слідви южнорусского языка, в частности, галицко-русского», в окремих листках [див.: 4 II: 344]. Тут варто зауважити, що в публікаціях, друкованих у підросійській Україні («Киевская старина» та ін.), В. Доманицький змушений зважати на «правила гри», на цензуру й писати «южноруССкий», «галицко-руССкий» тощо. Аспект історії мови проглядається і в коментуваннях В. Доманицьким деяких опублікованих листів Михайла Максимовича, зокрема того місця в них, де М. Максимович радить галицьким письменникам писати твори українською мовою і вказує, де черпати скарби тієї мови: «Ваши (т.е. галицкие) молодые писатели должны писать чистым южнорусским языком, какой представляется особенно в песнях и думах украинских и червонорусских; а этот язык пополняют могут из старинных письменных памятников галицких и украинских, где много есть слов и оборотов, — а потом уже пополнительным источником будет великорусский язык, преимущественно перед другими славянскими» [цит. за: 4 II: 326]. У писаних М. Максимовичем рядках чітко проступає «інформація» про давність української мови, про буття її в «старинных письменных памятниках», себто пам'ятках княжої пори, які активно досліджував перший ректор Київського університету.

Добре видно, що В. Доманицькому були знайомі погляди М. Максимовича на історію й перспективи української мови, зокрема те, що

Михайло Олександрович не вірив у перспективи творення україномовної літератури в підросійській Україні («...все, что у нас пишется по-малороссийски, есть, некоторым образом, уже *искусственное*, имеющее интерес областной... У нас *не может* быть словесности на южнорусском языке, а только могут быть и есть отдельные на оном сочинения — Котляревского, Квитки, Гребенки и др.» [цит. за: 4 II: 326]). В. Доманицький загалом не без скепсису ставився до таких пророцтв М. Максимовича, зауважуючи, що в листі викладений «характерен дwoякий вигляд Максимовича на український язык», а його молодий учений очевидно не поділяв.

Питання історичної тяглості української мови та її окремішності серед інших слов'янських мов констатує В. Доманицький і в огляді реферату Іллі Кокорудза «Причинок до пізнання розвитку народної мови в письменстві у Галицьких Русинів». Ануючи реферат, Василь Миколайович пише, що «взгляд (автора реферату — *В.П.*), весьма любопытный для того времени (1840 р. — *В.П.*), на поколение галицко-русской «бесиды» (которую он также называет и языком «малорусским») в среде других славянских языков и на отношение ее к языку «ляхитскому» и «великоруському», признавая ее отдельной как от того, так и другого...» [4 II: 279]. В. Доманицький констатує значний інтерес осмислюваного в публікації І. Кокорудза матеріалу.

Констатація давності української мови спостерігається і в анованій В. Доманицьким статті Михайла Возняка «Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія» — констатація через факт перекладу з тодішньої (поч. XVII ст.) книжної української мови мовою «московською»: «...написав Зизаній «Катехизм» і повіз його в Москву 1627 р. Там його роздивлялися, тричі робили конференції («собеседования») з приводу його, повикидали з нього те, що москвичам здавалося підозріле, і нарешті ухвалили видати. Розуміється, що переклали його поперед на слов'янську мову, а як перекладачі були москвичі, що української мови не знали, то такого натворили, що Зизаній аж за голову брався... Коли книжка вийшла з друку, то всі примірники *спалили*» [4 II: 422]. Звичайно, і в цьому семантичному аспекті, і в більшості наступних не можна приписувати В. Доманицькому якісь дослідницькі заслуги лінгвістичного плану, крім, хіба, лексикографічних і певною мірою орфоепічних, але і в фактах доборе анованого ним лінгвістичного матеріалу, й особливо в тому емоційно-настрєвому тоні і стилістиці анотацій дуже помітні й відчутні його симпатії й антипатії щодо тих чи тих лінгвістичних явищ, позицій, суджень. Як і в щойно цитованому випадку: В. Доманицький із відчутним внутрішнім задоволенням пише про вартісні писання Л. Зизанія і про дрімучу упередженість московських книжників щодо іншомовних текстів.

До сфери історії мов можна зарахувати й дуже стисло констатацію про вміщену в одному зі збірників статтю О. Ашбота «Несколько замечаний на сочинения В.И. Ягича об истории происхождения церковнославянского языка...». Цю працю В. Доманицький називає цінним

дослідженням, що має неабияке значення для нашої філології [див.: 4 II: 346].

До царини *фонетики* належать анотаційні судження В. Доманицького про праці А. Музиченка «История поселения и фонетические особенности языка крымских Болгар...» [див.: 6] та, особливо, О. Барвінського «Носові самозвуки в слов'янських мовах». Щодо останньої, то анотант відзначає її ключові тези, сформовані на ґрунті порівняльного зіставлення відповідних фонетичних рис у різних слов'янських мовах. В. Доманицький, зокрема, зауважує, що О. Барвінський лише в польській мові та в різних її говорах констатував наявність носових голосних, а в деяких інших («в новословинском, украинско-русском») «заметны лишь следы носового произношения» [4 II: 279].

Докладніше, порівняно з попередніми «фонетичними» працями, зупиняється В. Доманицький на дослідженні Агатангела Кримського «О малорусских отглагольных существительных на **енне** та **їнне**». Зрозуміло, що Василь Миколайович презентує в анотації саму працю А. Кримського, її ключові тези й висліди, але робить це фахово, не залишаючи сумнівів щодо власної компетентності в аналізованій проблематиці. Він простежує історичні зміни у фонетиці відповідних слів, окремі винятки з правил і формування самих правил, докладно аналізує ряд мотивованих особливостей написання віддієслівних іменників. «По важнейшему закону малорусской фонетики прарусские звуки **е** и **о** в положении перед павшими глухими гласными (**ъ** и **ь**) удлинились и, прошедши через стадию дифтонгов, дали современный малорусский **і** (...) Но иногда правило малорусского языка о заместительной долготе, обыкновенно в силу каких-нибудь нефонетических причин, имело свои исключения...» [4 II: 192]. Далі й аналізуються винятки, після чого В. Доманицький резюмує: «Статья представляет большой интерес не только в научном отношении, но и в смысле применения ее выводов к нуждам малорусского языка, испытывающего насущную потребность в подобного рода филологических исследованиях» [4 II: 294]. Такий висновок, безперечно, належно атестує і фаховий (мовознавчий) рівень самого дослідника. Водночас цитований висновок засвідчив очевидну нерозвиненість українського мовознавства, різних його розділів на початок ХХ ст. Українське мовознавство тоді тільки активно розроблялося, особливо в Галичині, у Львові. На сторінках практично кожного числа «Записок НТШ» публікувалися різноманітні мовознавчі студії, а Василь Доманицький, будучи дуже уважним обсерватором періодики в тодішній Україні й дуже оперативним у писаннях, усіляко популяризував і рецензував ті студії, поступово долучаючись до мовознавчих досліджень.

Особливо плідно він попрацював у *лексикографії*. Ця галузь мовознавства на рубежі ХІХ — ХХ ст. тільки набирала свого розвитку, укладалися й упорядковувалися словники (зокрема і знаменитий словник Б. Грінченка), писалися наукові розвідки тощо. Василь Доманицький проявив інтерес до лінгвістичних студій ще зі студентських літ

передовсім під впливом багатьох київських «старогромадівців», з якими був знайомий, під впливом О. Кониського, національно-патріотичний гурток якого відвідував, В. Антоновича, чийм улюбленим учнем був, під впливом загальної сприятливої суспільної атмосфери початку століття, коли хвиля національного відродження наростала, а мовне питання в цьому відродженні було одним із ключових.

Починаючи свій огляд «Українська преса в 1906 р.», В. Доманицький писав, що «В історії розвою української нації минулий рік 1906 має епохальне значення: *українське* слово, сковане десятки літ нечуваними ні в якій культурній країні в Європі драконівськими законами, здобуло нарешті волю і для уряду не служить більше «опасним» і «вредним» за те тільки, що воно українське слово... Здобуто теоретичну рівність перед законом, і це має велику силу: українське слово, що на нього в квітнику усяких мов у російській державі звикли дивитися і чужі, і свої «добрі люде» як на якесь нікому не потрібне зілля, на «плевелу», зрощену на штучному ґрунті для «услади» невеличкого гуртка «патріотів», з цього часу має змогу показати неправдивість чи зумисного, чи несвідомого над ним глузування, посмішок та легковаження, має змогу обняти усі галузі науки і письменства і, досягши поважаних наслідків, прокладати собі повагом шлях і до громадського життя, до уживання його в школі, в церкві, в суді та по всяких громадських і приватних інституціях» [4 IV: 404]. На рубежі XIX — XX ст. посутньо активізувалася серед українських громад робота зі створення словників, вироблення правописних норм тощо. «Відживлюючи» бібліографічно-хронікальний розділ «Киевской старины», В. Доманицький надзвичайно уважно обсервував, як мовилося, практично всі видання на українських теренах, анотував чи рецензував уміщені там лінгвістичні студії, зрештою, сам долучився до активної словникарської праці. У 1906 р. впорядкував і видрукував перший в українському мовознавстві словник іншомовних слів — «Словарик. Пояснення чужих і не дуже зрозумілих слів». «Словарик» мав немало вразливих із погляду фахового місць, але і в українському мовознавстві, і в лінгвістичній практиці В. Доманицького, безсумнівно, був знаковим явищем. Якщо студії (анотації, рецензії) Василя Миколайовича щодо інших галузей, розділів мовознавства, якими б цікавими вони не були, слід визнати все ж вторинними, оскільки В. Доманицький тільки своєрідно резонував на різні (чийсь!) мовознавчі праці, то в царині лексикографії він має власний, оригінальний здобуток.

Оскільки «Словарик» був першим у своєму жанрі лексикографічним текстом, то, природно, мав немало вразливих, як на теперішній погляд, місць. Передовсім впадає в око відносна неповнота чи певна поверховість пояснень або тлумачень слів, а незрідка — і видима їх ідеологізація, яка засвідчувала й певні суспільно-політичні симпатії укладача. Своєрідний авторський «біографізм» бачиться і в доборі слів-термінів. Оскільки Василь Доманицький був ученим енциклопедичного складу, а також «практикував» у різних сферах діяльності (був журналістом,

видавцем, коректором, економістом, філологом, археологом, релігієзнавцем тощо), то й лексеми із багатьох цих сфер рясніють у його «Словарику». Певно ж, відносним «мінусом» «Словарика» є відсутність у ньому прикладів (речень) з уживанням пояснюваних «чужих і не дуже зрозумілих слів». Укладання В. Доманицьким «Словарика» припало на час, коли норми українського правопису вочевидь були доконечно не виробленими, що дуже помітно в аналізованій праці талановитого вченого. «Словарик» рясніє непослідовністю застосування тих чи тих правил, написання однотипних слів тощо. Утім і сам В. Доманицький у короткому звертанні «До читачів» «Словарика» доволі самокритично оцінював свою працю: «Безперечно, — писав учений, — в ньому чимало буде помилок, дечого бракуватиме, дещо, може, й зайве покажеться або складене не так, як би то годилося, — звичайно, як в кожному новому ділі. З часом та згодом будуть, певно, кращі праці за нашу. Але такі праці, як отся наша, тоді тільки будуть добрі, коли до того докладе рук само громадянство, коли читач не тільки читатиме та нарікатиме, що й те і друге не так та не гаразд, а й уваги свої про те, що не гаразд, подаватиме в газеті якій або журналі і т.п. Кожна, навіть найдрібніша, увага чи порада стане в великій пригоді для другого, більшого, повнішого та кращого видання» [10: 3]. Мабуть, Василь Миколайович планував далі працювати у словникарстві, вдосконалювати «Словарик», але таким планам не судилося збутись. Одначе і зроблене вченим заслуговує на увагу й повагу.

Лексикографічний «нюанс» простежується ще в ранніх рецензіях В. Доманицького передовсім на шевченківську тематику, коли він звертав пильну й доволі (або й дуже!) критичну увагу на переклади Шевченкового слова російською мовою, про що йтиметься нижче. Потім був «Словарик», а ще згодом учений неодноразово торкався різних лексикографічних тем. Скажімо, в уже згаданій анотації до статті М. Возняка «Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія» В. Доманицький стисло характеризує працю Л. Зизанія «Наука в читанню», називає її своєрідним тогочасним (1596 р.) букварем і додає: «Цей буквар має велику вагу в українському письменстві, бо він був початком багатой літератури букварів, призначених для дітей і неграмотного простолюду. Немалу вагу має й його «Лексис», він послужив джерелом для рукописних азбуковників або алфавітів чужих слів 17 і 18 в. (користувався ним і Памва Беринда, що видав 1627 р. у Києві «Лексікон славенороскій»)» [4 I: 422].

У 1909 році В. Доманицький пише й публікує принаймні дві рецензії на словники: на перший том «Словаря української мови», впорядкований Б. Грінченком, та «Українсько-російський словник» В. Дубровського, за редакцією І. Стешенка, опублікований 1909 р. [див.: 4 I: 426 — 436]. Із текстів рецензій добре видно, що їх автор, як мовиться, «володів темою»: він частково пише і про історію українського словникарства, і про механізми укладання словника, впорядкованого Б. Грінченком, і про особистий внесок останнього («Додаймо ще до сього, що

дволітня редакторська праця д. Грінченка відбилася надзвичайно корисно на словарі, бо, не кажучи про все інше, сам словар після редагування збільшився удвоє і має тепер 68 000, не числячи матеріалів старої книжної мови, яких зібрав д. Тимченко тисяч 12 – 13 і які будуть видрукувані особним томом» [4 I: 430]).

Загалом високо оцінюючи сам словник Грінченка і працю над ним, В. Доманицький тут же проводить докладний і цілком фаховий аналіз лексичних неточностей, неповноти чи й видимих технічних огріхів. Подиву гідна та його виняткова увага до тексту словника, дуже добре помітна загальна ерудиція й суто лексикографічна компетентність молодого вченого. Аби це збагнути, достатньо запитувати будь-який уривок рецензії, хоча б оцей: «...Коло слова *гололедиця* стоїть лише Вх. (Верхратський), а се слово є скрізь і на Правобережжі. До солова *гробовїк* зовсім не дано перекладу. Коло громовий є громовенькиї, а нема громовесенький («Іде дощик *громовесенький* на той садок зеленесенький»)» [4 I: 432]. За аналітичними судженнями В. Доманицького, його переконливою аргументацією, наведеними ним прикладами слововживання можна висновувати, що Василь Миколайович, працюючи над виконанням різних завдань, постійно відстежував лексичний склад мовного потоку, найпильніше фіксуючи й запам'ятовуючи (певно, і записуючи) рідкісні приклади слововживань. В. Доманицький мав і феноменальну працездатність, і таку ж пам'ять. А постійна його праця в архівах, бібліотеках, із рукописами тільки доповнювала об'ємний багаж його знань. Ще приклад. Відзначаючи як ваду словника відсутність прикладів щодо вживань окремих слів, а це, мовляв, породжує непевність до їх семантики або й самого існування, В. Доманицький називає низку таких слів і серед них слово «*джимуга*». Після цього слова він пише в дужках: «можу засвідчити, що походить з рукопису І.С. Левицького і записане в Васильківському повіті» [4 I: 433]. Штрих, але доволі характеристичний щодо самого В. Доманицького.

Ця компетентність у царині лексикографії «давала право» вченому на аргументовану критичність суджень щодо словника В. Дубровського «за редакцією І. Стешенка». Про цей українсько-російський словник В. Доманицький окремо пише в «Раді» (16.04.1909), а в «Записках НТШ» (1901. – Т.LXXXII. – С. 218–288) одною рецензією охоплює і цей словник, і словник Б. Грінченка. Про останній він пише схвально, а щодо словника В. Дубровського зазначає, що він «зовсім инакше виглядає, як словник під редакцією Б. Грінченка» [4 I: 435]. Природно, що рецензент, прокоментувавши наміри укладачів словника, далі висловлює конкретні й аргументовані критичні судження: засміченість словника необов'язковими (виходячи із планованих намірів) словами, зокрема полонізмами; пропуски потрібних тут слів, неточність російських перекладів, неправильне наголошування тощо [див.: 4 I: 426–429]. Як вельми об'єктивний рецензент В. Доманицький відзначає й позитиви словника, та все ж висновок такий: «Але для нас, українців, все ж трохи ніяково мусить бути за те, кажучи по-російському «небрежне» видання» [Там само].

Лексикографічних питань В. Доманицький дотикається і в деяких інших своїх працях, зокрема тих, де він проводить ґрунтовні текстологічні опрацювання («Невідомі вірші еромонаха Климентія», «Авторство Марка Вовчка», звісно ж, — «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» тощо). Зокрема, у розвідці про Климентія Зіновієва, копії творів якого потрапили до Василя Миколайовича від Опанаса Марковича, В. Доманицький звертає увагу на те, що О. Маркович частково використав вірші К. Зіновієва для власної словникової роботи («...зацікавився рукописом і задумав використати його для себе, для свого словника української мови, що він давніше почав складати») [4 I: 286]. І далі: «Вибираючи з віршів щонайточніше щодо мови, Маркович залишив нам дуже цінну спадщину, бо навіть поодинокі слова чи речення, вихоплені з віршів, мають велику вагу» [Там само].

До царини лексикографії варто зарахувати й ті фрагменти низки праць В. Доманицького, де йдеться про русизми та інші запозичені слова, де звертається увага на діалектні варіанти лексики (зокрема, праця «Авторство Марка Вовчка»), пояснюється семантика окремих слів тощо.

У низці своїх праць В. Доманицький розглядає питання *діалектології*. Він не пише власних розвідок із цього розділу мовознавства, його на це поле, сказати б, «виводять» анотовані ним при розгляді окремих періодичних видань наукові студії. Передовсім це стосується «Записок НТШ». На сторінках цього авторитетного львівського видання в перші роки ХХ століття з'явилося немало діалектологічних праць: «Про говір долівський» І. Верхратського, його ж — «Знадоби для пізнання угорскоруських говорів: говори з наголосом сталим»; «Русини Пряшівської єпархії та їх говори» та «До бойківського говору» В. Гнатука тощо. У відносно невеликих анотаціях на ці праці В. Доманицький дає їм достатньо кваліфіковані характеристики, вказує на певні теоретичні і практичні особливості, визначає міру їхньої наукової вартісності. Особливо високо він поціновує праці І. Верхратського: «Стаття г. Верхратського, — пише В. Доманицький про «Знадоби...», — как и предыдущие его статьи (в Записках же), представляют в высшей степени ценный и интересный для лингвистов материал» [4 II: 311].

Завжди уважний до мовних аспектів, В. Доманицький і в пізніших своїх працях звертав увагу на питання діалектології, причому нерідко це вже були його відповідні особисті спостереження, котрі ще більше промовляли про лінгвістичні компетентності молодого вченого. Наприклад, у нарисі «Про Галичину» В. Доманицький, характеризуючи відмінності певних етнічних груп місцевого українського населення, зауважує, що «В горах найбільш чути різницю в мові, через те й поділяють там гірських людей на Лемків, Бойків та Гуцулів» [4 I: 134]. І далі про гуцулів: «Мова їхня нагадує де в чому мову наших людей у Чернігівській губернії та на Поліссі» [4 I: 135]. Ще детальніше В. Доманицький висвітлює діалектологічний аспект і в нарисі «Словаки», проводячи, як і майже скрізь, певні семантичні паралелі з відповідни-

ми українськими мовними реаліями. До всього варто додати, що В. Доманицький добре розуміє природу і причини з'яви діалектних відмінностей у мові: «Скажемо ще два слова про словацьку мову. Мова словацька не однакова, і можна сказати, скільки є словацьких комітетів (округ чи повітів, на які поділено Угорщину), стільки й наріччів словацьких. Це звичайна річ в горяних країнах, де люде цілі віки сидять в своїх кутках і мало сходяться з сусідами. Взагалі ж учені визнають три головних словацьких наріччя: західне, східне та середнє. Так само, як у нас середньо-українське (київсько-полтавське) стало основою української писемної, літературної мови, так само і у словаків турчанське (середнє) наріччя uznали за найчистіше та поклали в основу літературної словацької мови. І так само, як і у нас, на границі чи з білорусами (литвинами), чи з москалями, чи з поляками мова українська напозичала чимало з сусідської мови, так само і у словаків на границі з моравами мова скидається потроху на моравську (чеську), на границі з Шленськом та Галичиною — на польську, а в комітетах Спишському та Шариському, на межі з угорськими українцями, — на українську» [4 I: 185].

Так само уважно вчений відзначає певні аспекти діалектологічні чи при рецензування першого тому Грінченкового словника [див.: 4 I: 430], чи, наприклад, при мовній характеристиці якихось художніх творів [див., напр.: 4 II : 356] тощо.

Василь Доманицький практично завжди у своїх рецензійних та інших матеріалах звертав увагу на мовні особливості написаного (позитивні чи негативні), на мовну доступність твору чи праці, їхню стилістику. Рецензуючи одну з книг Дмитра Дорошенка, він відзначає: «Автор має хист орудувати, як слід, рідною мовою, виклад у його може бути легкий, приступний кожному неосвіченому селянинові, — певно, як він про се подбає... Книжка «На громадській роботі» написана просто і інтересно та доступно для селян мовою, і — взагалі кажучи, без крутих, на московський кшталт слів та висловів» [7: 146]. Водночас він не шкодував іронії чи й сарказму, коли спостерігав зневажливе ставлення до мови, свідоме чи несвідоме її калічення, зокрема в перекладених — українською чи з української — творах. Особливо гнівно він виступав проти спотворення перекладачами творів Тараса Шевченка. Рецензуючи Шевченків «Кобзарь» «В переводе русских писателей. Редакция Ив. Ал. Белоусова», В. Доманицький пише: «Очевидно, російські поети і віршомази певні в тому, що з «хахлом» церемонії невеликі: що не стули, то все буде гарно; як не перекрути оригінал «малороссийского наречия», то на «язык» воно буде краще. Особливий нахил до «лицювання» Шевченка має д. Ів. Белоусов, який вже багато літ мордує українського великого поета і ніяк не хоче вгамуватися...» [4 II: 71]. Таких і схожих записів із-під пера В. Доманицького можна знайти немало, бо він таки пильно й послідовно боронив рідне слово. Разом із тим, він прихильно поставився до видання десяти драм В. Шекспіра в перекладах П. Куліша українською мовою [див.: 4 I: 396–397], як і до

перекладу українською мовою Євангелія [див.: 4 II: 331–332], розуміючи роль і значення таких акцій для утвердження авторитету й можливостей української мови.

Сказав своє скромне, але помітне слово Василь Доманицький і в царині *орфоетії*. Ще 1900 року в огляді чергових «Записок НТШ» він докладно і з видимим знанням справи анує працю В. Охримовича «Про наголос в українсько-руській мові», насамперед зауважуючи, що ця студія «представляет интересное исследование в области изучения украинского языка с формальной его стороны, исследование тем более ценное и практически важное, что эта область донныне не может считаться в достаточной степени разработанной и даже разрабатываемой» [4 II: 275]. До цього свого твердження В. Доманицький робить виноску й на цій же сторінці зауважує: «В частности же, в отношении акцентологии, — до сих пор никем не было высказано общей теории ее не только по отношению к украинско-русскому языку, но даже и по отношению к семье всех славянских языков». У названій анотації молодий учений фахово коментує джерельну базу дослідження В. Охримовича, його методологію, практичні висліди. Завершує анотацію В. Доманицький теж доволі характерними для нього самого судженнями: «Признавая за автором крупные заслуги в создании целой теории ударения в украинско-русском языке и в установлении новых, более мелких, правил в этой области, вполне заслуживающих серьезной критики со стороны ученых лингвистов, считаем необходимым однако сказать, что едва ли возможно безграничное доверие акцентации к словарю Желеховского, служившему автору, по-видимому, одним из крупных пособий в его исследовании» [4 II: 276]. Отже, компетентність Василя Доманицького в цьому розділі мовознавства була переконливою. Тут виразніше — компетентність теоретична. Одначе і в орфоепічній «практиці» він зумів себе проявити, передовсім у тій своїй розвідці, де рецензував підготовлений і виданий Іваном Франком у Львові двотомний «Кобзарь» Тараса Шевченка (1908 р.). Крім іншого, В. Доманицький звертає увагу на факт розставлення наголосів над словами Шевченкових творів і на видимі огріхи в цій загалом позитивній рисі видання. «З приводу цього мушу сказати, — нотує В. Доманицький, який сам у ті ж роки фундаментально займався Шеченковою спадщиною, ставши, зрештою, видатним ученим-шевченковзнавцем, — що акцентувати «Кобзарь» для галичан, показати, як саме вимовляв Шевченко кожне слово в своєму «Кобзарі», річ дуже потрібна, але для галичан родом, навіть такого високозаслуженого вченого і великого знавця української мови, як д. Франко, недоступна. Говорю це не в докір якийсь, а лишень констатую відомий факт, що акцентування на Україні російській і галицькій оскільки різняться, що тільки той, хто родився і виріс в тій чи другій половині української землі, зможе правильно, як слід акцентувати мову своєї батьківщини. Так само, як ніхто з українців з Росії не зміг би акцентувати як слід Федьковича абощо, так само ні галичанин, ні буковинець не зможе зробити того з Шевченком» [4 II: 84]. Далі він

наводить усього одну строфу з поставленими І. Франком наголосами, де вказує «в 3-х рядках 5 помилок проти наголосів», визначає основну Франкову тенденцію наголошування слів («ставить наголос на другому складі з кінця») і справедливо висноує: «Взагалі це завдання д. Франка — подати правдиву акцентацію мови Шевченка — не можна вважати за здійснене» [Там само]. До вимовних норм учений звертався і в ряді інших своїх студій, зокрема ануючи праці І. Верхратського.

Нарешті зауважимо, що Василь Доманицький не оминув своєю увагою питань *орфографії*, правописних норм, які, скажемо одразу, не були в його пору достатньо виробленими, що незрідка позначалося й на правописі його власних писань. В. Доманицький писав праці українською і російською мовами, залежно від того, для яких видань вони призначалися — тих, що виходили в підросійській Україні, чи закордонних, галицьких. Правопис же, скажемо, в газеті «Рада» або в ЗНТШ чи ЛНВ помітно різнився, російськомовний правопис «Киевской старины» мав свої особливості тощо. Теоретичні пізнання В. Доманицького в царині орфографії можна кваліфікувати як фахові. Він мав уявлення і про т. зв. «максимовичівку», тобто правопис, запропонований Михайлом Максимовичем (в одній із праць В. Доманицький пише про лист М. Максимовича: «В этом же письме он предлагает известное свое правописание, представляющее, по его мнению, «старинный способ писания южнорусский, приноровленный к народному языку» [4 II: 326]), і про правопис у варіанті Пантелеймона Куліша, т. зв. «кулішівку», який згадується в нарисі «Одна з Катерин» [див.: 4 II: 90], і про сумнозвісний «ярижний» правопис — написання української вимови літерами російської абетки. Сам же В. Доманицький усіляко пропагував, як він писав, «справжній український правопис», котрий є «найбільше годящим для нашої мови. Цим правописом друкувалися наші книжки до 1876 року, потім уже стало не можна цього і год із 30 друковано їх іншим правописом, а тепер знову вернулися до свого» [4 I: 129]. І далі вчений популярно пояснював написання окремих літер і вимовні норми, наводив відповідні приклади. А в одній із рецензій 1906 року пояснював цю проблему дещо «теоретичніше»: «...Та тільки треба, щоб київське «Общество Грамотности», видаючи дальші книжки, уживало правопису фонетичного, а не ярижного. Що швидше ми навчимо народ українського правопису, то краще, а книжки з ярижним правописом тільки забаряють цю справу» [8: 156]. Правописні норми теж перманентно були в полі критичного зору В. Доманицького.

Отже, навіть відносно узагальнений, оглядовий погляд на Василя Доманицького як мовознавця засвідчує, що він у цій галузі знань був достатньо компетентний. Це по-перше. По-друге, безсумнівно, що він був активним оборонцем і пропагандистом рідного слова, української мови як суспільного явища, як націєтворчого чинника. По-третє, всі свої енциклопедичні знання, всю свою феноменальну працездатність він спрямовував на досягнення конкретних, дієвих результатів, яких

він досяг багато, зважаючи на такий малий свій вік, зокрема в мовознавстві, а «Словарик» — окреме й виразне тому підтвердження.

1. Доманицький В. Літературні новини // Громадська думка. — 1906. — 17 червня. — С. 2–3.
2. Доманицький В. «Український вестник» // Громадська думка. — 1906. — № 166. — С. 2–3.
3. Доманицький В. Хто ми? Що ми? І чого нам треба? // Громадська думка. — 1906. — 11 липня. — С. 1.
4. Доманицький В. З науково-творчої спадщини. — У 2-х кн. — Кн. перша. — За ред. В.Т. Поліщука. — Черкаси, 2010. — 440 с.; Кн. друга. — Черкаси, 2010. — 410 с. Далі, покликаючись на це видання, вказуємо в тексті номер позиції, книги і сторінки.
5. Єфремов С. Про дні минулі: Спогади // Молода нація. — 2003. — № 2. — С. 126–169.
6. Записки Наукового товариства Шевченка. — 1908. — Т. LXXXII. — Кн. II. — С. 226–228.
7. Нова Громада. — 1906. — № 2. — С. 146–147.
8. Нова Громада. — 1906. — № 10. — С. 155–156.
9. Українська мова. Енциклопедія. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2000. — 752 с.
10. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. Склав В. Доманицький. — У Києві, року 1906.

Volodymyr Polishchuk (Cherkasy)

LINGUISTIC PROBLEMS IN THE WORKS BY VASYL DOMANYTSKYI

The linguistic competences by Vasyl Domanytskyi (1877-1910) — are investigated in the article. He was a compiler of the first Ukrainian dictionary from foreign language.

Key words: Vasyl Domanytskyi, linguistic competence, “Dictionary”, Ukrainian language, orthography.

Мовна мозаїка

У ЛАТВІЇ – ЛАТ, У ЛИТВІ – ЛИТ

У багатьох людей постає запитання, чому ми пишемо *Литва*, а її грошову одиницю – *літ*. Назви грошових одиниць Латвії та Литви утворені з початкових літер назв цих країн: у Латвії – **лат**, у Литві – **лит**. Лексема **Литва** здавна вживана в нашій мові саме в такій формі; застаріле слово **литвин** має значення «литовець, білорус». **Литвинами** називали також поліщуків, тобто мешканців Полісся. Відомі українські прізвища *Литвак*, *Литвин*, *Литовка*, *Литовченко*. І в усіх цих словах пишемо й вимовляємо **ли**, а не *лі*. З огляду на це правильною українською назвою грошової одиниці Литовської Республіки є **лит**.

Олександр Пономарів

УДК 811.161.2'42

Олена Кульбабська, Наталія Шатілова
(м. Чернівці)

„ПИШУ, ЯК СЕРЦЕ ДИКТУЄ...” (Роль Сидора Воробкевича в історії української літературної мови на Буковині в другій половині ХІХ ст.)

У статті окреслено внесок С. Воробкевича в розбудову національної мови в умовах становлення нової літературної мови на народній основі на Буковині в другій половині ХІХ ст. Наголошено, що роль письменника визначають його заслуги як у її практичній популяризації, доведенні поліфункційності, так і в утвердженні її національного статусу в освітньому, духовному, культурному, суспільному та громадському житті Буковини.

Ключові слова: письменники Буковини, Сидір Воробкевич, історія української літературної мови, функціональний стиль, культурно-просвітницька діяльність.

2011 року з нагоди 175-річчя від дня народження українська громада Буковини з особливою шаною згадувала ім'я Сидора Івановича Воробкевича (1836–1903), воскрешаючи пам'ять про свого славного земляка, у багатовимірному таланті якого поєдналися покликання самобутнього поета, прозаїка, драматурга, композитора світської та церковної музики, фольклориста, визначного педагога, громадсько-культурного діяча, редактора буковинських часописів і водночас православно-священника, професора богословського факультету Чернівецького університету, а крім того — великого українського патріота, одного з перших будителів національного українського духу на Буковині.

Високу оцінку своєї творчої діяльності Сидір (Ізидор) Воробкевич (літературні псевдоніми — Данило Млака, Демко Маковіїчик, Семен Хрін, С. Волох, Морозенко, Іван Іванів з-під Кіцманя, Сирота з Буковини та ін.) дістав ще за життя. І. Франко, упорядник першої прижиттєвої збірки його поезій „Над Прутом” (1901), влучно назвав буковинського письменника „одним з перших жайворонків нової весни

© О.В. КУЛЬБАБСЬКА, Н.О. ШАТІЛОВА, 2012

нашого народнього відродження” [34: 1], а О. Маковей, упорядник тринадцятого видання Воробкевичевих творів (1909 – 1911), та Ю. Романчик, автор передмови до першого тому, наголошували: „був се чоловік, що тяжкою працею для народу заслужив собі на те, щоб ми его памятали і его працю пізнали хоч у часті” [18: 8], адже він той, „котрому по Федьковичу загально признає ся перше місце межи буковинськими письменниками” [26: 3].

Різні грані життя, творчості та літературно-громадської діяльності С. Воробкевича свого часу висвітлювали С. Смаль-Стоцький, О. Маковей, В. Сімович, В. Лесин, О. Романець, А. Коржупова, М. Білинська, М. Івасюк, П. Никоненко, М. Юрійчук, Н. Гуйванюк, Н. Бабич та ін. Дослідники відзначають особливе місце і непересічну роль письменника в буковинському літературно-мистецькому житті, констатуючи, що за сорок років невтомної праці на ниві просвіти, красного письменства й музики він заклав разом із Ю. Федьковичем підвалини української національної культури на Буковині, сприяв духовному відродженню українців краю.

Багатогранна діяльність С. Воробкевича відіграла важливу роль у становленні нової української літературної мови на народній основі на Буковині. Протягом усього життя він виявляв інтерес до питань, пов’язаних із захистом та популяризацією української мови. На переконання Б. Мельничука, „якби Сидір Воробкевич написав лишень один твір — пісню „Рідна мова”, то й тоді його ім’я залишилося б назавше не тільки в історії української літератури та музики, а й в історії боротьби за українське слово, в історії українства загалом” [20: 3].

Щирою любов’ю до рідного слова, до української мови пройнята вся творчість С. Воробкевича, хоча, за словами В. Сімовича, „із старої української родини Оробків, добре відомої на Буковині, Воробкевич української мови ніколи не вчився, мало коли замолоду нею говорив, бо ж інтелігенція тоді балакала як не по-німецьки, то по-волоськи” [28: 684]. Творчість письменника припадає на другу половину XIX ст., коли Буковина була коронним краєм Австро-Угорщини, де „склалися специфічні соціально-демографічні та суспільно-політичні умови для розвитку національного руху” [9: 11]. Хоч українська мова з 1867 р. мала тут статус однієї з краєвих, для реалізації її статусу було чимало перешкод. Національне відродження краю пов’язане з іменами багатьох визначних національно свідомих буковинців, але зачинателями боротьби за самоутвердження українства на Буковині з початку 60-х рр. виступили саме видатні українські письменники та культурні діячі — Юрій Федькович та Сидір Воробкевич, які першими почали друкувати свої твори народною українською мовою, звертаючись до життя простих селян. На літературну ниву вступили вони майже одночасно: вперше поезії Ю. Федьковича датовані 1861 р., а „вже через рік по своїм виступленню, — за словами С. Смаль-Стоцького, — в особі Данила Млаки дістає він сильного товариша в трудах” [31: 776]. Ранні вірші С. Воробкевича позначені 1858 р., проте вперше їх було опубліковано збіркою „Думки з Буковини” під псевдонімом *Данило Млака* 1863 р. у літературному збірнику

С. Воробкевич

„Галичанин”. Обоє письменників пов’язували вболівання за національне відродження українців, невтомна праця над утвердженням і популяризацією української мови на народній основі; їх називали побратимами та однодумцями. Ю. Федькович уважав С. Воробкевича продовжувачем розпочатої ним справи розвитку нової української літератури народною мовою, що засвідчують рядки з його поезії-заповіту „До Данила Млаки” (1868): „Світи, батьку, світи світло, Бо я вже не вспію! Світи правду, світи віру, Любов і надію По тій нашій Буковині, — Най люди побачать” [33: 137].

Однак на Буковині С. Воробкевич, за спогадами В. Сімовича, „такий був більше відомий, ніж Федькович. Справа в тому, що він був людина дуже товариська, стояв близько до

„Руської Бесіди”, до своїх віршів укладав музику, яка всім подобалася, й через музику вже громада пізнавала й Воробкевичеву поезію” [28: 684]. Суголосну думку висловлює також О. Маковей: „Як порівняти вплив Воробкевича із впливом Федьковича на Буковині, треба рішучо сказати, що з Воробкевичевої праці на Буковині було більше користі, як із Федьковичевої, за життя обох. У Воробкевича було більше розуміння і охоти до товариського життя; його пісні були загально знані; у буковинських видавництвах він часто і радо писав — а ті гадки, що він ширив своїми творами, були користні: його поезії і пісні будили любов і до всего народу і до тіснішої вітчизни, Буковини, скріпляли духа земляків в тяжкі часи, вказували на недолю народу (теми про Гуцулів), навчали шкільну молодіж, веселили всіх (пісні до чарки) — коротко сказати, сповняли свою задачу і ще довгі літа будуть сповняти, коли тільки Буковинці докладніше спізнають свого поета і композитора” [17: 407].

Роль письменника в історії української літературної мови на Буковині розглядаємо в двох аспектах: 1) заслуги в практичній розбудові нової української літературної мови на народній основі та 2) заслуги в утвердженні її статусу, відстоюванні самостійності.

Заслуги С. Воробкевича в практичній розбудові нової української літературної мови на народній основі

С. Воробкевич, пишучи різножанрові художні твори, проповіді, підручники, багато зробив для розвитку функціональних стилів нової української літературної мови на Буковині. Погоджуємося з оцінкою Ю. Карпенка, що „мовою своїх творів С. Воробкевич, як і Ю. Федько-

вич, випередив своїх буковинських попередників на ціле століття” [12: 43].

Передусім незаперечний внесок С. Воробкевича в розбудову художнього стилю, адже він був одним із перших, поряд із Ю. Федьковичем, хто почав писати художні твори (поезію, прозу, драми) „українською мовою про народ і для народу” [13: 72]. Для творів письменника характерна спорідненість із фольклором та широкий тематичний діапазон. О. Маковей відзначав, що „вірні спостереження народного горя і щастя, велика любов до нашої бувальщини, до України і Буковини, бажане красшої долі народови, та десь колись і суб’єктивна лірика або весела видумка — отее зміст его поезій, а простота вислову і щирість — се їх прикмети [18: 7]. Саме „простота вислову” і „щирість” становлять ті домінанти ідіостилу С. Воробкевича, що сприяли його надзвичайній популяризації ще за життя.

С. Воробкевич наполегливо вивчав рідну мову свого народу. Не маючи змоги робити це програмово, він опановує її з фольклору, мандрує буковинськими селами, записуючи казки, оповідання, пісні тощо. Усна народна творчість стала для нього тим джерелом пізнання, яке не могли дати німецька гімназія і духовна семінарія, утім, з якого допитливий юнак черпав знання народної мови, її багатючих виражальних можливостей. Усвідомлюючи, що йому „на добрім виразу бракує”, С. Воробкевич насамперед призбирує рідковживаний, але цікавий матеріал: „Употребляю я всі способи з мовою ознакомитися і збираю не утомимо мені незнакомі слова, вирази і конструкції” [14: 545]. У листі письменник просить свого друга Д. Тянячкевича навчити його правопису, зважаючи на неунормованість літературної мови того часу на західноукраїнських землях: „Якби-сь, мій орлику, мене коротким словом того научив, не знав би я, як віддячитись” [14: 547].

Важливим джерелом самоосвіти С. Воробкевича були художні твори українських письменників. Він прагнув спиратися не тільки на мовне багатство рідних говірок, а й використовувати літературномовну практику східноукраїнських авторів, усвідомлюючи потребу випрацювання єдиної літературної мови, спільної для всіх українців. Письменник вивчав українську мову, читаючи твори І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ’яненка, П. Куліша, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, Д. Мордовця, О. Стороженка, М. Шашкевича та ін., історичні праці М. Костомарова, етнографічні збірники та періодичні видання. За словами О. Маковея, „він прочитав у часі до 1868 р. трохи не все, що тогді з України заходило до Галичини, випишував собі слова і звороти — і так навчив ся мови” [17: 405]. У листі до О. Барвінського письменник зазначає: „Збірник Ф(едьковича) радбим ще раз у руках мати, особливо, щоб собі одні незнакомі гуцульські вирази відписати” [15: 3]. А до Д. Тянячкевича пише: „За поезії Шевченка, за „Хату” і „Оповідання” М. Вовчка прийми мою усердну дяку, спасибіг, спасибіг, сизий орлику! Прочитавши „Хату” і гарні оповідання Марка Вовчка і виписавши з них много слів, конструкцій солодких, рідних, посилаю їх

тобі з щирою дякою назад; а поезії Шевченка, котрі ти мені даром при-
слав, скажу у золоті лубки ув'язати і буду моїм онучкам, як їх дочека-
юсь, з тої книжки читати" [14: 545]. Така невтомна наполегливість у
вивченні рідної мови „буковинського самоука”, як сам називав себе
письменник [14: 550], дала високі результати. В. Сімович зауважував,
що С. Воробкевич „над мовою працював довго і вперто” і „на той час,
на 60–70 роки, він знав українську мову краще, ніж інші письменники
в Галичині. Тим то його уже високо поважали, шанували нарівні май-
же з Юр. Федьковичем” [28: 684]. С. Смаль-Стоцький зараховував ху-
дожню мову С. Воробкевича до взірцевих, зауважуючи: „Русинові має
служити взірцем мова Котляревського, Основ'яненка, Шевченка,
Марка Вовчка, Куліша., Шашкевича, Барвінського, Омеляна Огонов-
ського, Франка., Федьковича, Данила Млаки і др. руских писателів”
[29: 36].

Яскраву сторінку в утвердженні нової української мови на народ-
ній основі становить драматична спадщина С. Воробкевича („Гнат
Приблуда”, „Убога Марта”, „Новий двірник”, „Блудний син”, „Пан ман-
датор”, „Пані молода з Боснії” тощо). Буковинський письменник був
„одним з найпопулярніших драматургів, твори якого не сходили зі сце-
ни аж до середини 90-х рр. XIX століття” [21: 147]. Багатий мовний та
фольклорно-етнографічний матеріал допоміг йому відтворити досить
правдиву картину народного життя і звичаї буковинців. Мелодраму
„Гнат Приблуда” 1876 р. вдало поставили на сцені львівського театру, її
успіх відзначався насамперед тим, що зі сцени до людей актори про-
мовляли народною мовою. О. Маковей справедливо констатував:
„Із. Воробкевич перший у Галичині й Буковині вивів народне жите в
поважних творах на сцену і в тім его неперечна заслуга” [18: 8].

У своїй літературній діяльності С. Воробкевич орієнтувався на
живу розмовну мову буковинців, відображаючи її діалектні особливос-
ті на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному
рівнях [35]. Він черпав естетичні мовні засоби з фольклорних джерел,
використовуючи чимало влучних народних висловів, прислів'їв та
приказок, образних конструкцій фольклорного походження.

Видатні західноукраїнські письменники XIX і початку XX ст.
„більшою або меншою мірою в мові своїх творів відображали особли-
вості рідного їм говору, водночас вони прагнули і прокладали шляхи
до утворення єдиної української літературної мови на східноукраїн-
ській діалектній основі” [19: 6]. Важливу роль у цьому процесі відігра-
ла творчість Т. Шевченка. Досліджуючи становлення української літе-
ратурної мови на Буковині, Ю. Карпенко справедливо зауважував, що
від 1861 р. „мова Шевченка стає відомою на Буковині, завойовує там
авторитет національного взірця і викликає бажання наслідувати цьому
взірцеві” [11: 24]. Аналіз мовної тканини творів С. Воробкевича дово-
дить, що письменник спирався не тільки на місцевий говір, а й плідно
вживав літературні форми, маючи на меті наблизитися до мови творів
Т. Шевченка, оскільки творчість „батька Тараса” він уважав неперевер-

шеним в українській літературі зразком майстерного використання народної мови з художньою метою, указуючи, що „проминуть скільки століть, закіль другий такий з’явиться” [14: 549].

Невтомна праця над удосконаленням мовних умінь, студіювання найкращих зразків художньої мови, прагнення до наслідування мовної практики Т. Шевченка, на нашу думку, зумовило те, що мова творів С. Воробкевича багата на синонімічне використання говіркових елементів та літературних відповідників. Більшість діалектизмів регулярно не відтворені. Особливістю мови його творів уважаємо те, що здебільшого автор паралельно з діалектними вживає і форми, не позначені діалектною вимовою, порівн.: *Сумний ти **тоді** був, коли я глянув на тебе, мені на серци важко робило ся* (32 II: 179) / *Та як тебе на марах вже несли до могили, **тогді** лицем горохом дрібні ся покотили* (32 I: 218). Спостерігаємо паралельне використання діалектної та літературної форм навіть у мінімальному контексті, як-от: *Лежали в бербеницях червіниці без числа, у парчі, адамашки вбирала ся вдова. **Всього** достатком мала, ліси і долини, широкі полонини, і на річках млини. Жона та **всього** мала, не мала лиш одно, /.../ **серденька** у грудях* (32 I: 330). Отже, зразком української мови для С. Воробкевича стала мова української народної творчості, мова народних пісень, переказів, казок, а найвищим авторитетом — мова творів Т. Шевченка та Марка Вовчка.

Важливу роль у практичній розбудові української мови на народній основі відіграла й музична спадщина С. Воробкевича — значна за обсягом і різноманітна в жанровому плані (понад 250 сольних пісень, дуетів, квартетів та хорів, чимало інструментальних творів, 18 оригінальних музично-драматичних композицій і 15 п’єс інших авторів, до яких він скомпонував музичний супровід) [21: 35]. Як у поезії, так і в музиці С. Воробкевич орієнтувався на народну творчість, окрім того, поклав на музику тексти інших авторів — Т. Шевченка, Ю. Федьковича, М. Шашкевича, І. Франка, Я. Головацького, а також класиків молдавської та румунської літератури М. Емінеску, В. Александрі, чим сприяв популяризації їхньої творчості.

Незаперечний внесок С. Воробкевича і в розвиток богословського стилю, адже, редагуючи впродовж 1882–1902 рр. українську частину церковного румунсько-українського часопису „Candela” (що в перекладі з рум. означає — „Лампада”), він опублікував на його сторінках понад 100 власних церковних проповідей українською мовою на народній основі, які були видані окремими книгами: перша — „Науки надгробні для сільського народа” (1891) — містить 14 проповідей [4], друга — „Десять заповідей Божих і Молитва Господня” (1893) — складається з двох частин: „Десять заповідей Божих” (11 „наук”) та „Молитва Господня” (8 „наук”) [2], третя — „Науки для народа” (1899) — вміщує 60 текстів проповідей [3]. Проповіді С. Воробкевича мали не лише суто релігійне спрямування, але й просвітницьке, охоплюючи досить широкий тематичний спектр: про сенс людського життя („Небо і пекло”, „Наше жите — горюча свѣча”, „Смерть і судь”); про зміст і мету

життя людини в певний віковий період („Весна”, „Лѣто”, „Осѣнь”, „Зима”); про обов’язкові людські істини („Чти отца твоего и мать твою”, „И в поли при работѣ треба молити ся”) про поведінку й риси характеру людини („Лѣнивство”, „Зависть”, „Гнѣвъ”, „Нечистота”, „Скупость”); тілесне та душевне здоров’я людини („Красота тѣла и роскошь въ одежи”); про дотримання десятихъ заповідей (цикл „Десять заповѣдей Божих”) тощо. Проповідницькі праці письменника — визначне явище в буковинській культурі: це були перші зразки богословської літератури українською народною мовою. Сам С. Воробкевич у вступній статті до своєї книги „Науки для народа” (1899) пояснював, що підготував проповіді саме народною мовою, оскільки прагнув зробити їх доступними та зрозумілими для народу, зазначаючи, що проповіді священників з домішками „великорускими, церковно-словянськими, рускими и хто знає ще якими иньшими выражениями, тоти ихъ проповѣди не мали животворной силы” [3: 2]. Проповідницькі настанови священників, на переконання С. Воробкевича, відіграють свою просвітницьку, виховну роль лише в разі звернення до людей народною, зрозумілою мовою, адже „если народъ поученія не розумѣє, то весь трудъ священника безхосенний і марно пропадає, якъ тот голосъ въ пустинѣ” [3: 2]. Рецензуючи молитовник для православних українців Буковини Калістрата Кока, С. Воробкевич наголошує, що книга повинна „бути написана як живою мовою, та і зараз введеним фонетичним написанням. Лише за такої умови молитовник зможе цілком відповідати релігійним потребам українського народу” [25: 23]. Зауважимо, що буковинський письменник наголошує на засадах фонетичного написання, запровадженого на Буковині С. Смаль-Стоцьким.

Специфічною особливістю мови „наук” С. Воробкевича, на нашу думку, є те, що в них відчуваємо водночас і високе слово священника, і його письменницький талант. Текстам проповідей притаманний образно-емоційний, художній стиль викладу, а їх мові властиве широке використання народнорозмовних елементів, порівн.: „Правда, що и сосна, смерека, ялиця хороши дерева, растутъ ба они такъ прямѣсенько, мовбы ихъ хтось до неба тягнувъ, а такъ ровно одно коло другого, мовбы ти зубкы в гребени. На що они родять? Пусты шишики, нездатни и безрогамъ на кормъ” [3: 40]. Отже, С. Воробкевич зробив помітний внесок у розбудову богословського стилю нової української літературної мови на Буковині. Тематика й мова проповідей засвідчує, що в особі С. Воробкевича українська суспільність мала не просто священника, а просвітителя, який дбав одночасно про національне і духовне, засноване на принципах християнської моралі.

Внесок С. Воробкевича в розвиток публіцистичного та наукового стилів устанавлюємо в процесі аналізу його науково-популярних статей, написаних українською мовою, адже він є автором низки навчально-методичної, музично-теоретичної та мистецтвознавчої літератури. Зокрема, письменнику належить одна з перших спроб історико-теоретичного осмислення фольклорного матеріалу в зв’язку з життям і

традиціями народу, що втілена у статті „Наша народна пісня” (1865), де він, відстоюючи рідну мову, констатує: „Як складе словом народним поет пісеньку красну в мові, зрозумілій народові, як чародійним словом опише народні звичаї, образи і т. д. і як до тої пісеньки компоніст уложить народній музиці відповідну мелодію, то таку пісеньку приймає народ за свою, голубить до серця, як рідну сестрицю...” (цит. за: [21: 108–109]).

Внесок С. Воробкевича в розбудову наукового стилю вбачаємо в його праці на освітянській ниві, де він також виступав захисником української мови, виборюючи право на освіту рідною мовою, розвитку в учнів естетичних смаків на основі народної музики та пісні. Буковинський письменник став першим фаховим музиком на західноукраїнських землях по закінченню кількомісячного навчання у Віденській консерваторії з курсів гармонії та основ композиції (липень — жовтень 1868), викладав упродовж 35 років музику та співи в усіх тогочасних середніх навчальних закладах міста — духовній та учительській семінаріях, гімназії, реальному училищі, а по відкритті Чернівецького університету 1875 р. — призначений професором при богословському факультеті. Усвідомлюючи ідейно-виховне значення пісні в розвитку культури народу, він 1870 р. видає „Збірник пісень для шкіл народних, нижчих класів гімназійних і реальних” (20 пісень із нотами), що був на Буковині другим після Федьковичевого „Співаника для господарських діточок” (1869 р.) шкільним посібником зі співів. Цей збірник згодом став підґрунтям справжнього підручника, підготовленого С. Воробкевичем, — „Співаника для шкіл народних” у трьох частинах (уперше виданий 1889 р. у Відні та кілька разів перевиданий). Показово, що цю працю використовували в школах Західної України впродовж 20 років, оскільки, крім близьких до народної мелодики, різноманітних за тематикою пісень для дітей різного віку, друга та третя її частини містили методичні поради з теорії музики і співу [24: 183]. Ця праця письменника — вагомий внесок у справу розвитку музичної культури на західноукраїнських землях, зокрема виховання українських дітей.

Практична педагогічна діяльність С. Воробкевича також відіграла надзвичайно важливу роль для популяризації української мови, його праці сприяли тому, що в школах Буковини звучали пісні народною мовою, ширилися твори Т. Шевченка, Ю. Федьковича, М. Шашкевича, І. Франка, О. Поповича, Я. Головацького та й самого С. Воробкевича. Заслуга письменника полягала в тому, що „це були перші українські зразки такої літератури на Буковині” [1: 14]. Крім того, С. Воробкевич 1871 р. у Реальній школі, заснованій 1863 р. владикою Є. Гакманом, сам викладав українську мову та релігію українською мовою.

Отже, творячи художню літературу, пишучи науково-популярні та церковно-проповідницькі праці українською мовою на народній основі, С. Воробкевич практично популяризував і доводив поліфункційність нової української літературної мови, вживання її у вищих сферах — науці, освіті, релігії тощо.

Заслуги С. Воробкевича в утвердженні статусу нової української літературної мови на Буковині

Любов і пошану до рідної мови С. Воробкевич насамперед пропагував через художні твори. Темі любові до української мови, яка виражає сутність українського народу, його духовності і культури, присвячено чимало його поезій. Деякі з них містять висловлені в поетичній формі погляди автора на українську мову, убоління за її збереження та розквіт. Так, у надзвичайно популярному вірші „Рідна мова” (1869), що його вміщували „у букварях, читанках, співаниках для школярів і обов’язково заучували діти напам’ять” [1: 10], письменник закликає: „...плекайте, діти, рідну руську мову, вчить ся складно говорити своїм рідним словом! [32 I: 81]. В іншому вірші „Руські серця би віджили” (1865) письменник заохочує „слово рідне, що тепер як зірка блідне, любовю зливати” [32 I: 36], а у вірші „Моє завіщанє” (1886) звертається з напутніми словами: „За правду, поступ і науку умерти, сину, будь готов! Горни до серця рідну мову, гірким будь ядом ворогам — рости і зрій, цілим стань мужем і не служи чужим богам!” [32 I: 177] й узагальнює: „Се спадщина моя, мій сину, передаю тобі цілу: Люби ти віру, рідне слово і твою матір, Русь св’яту!” [32 I: 178]. Проникливі Воробкевичеві рядки пробуджували й зміцнювали патріотичні почуття та шану до рідного слова.

У творах С. Воробкевича відчуваємо щиру любов до рідного краю, до народного слова й пісні. До того ж він співав не тільки про буковинські „ліси широкі і потоки бистроструйні, і ріки глибокі” [32 I: 333], але й про наддніпрянські простори, де „води Дніпрові співають степови” [32 I: 17], увиразнюючи думку про територіальну цілісність українських земель, єдність українців, соборну українську мову, адже був переконаний, що „дух поета кордону не має, он до серця свого все горне, що красне і любе, він співає за гуцули і козаки, за Дніпра і Черемш” [14: 551]. Отже, С. Воробкевич у своїй творчості популяризує нову українську літературну мову, стає на загальноукраїнську літературну стезю. Мова населення Буковини, Галичини, Поділля, Наддніпрянщини для нього є єдиною народною мовою, що доходила до сердець українців. С. Смаль-Стоцький констатував, що його „пісні-думи, нав’яні щирою любов’ю до рідної руської батьківщини, збудили не в однім серці чувство руськості; його руске народне слово /.../ остало живим і народним понині і причинилося чимало до освідомлення русинів” [29: 40].

Палким поборником українського слова С. Воробкевич виступає в громадській діяльності, яку активно здійснює впродовж 70–90-х рр., стаючи членом багатьох організацій і товариств у Чернівцях („Руська Бесіда”, „Руська Рада”, „Народний дім”, „Руське літературно-драматичне товариство”), почесним членом у львівській „Просвіті” та студентському „Союзі”. Зокрема, був серед засновників першого культурно-просвітницького товариства з промовистою назвою „Руська Бесіда” (1869–1884). З нагоди заснування товариства він навіть склав вірш „Збудилась Русь” (1869), захоплено виголошуючи, що „рідне

слово, той милий скорб усім, шумить, гуде і в нас вже так сильно мов той грім! [32 I: 77]. Початкова діяльність товариства була позначена боротьбою між представниками русофільства та народництва, зокрема з приводу мовного питання: народовці виступали проти антинародної, антиукраїнської діяльності русофілів, очолюваної священником В. Проданом, які вперто насаджували „язичіє”, відстоювали використання народної мови в публічному житті та в друкованому слові. Ідейним натхненником цієї течії був Ю. Федькович, однак на початковому етапі діяльності товариства він так і не став членом „Руської бесіди”. Найактивніше народовські ідеї в товаристві обстоював С. Воробкевич. Його незаперечною заслугою було те, що він, свідомий свого подвижництва, захищаючи народовські позиції, сприяв тому, що „Руська Бесіда” урзпросторювала українську мову в школах, прагла, щоб в українських місцевостях посади вчителів обіймали ті, хто володіє українською мовою, пропагувала відкриття українських гімназій та розширення кафедри української мови й літератури на філософському факультеті Чернівецького університету тощо.

Заслугою С. Воробкевича в популяризації та обстоюванні статусу української мови на народній основі є його причетність до заснування українського літературного журналу „Буковинська Зоря”, який він запропонував видавати з 1 січня 1870 р. на засіданні „Руської Бесіди” [13]. Цей журнал став першим українським періодичним виданням. Хоча „замість української мови тут вживалося смішне „язичіє” [10: 11], однак С. Воробкевич єдиний друкував у ньому твори, писані українською мовою, „і справді по-народному, оскільки не поправив їх редактор” [16: 216]. Суперечки на цьому ґрунті набували гостроти, і внаслідок цього 1875 р. письменник вийшов із товариства „Руська Бесіда”.

Утвердженню української літературної мови на Буковині С. Воробкевич сприяв і як видавець. Для об’єднання в одному часописі літературних сил усіх українських земель (Східної України, Галичини, Закарпаття, Буковини) він видає літературний буковинський альманах „Руська хата” (1877), що дістав оцінку справді народного за змістом і мовою видання. Як редактор С. Воробкевич репрезентував на його шпальтах твори не лише буковинських (Ю. Федьковича, О. Поповича, Гр. Воробкевича, І. Воробкевича), але й галицьких (К. Устияновича) та наддніпрянських письменників (Ганни Барвінок, П. Куліша). Отже альманах мав загальноукраїнське значення. У „Передньому слові” письменник спрямовував авторів писати, услід за Т. Шевченком та Ю. Федьковичем, мовою, „опертою на усну словесність” [5: 134], оскільки, на його переконання, література, створена живою народною мовою, — „се одна дорога до самосвідомості; дзеркало, в котрім одбивається душа народу; тіло, в яке прибралась мисль народу” [5: 134]. Альманах „Руська Хата” засвідчував, що С. Воробкевич на той час уже твердо стояв на народовських позиціях і добре розумів найважливіші завдання культурно-просвітницької та громадської роботи. Це було

перше видання на Буковині, писане справді українською за духом мовою, що заманіфестувало єдність загальноукраїнського літературно-мовного процесу.

Здобутком борців за національну ідею стало заснування 1 січня 1885 р. у Чернівцях першої україномовної газети в краї — „Буковина” (перший редактор — Ю. Федькович). Часопис став „першою ластівкою україномовної періодики” [23: 3], „своєрідною трибуною, через яку мали змогу звернутись до народу його проводирі” [7: 88]. „Буковина” захищала національні інтереси, просвіту українського населення, сприяла становленню буковинських та загальноукраїнських письменників, популяризувала їхню творчість у народі та відіграла „велику роль у поширенні української мови на народній основі” [6: 13]. На сторінках газети друкував свої твори і С. Воробкевич (вірші: „За скоро” — „За пізно” — 1887 р.; „Ірина” — 1896 р.; оповідання „Амброзій Остапкевич”, „Хто винен?” — 1897 р.; вірші: „Осінь” — 1901 р.; „Цар і Кобзар” — 1909 р., поему „Гуцульська доля” — 1909 р.).

У березні 1884 р. С. Воробкевич заснував і став головою першого „Руського літературно-драматичного товариства” в Чернівцях, метою якого було поширювати українські народні п’єси в театрі, щоб нести громадськості зі сцени українське слово. За активного Воробкевичевого сприяння зусиллями товариства були поставлені п’єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, самого С. Воробкевича та інших драматургів. Хоча діяльність драматичного товариства була нетривалою в часі, однак її вважають помітним явищем в аматорському театральному русі в Україні II пол. XIX ст. [1: 15], у чому полягає безперечна заслуга С. Воробкевича як його організатора та керівника.

Буковинський письменник повсякчас підтримував кожен захід, спрямований на піднесення національно-культурного життя Буковини. Зокрема, активно брав участь у підготовці та проведенні урочистостей із нагоди 25-ліття літературної діяльності Ю. Федьковича 6 липня 1886 р., виголосивши промову на святковому вечорі. Через рік, 17 травня 1887 р., з нагоди того самого ювілею було вшановано і С. Воробкевича. Двадцять п’ять років його плідної діяльності на літературній ниві високо оцінили представники буковинської еліти: вшанування проходило за участю урядовців, зокрема президента Буковини барона Піно, українських, польських, німецьких, румунських громадсько-культурних діячів краю, представників преси. Були на святі гості з Галичини — професор Ол. Барвінський із Тернополя, адвокат Є. Олесницький та директор театру І. Гриневецький зі Львова. Доповідь про життя і творчість С. Воробкевича, його місце в історії української культури виголосив професор С. Смаль-Стоцький. На адресу ювіляра надійшло близько 150 вітальних телеграм із різних місць Буковини, Галичини, Східної України, Австрії, Польщі, Росії [21: 38]. Такий масштаб свята глибоко схвилював С. Воробкевича, це були найщасливіші години його життя, адже до цього часу за свою подвижницьку громадсько-культурну, просвітницьку діяльність він не мав подяки.

Різноманітна діяльність письменника засвідчує, що в особі С. Воробкевича українська спільнота мала не просто православного священика та буковинського поета, а невтомного діяча-просвітителя, який одночасно дбав про національне та духовне, „ніс людям світло знань, ошляхетнював душі поетичними й музичними образами, послідовно обстоював право українців здобувати освіту рідною мовою, примножував духовні надбання нації художніми і публіцистичними творами, підручниками для дітей” [27: 3], його феномен у тому, що прагнув „пробудити дух „руськості”, тобто українськості, у населення краю” [8: 113]. Показово, що на схилі віку, 1897 р. письменника було обрано представником Краєвої шкільної ради (він став першим українцем у цій освітній установі). Преса на це відреагувала так: „Вибір особи ставрофора Із. Воробкевича можна вважати у всякому відношенні щасливим. Є то чоловік, патріотичні почуття якого не підлягають найменшому сумніву” [22: 3].

Отже, багатогранна діяльність письменника як взірця самовідданої боротьби за права української мови, практичну популяризацію, поліфункційність, захист її статусу в освітньому, духовному, культурному та громадському житті Буковини дають підстави високо оцінити роль С. Воробкевича у розбудові національної літературної мови в умовах становлення нової української мови на народній основі. Завдяки своїй мовній практиці як талановитого поета, прозаїка, драматурга, композитора, фольклориста, педагога, громадсько-культурного діяча, редактора буковинських часописів і одночасно православного священика, викладача теологічного факультету Чернівецького університету С. Воробкевич посів важливе місце серед найвидатніших діячів південно-західної України. У другій половині XIX ст. він став на Буковині поряд із Ю. Федьковичем одним із зачинателів нової української літературної мови на народній основі. Творячи різножанрову художню літературу, друкуючи науково-популярні статті у часописах, передмови до періодичних видань, пишучи підручники, а також церковно-проповідницькі праці українською народною мовою, С. Воробкевич практично популяризував її, довів поліфункційність, здатність уживання української мови в різних стилях — художньому, богословському, публіцистичному, науковому. У своїх працях він подав зразки справжньої народної мови в друкованому фонетичним правописом слові, зрозумілому кожному українцю.

С. Воробкевич залишив помітний слід у культурно-громадському житті Буковини, його багатогранна діяльність була взірцем самовідданої боротьби за права українського слова. Громадська робота, що її проводив письменник будучи членом багатьох літературно-просвітницьких товариств, редагування періодичних видань українською мовою, погляди письменника на рідну мову, висловлені в поетичній формі, убоління за її збереження та розквіт визначають незаперечні заслуги С. Воробкевича в утвердженні статусу нової української літературної мови на Буковині.

Сам С. Воробкевич, скромно оцінюючи власну творчість, писав так: „...співав Шевченко по-своєму, Пушкін по-своєму, і кожний, кожний з тих славних поетів співав тим голосом, якого з Божої руки дістав, і я, колібрі межі орлами, мій голос маю і ним так співаю, як серце каже” [14: 550]. Минає 175-річний ювілей від дня народження „буковинського жайвора” (за словами І. Франка), тож ушануємо пам'ять великого українського патріота, видатного подвижника національної культури, його непересічний талант, мудрість думки та щирість серця.

1. Білинська М. Сидір Воробкевич / М. Білинська. — К. : Музична Україна, 1982. — 47 с. — (Творчі портрети українських композиторів).
2. Воробкевич Ис. Десять заповідей Божихъ и Молитва Господня : науки до селського народа / Исидор Воробкевич. — Чернівці : Типо- і литографія концесіонованна арх. Сильвестра Морарія-Андрієвича, 1893. — 92 с.
3. Воробкевич Ис. Науки для народа / Исидор Воробкевич. — Чернівці : Буковинська обществена типографія, 1899. — Ч. 1. — 275 с.
4. Воробкевич Ис. Науки надгробни для селського народа / Исидор Воробкевич. — Чернівці : Типо- і литографія концесіонованна арх. Сильвестра Морарія-Андрієвича, 1891. — 58 с.
5. Воробкевич С. Передне слово [до альманаху „Руська хата”] / Сидір Воробкевич // Письменники Буковини другої половини ХІХ — першої половини ХХ століття: Хрестоматія / [упоряд. : Б. І. Мельничук, М. Ю. Юрійчук]. — Чернівці : Прут, 2001. — Ч. 1. — С. 133–135.
6. Герман К.Ф. Боротьба за розвиток української літературної мови на Буковині (1775–1918 рр.) / К.Ф. Герман // Українська мова на Буковині : минуле і сучасне : матеріали ІІ Всеукр. наук. конф., присв. 200-річчю нової української літературної мови [Чернівці, 24–26 вересня 1998 р.] / ред. кол. : Н.Д. Бабич та ін. — Чернівці : Місто, 1998. — С. 8–16.
7. Гречанюк А.Ю. Газета „Буковина” і брати Воробкевичі / Андрій Гречанюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. / ред. кол.: Н.В. Гуйванюк (наук. ред.) та ін. — Чернівці : Рута, 2001. — Вип. 106 : Слов'янська філологія. — С. 87–93.
8. Гуйванюк Н.В. Розмовне мовлення буковинців у церковних проповідях Сидора Воробкевича / Ніна Гуйванюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. — Вип. 28 : Філологічні науки. — С. 109–116.
9. Добржанський О. Національний рух українців другої половини ХІХ — початку ХХ століття / Олександр Добржанський. — Чернівці : Золоті литаври, 1999. — 576 с.
10. Івасюк М.Г. Жайворонок рідного краю / М.Г. Івасюк // Воробкевич С. Твори / [упор., підгот. текстів, вступ. ст. і приміт. М.Г. Івасюка; редкол. : В.І. Данканич, О.І. Дей, П.К. Добрянський та ін.; худож. Я.В. Оленюк]. — Ужгород : Карпати, 1988. — С. 5–21. — (Б-ка „Карпати”).
11. Карпенко Ю.О. Про становлення української літературної мови на Буковині / Ю.О. Карпенко // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів : тези доп. та повід. — К. : Наук. думка, 1972. — С. 23–26.
12. Карпенко Ю.О. Становлення української літературної мови на Буковині / Ю.О. Карпенко // Мовознавство. — 1978. — № 1. — С. 38–48.
13. Коржупова А.П. Перші письменники на Буковині (Ю. Федькович та С. Воробкевич) / А.П. Коржупова // Українське літературознавство : міжвід. республ. зб. / ред. кол. : Ф.М. Неборячок (відп. ред.) та ін. — 1966. — Вип. 2. — С. 67–72.
14. Лист С. Воробкевича до Д. Танячкєвича [на Буковині 1865 р.] // Воробкевич С. Твори / [упор., підгот. текстів, вступ. ст. та приміт. М.Г. Івасюка]. — Ужгород : Карпати, 1988. — С. 545–552.

15. Лист С. Воробкевича до Ом. Барвінського [15. XII. 1876] // Маковей О. З переписки двох поетів (Ю. Федьковича й Із. Воробкевича) / Осип Маковей // Буковина. — 1909. — 3 березня. — Ч. 47. — С. 3.
16. *Маковей О.* Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича / за ред. Б.І. Мельничука [та ін.], — Чернівці : Золоті литаври, 2005. — 432 с.
17. *Маковей О.* Загальні замітки про поезію Ізидора Воробкевича / Осип Маковей // Твори Ізидора Воробкевича. — Львів : Вид-во товариства „Просвіта”, 1909. — Т. 1 : Поезії. — С. 400–408. — (Руська письменність).
18. *Маковей О.* Ізидор Воробкевич / Осип Маковей // Твори Ізидора Воробкевича. — Львів : Вид-во товариства „Просвіта”, 1909. — Т. 1 : Поезії. — С. 5–8. — (Руська письменність).
19. *Матвіяс І.Г.* Взаємодія між українською літературною мовою і народними говорами на різних історичних етапах / І.Г. Матвіяс // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів : тези допов. та повід. — К. : Наук. думка, 1972. — С. 3–6.
20. *Мельничук Б.І.* Воробкевичеві луни. Мова рідна, слово рідне / Б.І. Мельничук // Буковина. — 2003. — 15 жовтня. — № 81 (1313). — С. 3.
21. *Никоненко П.М.* Сидір Воробкевич : Життя і творчість / П.М. Никоненко, М.І. Юрійчук. — Чернівці : Рута, 2003. — 208 с.
22. Новинки [О. ставрофорь Ісидорь Воробкевичь делегований консисторією въ краєву школьну раду яко ей заступникъ // Буковинські відомості. — 1897. — 13 (25) квітня. — Ч. 15. — С. 3.
23. *Попович О.О.* Брати Воробкевичі в оцінці Осипа Маковей / Олександр Попович // Науковий вісник Чернівецького університету [зб. наук. пр] / ред. кол. : Н.В. Гуйванюк (наук. ред.) та ін. — Чернівці : Рута, 1998. — Вип. 9 : Слов'янська філологія. — С. 3–14.
24. *Процюк В.М.* Сидір Воробкевич і сучасність / В.М. Процюк // Гуманітарна освіта : фактор світової інтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції / наук. ред. М.Г. Марчук. — Чернівці : Рута — Митець, 1998. — Частина III. — С. 180–188.
25. Рецензія Сидора Воробкевича на молитовник для православних українців Буковини, який уклав професор релігії Калістрат Кока // Бабиць Н.Д. 15 не останніх із могок : Педагогіки і вчені Буковини другої половини XIX — початку XX ст. [наук. нарис] / Н.Д. Бабиць. — Чернівці : Букрек, 2010. — С. 22–23.
26. *Романчук Ю.* Передмова / Юліан Романчук // Твори Ізидора Воробкевича. — Львів : Вид-во товариства „Просвіта”, 1909. — Т. 1. — С. 3.
27. *Савчук О.* „Ви повернули з півзабуття великого поета і композитора...” [минуло 173 роки від дня народження письменника і композитора Сидора Воробкевича] / Олена Савчук // Буковина. — 2009. — 19 травня. — № 37. — С. 3.
28. *Сімович В.* Сидір Воробкевич : з нагоди століття народин / Василь Сімович // Сімович Василь : Праці. — У 2 тт. — Чернівці : Книги — XXI ст., 2005. — Т. 2 : Літературознавство. Культура / упор. Людмила Ткач, Оксана Івасюк. — С. 683–685.
29. *Смаль-Стоцький С.* Ізидор Воробкевич: (Ювілейна споминка) / Степан Смаль-Стоцький // Буковинський календар на переступний рік 1888. — Чернівці, 1887. — № 11. — С. 36–40.
30. *Смаль-Стоцький С.* Руский нарід — руска мова / Степан Смаль-Стоцький // Буковина. — 1889. — 5 січня (17 л. Януарія). — Ч. 1. — С. 5–7.
31. *Смаль-Стоцький С.* Своїми творами звеличив він Буковину на всю Русь... / Степан Смаль-Стоцький // Письменники Буковини другої половини XIX — першої половини XX століття: Хрестоматія. — У 2-х ч. — Ч. 1 / упоряд.: Б.І. Мельничук, М.Ю. Юрійчук. — Чернівці : Прут, 2001. — С. 770–777.
32. Твори Ізидора Воробкевича. — Львів : Вид-во товариства „Просвіта” : Т. 1 : Поезії / [авт. передм. Ю. Романчук]. — 1909. — 420 с.; Т. 2 : Оповідання. — 1911. — 412 с.; Т. 3 : Драматичні твори. — 1911. — 421 с. — (Руська письменність).
33. *Федькович Ю.* До Данила Млаки [вірш] / Юрій Федькович // Федькович Ю. Твори. — Т. 1 : Поезія. — Чернівці : Вид-во „Буковина”, 2004. — Ч. 1 : Лірика / [упор., підг. текстів і примітки Б.І. Мельничука та М.І. Юрійчука; вступ. ст. Б.І. Мельничука]. — С. 136–137.

34. Франко І.Я. Передмова / Іван Франко // Данило Млака (Ізидор Воробкевич). Над Прутом : збірник поезій. — Львів : З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1901. — С. 1.
35. Шатілова Н.О. Ідіостиль Сидора Воробкевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” // Н.О. Шатілова — Чернівці, 2011. — 20 с.

Olena Kulbabska, Natalia Shatilova (Chernivtsi)

‘I WRITE AS MY HEART TELLS ME...’

(Sydir Vorobkevych’s Role in the History of the Ukrainian Literary Language in Bukovyna of the Late 1800s)

The article outlines Sydir Vorobkevych’s contribution into the development of the national languages when a new literary language established itself as the national language in Bukovyna of the late 1800s. It is said that the writer’s authority suggests the promotion of the language and proclaiming its multifunctionality, and in shaping its national status in educational, spiritual, cultural, social and public spheres of life in Bukovyna.

Key words: writers of Bukovyna, Sydir Vorobkevych, history of the Ukrainian literary language, functional style, cultural and educational activities.

СИДІР ВОРОБКЕВИЧ

РІДНА МОВА

Мова рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.

Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ньєнка говорити,
Ньєнка наша мила.

Ой, шануйте, поважайте
Ріднесеньку мову,
І навчайтесь розмовляти
Своїм рідним словом.

Мово рідна, слово рідне,
Хто ся вас стидає,
Хто горнеться до чужого,
Того Бог карає;

Свої його цураються,
В хату не пускають,
А чужії, як заразу,
Чуму, обминають.

УДК 049.32 + 811.161.2 : 81'116'366'374.81

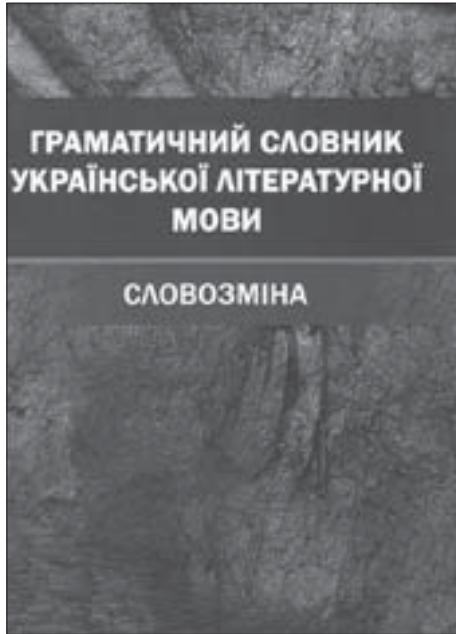
LEXICOGRAPHIS

SECUNDUS POST HERCULEM LABOR

Критська В.І., Недозим Т.І., Орлова Л.В., Пуздирева Т.К., Романюк Ю.В. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна: Близько 140 000 слів / Відп. ред. Н.Ф. Клименко. — К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. — 760 с.

Кінець 2011 року ознаменовано вагомою в житті українського лінгвістичного співтовариства та й усіх шанувальників українського слова подією — виданням граматичного словника української літературної мови, книги давно очікуваної й вельми потрібної. Вона підсумувала багаторічну, ретельну і містку працю авторського колективу на чолі зі старшим науковим співробітником відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні (з 2011 — Інституту української мови НАН України) В.І. Критською, працю, якій передували наукові пошуки усіх співробітників відділу в ділянці визначення засад формалізованого опису словозмінних прикмет української лексики та комп'ютерного опрацювання текстової інформації.

Насамперед відзначимо поважний реєстр словника: близько 140 000 іменникових, прикметникових, займенникових, числівникових, дієслівних лексем — презентантів тих лексико-граматичних класів, яким у системі української мови властиві форми словозміни, а також незмінюваних слів — прислівників, прийменників, сполучників, часток. Їх розташовано в інверсійному алфавітному порядку, тобто за алфавітом кінцевих літер слова, що уможливило сукупний розгляд одиниць із тотожними (чи майже тотожними) морфологічними характеристиками. Для формування реєстру словника основним джерелом послугував «Орфографічний словник української мови» (К.: Довіра, 1999), проте автори рецензованої праці зверталися й до інших лекси-

кографічних джерел, їх перелік наведено на с. 5–6 у рубриці «Література».

Структурно Словник ділиться на 3 частини. Перша з них, як годиться, вступна. Вона містить: передмову; стислу інформацію про будову словникової статті і спосіб графічної презентації реєстрового слова та його складових частин — основи й закінчення; чіткі рекомендації стосовно використання словника; літературу. Друга частина за обсягом найбільша: вона займає 573 сторінки, це і є, власне, словник, тобто 140 тисяч словникових статей, основу яких становлять відомості про морфологічно релевантні ознаки зафіксованих

слів. Третю частину Словника формують «Додатки». У них поміщено таблиці словозмінних характеристик парадигм (додаток 1), таблиці словозмінних парадигм (додаток 2), кількісні характеристики словозмінних парадигм (додаток 3).

Для кожної словникової статті обрано оптимальну структуру: це реєстрове слово у вихідній формі (в іменників, прикметників, числівників, займенників її функцію виконує форма називного відмінка однини / множини, а в дієслів — форма інфінітива) та кілька блоків інформації, релевантної для з'ясування словозмінних характеристик аналізованої одиниці. Першим іде блок, що містить вказівку на частиномовний статус реєстрового слова: для класу іменників нею слугує відмітка про родову належність лексеми чи віднесеність до розряду множинних (ч, с, ж, р1); для класу дієслів — про її (лексеми) видове значення (док, нед); на прикметник, числівник, займенник, прислівник, прийменник, сполучник, частку вказують відповідно позначки п, числ., займ. (займ.і, займ.п), прс., прм., сп., част.). Наступні блоки актуальні тільки для змінюваних слів. Із них на II позиції поміщено блок, що інформує про характер флексії (в імен) та кінцевого суфікса основи (у дієслів), на III — наведено код типу / підтипу парадигми, на IV — відомості стосовно характеру наголошування (основного — О, флексійного — Ф) словоформ у складі парадигми зазначеного типу, V позиція — факультативна, вона заповнена лише у випадку маркованості основи реєстрового слова чергуванням голосних або / і приголосних фонем. Окремі статті Словника завершуються примітками, як-от: скор. (стосовно слів на зразок **артучілище**, **спецвипуск**, **маскхалат**), зауваги щодо значення (багатозначних слів, слів-омонімів, а також одиниць на кшталт **жовенце** чи **рам'я**).

Важливо, що за виведення типів / підтипів словозмінних парадигм автори взяли до уваги найдрібніші відмінності в утворенні форм зовнішньо схожими реєстровими словами, скажімо, парадигма 1кк підкатегорії іменників чоловічого роду різниться від парадигми 1к тим, що містить дві словоформи кличного відмінка (**со́коле** і **сокóле**) на противагу одній — **діду**, утвореній до того ж із відхиленням від провідної закономірності: закінчення **-у** замість **-е**. На скрупульозність проведеного аналізу вказує, серед іншого, той факт, що лише іменники чоловічого роду розподілено поміж 50 типами словозмінних парадигм, більшість з яких презентована двома і більше підтипами, причому кількість підпарадигм зазвичай вища у перших номерів системи парадигм і мінімальна (одна-дві) — в останніх, пор.: парадигму 1 іменників чоловічого роду презентують 40 підпарадигм, парадигму 2 — 56, парадигму 15 — 5 (15 О, 15ррмм О(рм)Ф И1, 15 Ф Ї, 15 ФкФ, 15мм ФкФ), а парадигму 50 — 1.

Укладачі Словника врахували ту обставину, що у складі сучасного лексику на явні омоніми, багатозначні та варіантні одиниці з тотожними або відмінними словозмінними характеристиками. Їх презентовано у Словнику так. Слова-омоніми з однаковими морфологічними ознаками поміщено (зі стислим тлумаченням значення) в одній словниковій статті, наприклад: **тик** ч -0 8 0 (деревина; хвороба; тканина), а хоч би з однією відмінною ознакою — у різних, пор.: **тик** ч -0 8 0 ¹ (деревина; хвороба; тканина) і **тик** ч -0 2 О (одне дерево), також **іспáнка** ж -а 1 О РЕ1 (хвороба) та **іспáнка** жі -а 1 О РЕ1 (представниця народу), **бик** ч -0 2мм Ф Б2/- (опора) і **бик** чі -0 2к ФкФ В (тварина). Багатозначні слова повторено стільки разів, скільки варіантів відмінювання вони презентують, скажімо: **смушок** ч -0 8 ОФ (хутро) # ч 2 ОА (одна шкурка), **трухляк** ч -0 2 Ф (старе дерево) # чі -0 2 Ф (жук, про стару людину). В одній статті наведено також фонетичні, акцентні та морфологічні варіанти однієї лексеми, однак схеми їхньої презентації дещо відрізняються, що спричинено тотожністю / відмінністю їхніх словозмінних характеристик, пор., з одного боку, спосіб фіксації фонетичних варіантів реєстрового слова: **сукéнце** с -е 12 ОУ (і **сукóнце**), **розлóg** ч -0 8 О (і **розлíg**), а з другого, — його акцентних (**озéрце** с -е 12 ОУ # **озерцé** с -е 12 ФУ, **кéгла** ж -а 1 О # **кегла́** ж -а 1 Ф, **омшáник** ч -0 2 О # **омшани́к** ч -0 2 Ф) та морфологічних варіантів (**настіра** чі -а 22 О # **жі** 1 0, **дуби́ще** ч -е 30 О # **с** -е 17 О, **адаптува́ти** нед -ува- ОО2 Ф # **док**).

У додатках матеріал згруповано за частиномовним критерієм, що не лише додає зручності у користуванні Словником, а й сприяє чіткішій систематизації граматичної інформації у свідомості його користувачів. Наприклад, у додатку 1 подано (у табличному форматі) флексійні набори, схеми наголошування, операції заміни в основі спочатку

¹ Підкреслено незбіжні морфологічні ознаки реєстрових слів.

іменників чоловічого (табл. 1–3), середнього (табл. 4–6), жіночого (табл. 7–9) родів, множинних субстантивів (табл. 10–12), прикметників (табл. 13–15), далі – дієслів (табл. 16–24), причому відомості про неповні дієслівні парадигми, про закономірності творення синтетичних форм майбутнього часу, аналітичних форм майбутнього й давнього минулого часів, наказового й умовного способів, а також про специфіку парадигми дієслова *бути* наведено осібно. За потреби окремі таблиці чи групи таблиць супроводжено відповідними коментарями і примітками, як-от: «Іменні частини мови» (с. 590), «Наголос у дієслівних парадигмах», «Морфологічні зміни в основах дієслів» (с. 631) тощо. Кожна позначка, використана у тій чи тій таблиці, пояснена, що уможливорює доволі легке їхнє (таблиць) прочитання.

У додатку 2 наведено зразки словозміни одиниць кожного формалізованого підкласу в тому самому порядку: відмінювання іменників чоловічого, середнього, жіночого родів, множинних іменників, прикметників, дієвідмінювання дієслів доконаного й недоконаного видів. Завдяки цим зразкам можна безпомилково вибудувати словозмінну парадигму кожного слова, попередньо з'ясувавши за словником код парадигми, до якої воно належить. Окремі таблиці присвячено словозміні займенникових іменників, займенникових прикметників, числівників (табл. відповідно 30–32).

Додаток 3 подає актуальну передусім для дослідників граматичної системи української мови інформацію стосовно кількісних характеристик виділених і вміщених у словнику словозмінних парадигм. Частотний список парадигм того чи того формалізованого підтипу розпочинається структурами, що мають найвищу абсолютну частоту, а завершується тими, коефіцієнт частотності яких дорівнює одиниці. Діапазон частоти у різних класах / підкласах парадигм не тотожний, пор.: 6 429 – 1 (в іменників чоловічого роду) та 9 421 – 1 (у класі дієслів). Показово, що у всіх класах і підкласах парадигми з низькою частотою становлять більшість.

Як видається, і наведеного досить для висновку, що щойно виданий Словник – праця, добросовісно виконана і ґрунтовна, праця, яка масштабно презентує словозмінну систему української літературної мови і за яку її автори заслуговують найщиріших слів захоплення і вдячності.

Попри те, дозволимо собі кілька зауважень. Перше стосується підкатегорії однинних (*singularia tantum*) іменників, зокрема речовинних. Погоджуємося, що за умови осібного їх розгляду зросла б кількість (і так не мала) підтипів словозмінних парадигм, тим паче, що в мовленні згадані слова нерідко вживаються (з відповідними видозмінами у значенні) у формах множини, пор.: *Розплющив очі вітер на цибулю, Картопля дивиться у землю золоту* (М. Вінграновський) та...*Горища пахнуть першим сіном І гарбузи цвітуть між картоплями...* (М. Вінграновський), одначе переконані, що все-таки варто було якось маркувати ці іменники у Словнику.

Серед реєстрових слів-омонімів наявні також омографи: **му́ка** — **мукá** (с. 32), **надихати** (мати легкий або неприємний запах) — **надихáти** (викликати піднесення) (с. 142), **гавáнський** (від Гавáна) — **гáванський** (від гáвань) (с. 222), **кулі́к** (птах) — **кúлик** (до куль) (с. 335), **за́мок** — **замо́к** (с. 350), проте не вони становлять більшість, а лексичні омоніми, такі, як **земляночка** (жителька Землі) — **земляночка** (житло) (с. 36), **бик** (опора) — **бик** (тварина) (с. 334), отож не варто було, як видається, у рубриці «Будова словникової статті» (с. 4), робити уточнення: «Омоніми, точніше, омографи з однаковим типом відмінювання...».

Трапляється, що багатозначні (за «Словником української мови») одиниці наведено в рецензованій праці як слова-омоніми — у різних словникових статтях, для прикладу: **крихіточка** (про дитину) — **крихіточка** (крихта) (с. 37), **пушо́к** (для пудріння), **пушо́к** (від пух) (с. 354) та ін. Імовірно, мовною свідомістю авторів ці лексеми сприймаються вже як омонімі. У такому разі на цьому варто було наголосити у вступній частині Словника.

Висловлені зауваження аніскільки не применшують наукової і практичної значущості рецензованої праці. Переконані, що вона послугує добрим підґрунтям не лише в опануванні словозмінної системи сучасної української літературної мови, а й у підготовці численних наукових розвідок із проблем української граматики.

Марія Федурко (м. Дрогобич)

Mariya Fedurko (Drohobych)

LEXICOGRAPHIS SECUNDUS POST HERCULEM LABOR

Book review on: *Krytskja V.I., Nedozym T.I., Orlova L.V., Puzdyrjeva T.K., Romaniuk Ju.V.* Hramatychnyi slovnyk ukrajynskoyi literaturnoyi movy. Slovozmyna: blyzko 140 000 sliv / Vidp. red. N.F. Klymenko. — K.: Vydavnychy Dim Dmytra Burago, 2011. — 760 s.

Відомі постаті про мову

На Україні великоруські школи ігнорували народний український язик. Уряд не пускав його в школи. Петербурзькі царі видавали укази, забороняючи печатати українські книжки, повисилали українських писальників то в Сибір, то на Кавказ, то на далеку північ у Великоросію. Великооруська журналістика знущалась над нашим язиком та літературою. Трудно й до сього часу розвиватись українській літературі в Руському царстві. А тим часом українська література зразу стала на таку стежку, на котру великоруська література ступила тільки в особі Гоголя і його школи: та стежка була реальна, національна й народна. Як тільки українські писальники почали писати українським мужичим язиком, те нове прямування, так сказати, само далось в руки: мужичим язиком можна було писати поперед усього про народ, бо пани вже говорили великоруським язиком, а за сим сама по собі пішла ідея про національність та реальність в літературі.

Іван Нечуй-Левицький, 1878

УДК 047.31 + 811.6

МІЖНАРОДНИЙ СЕМІНАР З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА (Міжнародний науковий семінар «Актуальні проблеми слов'янського мовознавства» під почесним патронатом Міжнародного Комітету Славістів, Седльце, Польща, 19–21 вересня 2011 р.)

У вересні 2011 р. у м. Седльце (Польща), у Природничо-Гуманітарному університеті, відбувся третій міжнародний науковий семінар «Актуальні проблеми слов'янського мовознавства» («Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego»). Його організаторкою виступила завідувачка кафедри прикладної лінгвістики та логопедії Інституту польської філології Природничо-Гуманітарного університету, секретар Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному Комітеті Славістів доктор філологічних наук, професор **О.І. Коряковцева**. Семінар цього разу зібрав учасників з Польщі, Болгарії, Литви, Росії, України та Чехії. Було виголошено 18 доповідей, які викликали жваве обговорення, плідну наукову дискусію. Робочими мовами були всі слов'янські. Конференцію відкрили проректор з науки проф., д-р габілітований **К. Янковський**, декан Гуманітарного факультету проф., д-р габілітований **Є. Куніковський**, продекан проф., д-р габілітований **Е. Ярмох**, директор Інституту польської філології і прикладної лінгвістики проф., д-р габілітований **Р. Мніх**. У вітальному слові професор **Р. Мніх** коротко розповів про структуру та роботу Інституту і висловив надію, що українська мова посяде належне місце не лише в культурних, а й в економічних контактах у слов'янському світі. Це закономірно сприятиме навчанню української як для наукових потреб, так і для ділового спілкування, відкриттю відділень україністики в університетах Славії.

Камерність семінару сприяла поглибленому розгляду його учасниками важливих теоретичних проблем слов'янського мовознавства. Це і типологічні, і дериватологічні дослідження, вивчення історії мов,

© Ю.В. РОМАНЮК, 2012

міжмовні контакти (і споріднених (слов'янських), і неспоріднених мов (литовська, англійська), гендерні дослідження, соціо- та психолінгвістичні дослідження на основі мови реклами.

Семінар розпочала доповіддю **«Функціонування парних позначень осіб жіночої статі у слов'янських мовах (Деякі полемічні міркування з приводу спірних типологічних узагальнень)»** *Г.П. Нецименко* (Москва, Росія). Доповідачка продемонструвала функціонування утворень на позначення осіб жіночої статі в сучасному російському узусі. Доповідь викликала жваву дискусію, тому що матеріал, представлений у ній, був цікавий для кожного з учасників, оскільки гендерні процеси активізувалися в усіх слов'янських мовах.

Доповідь *Л.В. Рацібурської* (Нижній Новгород, Росія) **«Особливості дериваційних процесів у російській мові початку XXI століття»** стосувалася аналізу особливостей дериваційних процесів у сучасній російській мові, зокрема активізації запозичених префіксоїдів. Спостереження авторки над мовою засобів масової інформації дозволили констатувати зростання ролі префіксації, словоскладання, складноскороченого способу словотворення та абрєвіації, що, безперечно, призводить до збільшення кількості багатоморфемних слів у російській мові.

З доповіддю **«Праслов'янські синоніми зі значенням «спека, жара»: реконструкція і гніздова характеристика»**, яка охопила широкий спектр проблематики типологічних досліджень, виступила *Т.О. Черниш* (Київ, Україна). Так чи інакше зіставний аспект дослідження слов'янських мов був присутній у більшості доповідей. Про теоретичні підвалини такого підходу розповіли *Д. Будняк* (Седльце, Польща) — **«Етнос — засади типології слов'янських мов»** та *І.О. Меркулова* (Воронеж, Росія) — **«Аксіологемі слов'янської ментальності»**. Зіставляли різні слов'янські мови у своїх доповідях *В. Малджиева* (Торунь, Болгарія/Польща) — **«Конфронтативне дослідження словотворчих парадигм слов'янських мов (на прикладі польської і болгарської мов)»**; *Вас.В. Грещук* (Івано-Франківськ, Україна) — **«Зіставний аспект основоцентричних досліджень слов'янського словотвору»** (доповідь стосувалася також питань основоцентричної деривації в українській та польській мовах); *Вал.В. Грещук* (Івано-Франківськ, Україна) — **«Гуцульський діалект в українському та польському художньому мовленні»**; *Ю.В. Романюк* (Київ, Україна) — **«Типологія і характерологія сучасного українського дієслівного словотворення»**; *М. Шидловська* (Катовіце, Польща) — **«Дослідження категорії часу у болгарській та польській мовах і мовна картина світу»**.

Доповідь *О.І. Коряковцевої* **«Словотвірні прийоми когнітивного кодування (на матеріалі російських та польських рекламних текстів)»** викликала особливе зацікавлення учасників семінару, спонукала до жвавого обговорення, оскільки тема мови реклами в сучасному слов'янському узусі є дуже актуальною.

З доповідями, які стосувалися впливу англійської мови на сучасні слов'янські, виступили *І.В. Зикова* (Москва, Росія) — **«Про синергетичну єдність мови і культури: лінгвокультурологічне дослідження російських та англійських фразеологізмів»** та Р. Піскова (Плзень, Чехія) —

«Кілька міркувань з приводу впливу англійської мови на сучасну чеську». Доповідачка яскраво продемонструвала наслідки впливу англійської мови на сучасну чеську на всіх мовних рівнях.

Н.Ю. Авіна (Вільнюс, Литва) у доповіді «**Регіональні особливості російського словотворення в умовах міжмовної комунікації**» оприлюднила результати дослідження функціонування російської мови як мови національної меншини Литви та впливу на неї литовської мови.

Співорганізаторка конференції **Я. Гардзінська** (Седльце, Польща) в доповіді «**Східнослов'янські мовні риси у прізвищах седльчан**» презентувала цікавий матеріал про переважно білоруське походження прізвищ жителів м. Седльце.

Молоді науковці доповіли про результати своєї дослідницької праці: **А. Швідерська** (Седльце, Польща) – з універбізації – «**Універбізація у п'яти аспектах: спроба аналізу**» та **І. Куч** (Седльце, Польща) – «**Одиниці виміру полів, поверхні приміщень і зернових культур у польській мові ХІХ століття**».

Жваву дискусію викликала доповідь **К. Яжембек** (Катовіце, Польща) «**Невербальна комунікація слов'ян як аспект культури**». Учасники дискусії відзначили важливість окреслення наукових засад у дослідженні цієї актуальної проблеми слов'янського мовознавства.

21 вересня в рамках семінару для докторантів та вчителів-русистів проф. **Г.П. Нещименко** і проф. **Е.И. Коряковцева** провели майстер-класи (warsztaty) на тему «**Російська та інші слов'янські мови в епоху глобалізації: проблеми навчання**».

Конференція була прекрасно організована завдяки зусиллям проф. **О.І. Коряковцевої** та проф. **Я. Гардзінської**. Гостинність Природничо-Гуманітарного університету в м. Седльце сприяла творчій атмосфері, яка панувала на семінарі, взаємокорисному обміну думками і результатами досліджень, контактам учених з різних країн, плідній науковій дискусії. Виголошені доповіді будуть опубліковані окремим збірником. Прекрасна вереснева погода дозволила учасникам семінару познайомитися з містом Седльце, його музеями, історичними пам'ятками, відвідати концерти, зокрема й на відкритому майданчику біля ратуші. Камерна атмосфера семінару дала змогу глибоко і різноаспектно обговорити актуальні проблеми слов'янського мовознавства, налагодити або поглибити наукові контакти мовознавців різних країн.

Юлія Романюк (Київ)

Iuliia Romaniuk (Kyiv)

INTERNATIONAL WORKSHOP ON IMPORTANT PROBLEMS OF SLAVIC LINGUISTICS (International Workshop "Important Problems of Slavic Linguistics" under the honorary patronage of the International Committee of Slavistics, Siedlce, Poland, 19 – 21 September 2011)

УДК 047.32 + 811.161.2

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ДІЄСЛІВНИЙ ВИД: ГРАМАТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ І КОНТЕКСТ» (м. Падуя, Італія, 30 вересня – 4 жовтня 2011 р.)

З 30 вересня по 4 жовтня цього року в Падуанському університеті відбулася велика міжнародна конференція «ДІЄСЛІВНИЙ ВИД: ГРАМАТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ І КОНТЕКСТ» Комісії з аспектології при Міжнародному Комітеті Славистів. Головою Комісії є професор **Людмил Спасов** з університету «Св. Кирила і Методія» в Скоп'є (Македонія). Його заступник – **Володимир Клімонов** з Берлінського університету ім. В. Гумбольдта. До складу комісії входить принаймні 20 осіб, які представляють як мінімум 14 різних країн. Членом комісії від України є С. О. Соколова.

Це вже третя конференція¹, що проходила під егідою цієї комісії з аспектології. Її організувала і провела відомий славист і аспектолог професор **Розанна Бенакьо**, яка працює у Відділенні англо-германських і слов'янських мов Падуанського університету. Масштаби цієї конференції вражали. Було заслухано 51 доповідь від близько 60 учасників, зокрема, звичайно, з Італії (8), з Росії (14), України (7), Німеччини (6), Нідерландів (4), Швеції (3), США та Японії (по двоє), а також з Естонії, Фінляндії, Франції, Македонії, Сербії, Словенії, Швейцарії.

Організація конференції була блискучою. На нас чекали чудово видані тези всіх доповідей, які разом із програмою було викладено на спеціально створеному сайті, що почав працювати більш як за півроку до початку конференції², учасники з Македонії оперативно привезли

¹ Інформація про перші дві конференції надрукована в ж. «Українська мова» 2010, №1. – С. 94–99; 2011, №1. – С. 142–143.

² Адреса сайту, на якому можна ознайомитися з матеріалами конференції: <http://www>.

перші примірники вже виданої книжки статей за матеріалами минуло-річної охридської конференції «Категорія дієслівної множинності у слов'янських та неслов'янських мовах». Звичайно, широко застосовувалася презентація Power point. Крім того, можна було користуватися і роздавальними матеріалами — відбитками, які люб'язно роздрукували організатори конференції з наданих учасниками електронних носіїв.

Було три запрошених доповідачі: **О.В. Бондарко** (Інститут лінгвістичних досліджень РАН, Санкт-Петербург), 81-річний патріарх аспектологічних досліджень, який виступив з доповіддю «**Дієслівний вид: система і середовище**»; **Ю.Д. Апресян** (Інститут російської мови РАН, Москва) 3 жовтня виголосив доповідь «**Вид в актуальному словнику російської мови**», а **С. Дікі** (Університет Канзас, США) 4 жовтня — доповідь «**Порівняльний аналіз розвитку загально-фактичного недоконаного у слов'янських мовах**». На заслухання й обговорення їхніх доповідей було відведено по одній годині, решта доповідачів мали по 30 хвилин.

Першого ж дня було вшановано пам'ять відомого вченого-аспектолога **Михайла Олексійовича Шелякіна** з Тарту, який теж мав брати участь у конференції, але помер буквально за кілька днів до її початку. Доповідь, підготовлену разом з ним, «**Вплив видових форм на значення загальнозаперечувальних висловлювань**» виголосила **І.П. Кюльмоя** в останній день конференції.

Пленарні засідання з невеликими перервами тривали весь перший день. Учасники мали змогу прослухати й обговорити доповіді **О.В. Падучевої** (Росія, Москва) «**Взаємодія лексичної й аспектуальної семантики: деагентивіація**», **В.С. Храковського** (Росія, Санкт-Петербург) «**Скільки контекстно зумовлених повторювальних значень у дієслова НДВ у російській мові?**», **Б. Вімера** (Німеччина, Майнц) «**Суб'єктивні функції виду як аналог корінної функції артиклів**», **М.Я. Гловинської** (Росія, Москва) «**Дієслова поесть / попить у сучасній російській мові**», **В.Д. Клімонова** (Німеччина, Берлін) «**Взаємодія модальності та аспектуальності в російській мові**», **В. Броя** (Німеччина, Констанц) «**Вид дієслова у контексті сполучників у молізько-слов'янській мові**», **О.В. Петрухіної** (Росія, Москва) «**Вид у граматичному контексті пасива (на матеріалі російської та чеської мов)**» та **В.І. Гаврилової** (Росія, Москва) «**До питання про обсяг поняття “декаузативне дієслово” в російській мові**».

Робота конференції послідовно проходила в різних приміщеннях університету, розташованих в різних місцях центру Падуї: Палаццо Бо, Палаццо Мальдура, Палаццо Бельдоманді, Палаццо Мороні (зала Паладин) і тривала чотири робочих дні, з яких лише в один день (1 жовтня) паралельно працювали три секції. Розподіл доповідей за секціями був певною мірою умовним, оскільки їхня проблематика тісно пов'язана між собою. У секції «**Повторюваність у слов'янських мовах**» прозвучали зокрема доповіді групи дослідників під керівництвом

А. Барентсена (Нідерланди, Амстердам), **Р. Бенаккьо** та **М. Пілі** (Італія, Падуя), **О. Дерганц** (Словенія, Любляна), **Ю. Канеко**, **М. Китадзьо** (Японія), **О.М. Чекаліной** (Росія, Москва) та ін. У секції «Вид і контекст у російській мові» виступили **О. Ремчукова** (Росія, Москва), **О.Я. Титаренко**, **Н.В. Андросюк** (Україна, Сімферополь), **Т.В. Миллиаресі** (Франція, Лілль), **В.М. Труб** (Україна, Київ) та ін. У секції «Вид і контекст у слов'янських мовах» заслухано доповіді **С. Славкової** (Італія, Болонья), **Р. фон Вальденфельс** (Швейцарія, Берн), **С.О. Соколової** та **О.Л. Ачилової** (Україна, Київ-Сімферополь), **О.Е. Пчелінцевої** (Україна, Черкаси), **Н.М. Мединської** (Україна, Київ). Решта засідань проходили в пленарному режимі. Серед інших учасників були такі відомі фахівці, як **І.Б. Шатуновський** (Росія, Дубна) з доповіддю «Дієслова мислення й вид», **Л. Спасов** (Македонія, Скопье) з доповіддю «Про видове значення дієслівних суфіксів *-ira/-iz-ira* в сучасній македонській літературній мові», **Ю.П. Князев** (Росія, Санкт-Петербург) з доповіддю «Російський вид і сфера дії заперечення», **Х. Томмола** (Фінляндія) «Перфектне значення, значення виду і контекст», **Х.Р. Меліг** (Німеччина, Кіль) «Предикація в НДВ як анафора», **Н. Зоріхіна-Нільсон** (Швеція, Гетеборг), **О.В. Горбова**, **О.Г. Ровнова** (Росія, Москва) та інші.

На засіданні Комісії з аспектології 3 жовтня 2011 прийнято рішення про проведення наступних засідань у березні 2012 р. у м. Москві та у 2013 р. – в Гетеборзі (Швеція).

У Падуї учасникам конференції була запропонована екскурсія по старовинному історичному приміщенню університету, заснованого 1222 р., – Палаццо Бо: старовинна конгрегаційна зала, що вражає своєю пишнотою, зроблена середньовічними студентами дерев'яна кафедра, з якої читав лекції Галілео Галілей, старовинний багатоярусний анатомічний театр... Невеликими групами по 25 осіб учені з різних країн упродовж 3 днів відвідували Капелу деллі Скровенї, де можна побачити чудові фрески Джотто, що докладно зображують земне життя Ісуса Христа, починаючи від Благовіщення архангела Гавриїла до Вознесіння Христового та Успіння Богородиці... У неділю 2 жовтня відбулася велика екскурсія до Венеції, за 30 км від Падуї, з відвідуванням православного храму та вірменського чоловічого монастиря. О 8-й вечора спеціально для учасників конференції на цілу годину відкрили славетний Собор Св. Марка.

Прекрасна організація конференції сприяла продуктивній роботі та розвитку контактів між ученими різних країн.

Світлана Соколова, Володимир Труб (м. Київ)

Svitlana Sokolova, Volodymyr Trub (Kyiv)

INTERNATIONAL CONFERENCE "VERBAL TYPE: GRAMMATICAL MEANING AND CONTEXT" (IN PADUA, ITALY, SEPT. 30 – OCT. 4, 2011)

УДК 047.31+ 811.16; 811.161-163; 821.16; 821.161-163

ЛЬВІВСЬКИЙ СЛАВІСТИЧНИЙ ФОРУМ

**(Міжнародна наукова конференція молодих вчених
«Славістика XXI століття: традиції та перспективи розвитку».
Львів, 26–28 жовтня 2011 р.)**

Минулорічна осінь була щедрою для України не тільки на велику кількість теплих сонячних днів, але й на важливі наукові зустрічі. У рамках святкування 350-літнього ювілею одного з найстарших вітчизняних навчальних закладів — Львівського національного університету імені Івана Франка — з 26 по 28 жовтня 2011 р. на його філологічному факультеті відбулася згадана наукова конференція молодих вчених.

У роботі цього форуму взяли участь не лише науковці та освітяни України (Києва, Чернівців, Житомира, Миколаєва, Луганська, Умані, Бердянська, Ужгорода, Луцька, Кіровограда, Тернополя, Івано-Франківська), але і їхні колеги — польські, словенські, чеські, словацькі та болгарські славісти.

Відкрила конференцію завідувач кафедри слов'янської філології **Надія Лобур**. З вітальним словом виступили проректор з науково-педагогічної роботи **Марія Зубрицька**, декан філологічного факультету **Ярослав Герасим** та представники дипломатичного корпусу — консул Генерального консульства Чеської республіки у Львові **Маргіна Павлітова Мухова**, консул Генерального консульства Республіки Польщі у Львові **Анджей Дрозд** та ін.

Великий інтерес в учасників конференції викликали виступи на пленарному засіданні: доцента Пряшівського університету **Ярміли Кредатусової** (Словацька республіка) «Навчальна програма «Перекладання та тлумачення: українська мова та культура на кафедрі україністики філософського факультету Пряшівського університету — традиції, сучасність і перспективи розвитку», молодих українських дослідників **Ольги Гайсенюк** та **Мар'яна Скаба** (Чернівці) «Мілозвучність української мови на загальнослов'янському тлі», **Наталії Пелех** (Львів) «Осмилення минулості та вічності в поезії Віслави

Шимборської і Ліни Костенко», *Дарії Лук'яненко* (Миколаїв-Житомир) «**Бароковий діалог культур: від XVI століття до сьогодення**».

Робота конференції відбувалася в 9-ти секціях: «лексика і термінологія», «семантика, соціолінгвістика та культура мови», «проблеми культурології, перекладу та історії мовознавства», «ономастика та етимологія», «фразеологія, граматики, діалектологія та історія мови», «історія південнослов'янських, західнослов'янських та східнослов'янських літератур», «зіставне дослідження слов'янських літератур».

Однією з проблем, якій було приділено увагу на першій та третій секціях, був сучасний стан слов'янських мов та зміни в їх словникових складах під впливом світової глобалізації та суспільно-політичних трансформацій у посттоталітарних суспільствах кінця минулого століття.

Ольга Ткачук (Львів) у виступі «**Лексичні процеси у мові хорватських та українських мас-медіа у контексті суспільно політичних змін кінця 20 – початку 21 століття**» охарактеризувала тенденції, що активізувалися в розвитку хорватської та української мови у зв'язку із прагненням Хорватії та України «до відкритої демократичної моделі суспільства».

Про інноваційні процеси, які відбуваються в сучасній чеській мові під впливом її контактів з англійською мовою та особливості англомовних запозичень з погляду їх семантики, будови, ступеня адаптації та сфери використання йшлося в повідомленні *Валентини Федонюк* (Київ) «**Англійсько-чеські мовні контакти кінця XX – початку XXI ст.**».

Предметом аналізу *Олени Катачини* (Львів) у виступі «**Нове у чеській термінології правопорушень**» стали терміни на позначення різних видів злочинів на тлі розвитку правничої терміносистеми до і після набуття чинності нового Кримінального кодексу в Чеській республіці.

Спробу з'ясувати причини виникнення варіативних конструкцій у текстах сучасної польськокомовної преси, яку видають на території сучасної України, здійснено в повідомленні *Оксана Огорілко* (Львів) «**Регіональна варіативність у керуванні дативом**».

Відхилення від норми в словацьких рекламних текстах розглянуто в розвідці *Лідії Чернох* (Львів) «**Сучасні словацькі рекламні тексти: проблеми культури мови**».

Чимало мовознавчих доповідей на конференції було присвячено зіставному вивченню слов'янських мов. До таких належать, зокрема, повідомлення *Наталі Хороз* (Львів) «**Гасла у заголовках хорватських та українських періодичних видань**», *Інни Стрілець* (Чернівці) «**Детермінація способів апеляції в українській і польській мовах**», *Ірини Шевчик* (Львів) «**Іменники singularia tantum у словниках польської та української мов**», *Валерії Даніліної* (Бердянськ) «**Поняття про міфічний простір та його основні одиниці найменування персонажів (міфони́ми)**», *Іванни Окозріб* (Ужгород) «**Словацькі іменники pluralia tantum на фоні української мови**».

Про реалізацію проекту «Електронна база помилок в чеській мові носіями слов'янських мов», над яким нині працюють славісти Карлова університету, а також про роботу над самовчителем із сучасної чеської

мови для україномовних українців, що ведеться в його межах, поінформувала **Яна Мацурова** (Чеська республіка) в доповіді «**Vduchu si říkám, bude líp, або Як ми приборкуємо чеську**».

Характеристику сучасного молодіжного чеського соціолекту, зокрема одиницям на позначення реалій навчального процесу, подано в повідомленні **Михайла Новосада** (Львів) «**Мовне вираження реалій навчального процесу в чеському молодіжному слензі**».

На особливостях мовлення представників різних соціальних прошарків сучасного хорватського суспільства та відтворенні сленгових виразів у творах художньої літератури, засобах масової інформації, рекламних текстах та Інтернет-комунікаціях зосередила увагу в доповіді «**Особливості функціонування хорватського сленгу**» і львів'янка **Ірина Ніколів**.

Характерною рисою виступів, виголошених у межах другої, четвертої і шостої секцій конференції, стала їхня історична (діахронічна) спрямованість.

Стислий огляд діяльності наукових українознавчих центрів на території Чехословаччини в період між першою та другою світовими війнами проведено **Валентиною Зубченко** (Київ) у повідомленні «**Українське мовознавство в Чехії в 20-х – початку 30-х років ХХ століття**».

Предметом дослідження **Святослава Вербича** (Київ) «**Південнослов'янський топонімікон крізь призму праслов'янського лексичного фонду**» стали сербські та болгарські топоніми *Върло, Въртища, Саврадак, Урма*, що належать до праслов'янського лексичного фонду.

У доповіді **Ірини Єфименко** (Київ) «**Слов'янська суднобудівна термінологія. Етимологічні етюди**» на слов'янському мовному ґрунті розглянуто походження давніх корабельних термінів (*байда, кочерма, ушкал, чайка*), що досі традиційно інтерпретували як запозичення.

Історію виникнення широко відомого у східних слов'ян міфонема *кікімора* описав у повідомленні «**Слов'янські старожитності. Демонологія**» **Олександр Іваненко** (Київ).

Лексико-семантичну характеристику похідних від апелятивів прізвищ подала луцька дослідниця **Лариса Лісова** «**Сучасні прізвища Волині, похідні від назв одягу та взуття**».

Особливостям польського антропонімікону та імен представниць привілейованих суспільних прошарків, які використовували під час хрещення, була присвячена доповідь «**Антропонімікон і способи ідентифікації польських шляхтянок у давньому волинському воєводстві**» **Ірини Митник** (Польща).

Про фонетичні варіанти, походження, функціонування і подальшу долю власних особових чоловічих імен із початковим [a], [o], [je] з Реєстру Війська Запорізького 1649 р. розповіла **Любов Осташ** (Львів) «**Фонетична варіантність давніх власних особових імен**».

Аналіз не типових для української топонімії географічних назв з антропонімом у формі родового належності здійснено **Зоряною Купчинською** (Львів) у розвідці «**Ойконімія України ХІІІ–ХХ ст. Родовий належності, репрезентований на сучасному етапі в мікротопонімії**».

У повідомленні *Агнешки Колодзей* (Польща) «**Діахронічний і синхронічний аспект в дослідженні зоонімів**» представлено походження та функціонування назв тварин з різних лексико-тематичних груп (руронімів, урбозоонімів та ін.).

Можливості кроскультурного підходу при вивченні фольклоронімів продемонстровано у повідомленні *Наталії Колесник* (Чернівці) «**Кроскультурний аспект вивчення власних назв (на матеріалі пісенного фольклору слов'ян)**».

Історичний огляд основних груп мікротопонімів історичної Уманщини подано *Оксаною Василик* (Умань) у розвідці «**Мотиваційні особливості мікротопонімії історичної Уманщини**».

Низка змістовних доповідей була присвячена на ювілейному славістичному форумі й фразеології. Зокрема, *Василь Денисюк* (Умань) у повідомленні «**Народна основа фразеології українських інтермедій XVII–XVIII ст.**» на прикладі окремих фразеологізмів тематичних груп «пити», «бити», «риси людини», «побут людини» проаналізував формування української літературної мови на народній основі.

Специфіку сприйняття двох основних категорій людського буття — «часу» і «простору» лужицькими сербами, відтворену засобами верхньолужицької фразеології представив у виступі «**Концепти простір та час у верхньолужицькій фразеології**» *Олександр Моторний* (Львів).

У доповіді *Віри Дерев'яно* (Івано-Франківськ) «**Індивідуально-авторські фразеологічні новоутворення у ЗМІ**» уточнено поняття трансформація фразеологічної одиниці, представлено класифікацію структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів та охарактеризовано основні їх типи.

Спостереження над розвитком сучасної фразеології представлені у виступах львівських дослідниць *Христини Ніколайчук* «**Роль корпусних досліджень у вивченні польської темпоральної фразеології**» та *Юлії Сагати* «**Неосемантизація у сфері польської анімалістичної фразеології**».

Певну увагу було приділено на конференції й критичному осмисленню досягнень такої важливої галузі, як міжслов'янський переклад. Зокрема в доповіді *Галини Горешняк* (Луганськ) «**Афоризми в ідіостилі Ірен Роздобудько: до проблеми авторського перекладу**» проаналізовано особливості передавання індивідуально-авторських афоризмів української письменниці в перекладах російською мовою.

Теоретичному осмисленню феномену «дитячий фольклор», аналізу сучасної перекладознавчої термінології та текстів конкретних перекладів з погляду адекватності передавання в них реалій, ідіом та стилістики оригіналів була присвячена доповідь *Моніки Шевечкової* (Чехія) «**Теоретичні та практичні проблеми перекладу народних казок (на матеріалі чеської та української мов)**».

Різноманітними як щодо аналізованих у них мовних явищ, так і щодо використаних при цьому мовознавчих підходів виявилися й доповіді українців.

Вивченню різних груп онімів у діалектах української мови під кутом діяхронії та синхронії присвячені розвідки *Наталії Лісняк* (Київ)

«Структурно-словотвірна парадигма мікротопонімів Лемківщини», *Марії Наливайко* (Тернопіль) «Неофіційна антропонімія сучасного села», *Христини Макович* (Львів) «Писемні пам'ятки як джерело для досліджування історії українських діалектів» та *Людмили Кравченко* (Київ) «Патроніми в сучасних українських говірках».

Про семантику та особливості творення експресивних прикметників, характерні для діалектного мовлення, зокрема для одиниць, що подають оцінку зовнішності людини та рис її характеру, говорила *Валентини Леснова* з Луганська («Оцінні прикметники в українському діалектному мовленні»).

Лексеми, які з'явилися в українському лексиконі внаслідок різноманітних міжкультурних контактів, розглянуто у доповідях *Василя Вакулєнка* (Луганськ) «Грецизми і латинізми на позначення рослин у текстах українського фольклору (на матеріалі українських балад про родинні стосунки)» та *Оксани Давидяк* (Умань) «Запозичення в системі назв на позначення стихійних явищ в українській мові XIV—XVII ст.».

Можливості, наявні для передавання просторових відношень у сучасному художньому мовленні, представлено у розвідці *Наталії Кудіної* (Бердянськ) «Морфологічні вираження просторових відношень у «Казці про калинову сопілку» *О. Забужко*».

Основні здобутки сучасної славістичної концептології та отримані спостереження під час аналізу індивідуально-авторської картини світу В. Набокова висвітлила *Людмила Дмитрієва* (Бердянськ) у доповіді «Семантико-когнітивний опис концептів сміх/ посмішка в російській мовній картині».

Про проект інтернет-сторінки «Українська філологія», розроблений болгарськими колегами, його мету, очікувані результати і плани на майбутнє розповів *Стефан Узун* (Болгарія) в повідомленні «Болгарська університетська україністика в Інтернет-просторі».

Свій погляд на історію української національної граматичної школи, а також на роль Мелетія Смотрицького в ній висловила *Моніка Кришлова* (Чехія) у повідомленні «Про лінгвістичні терміни у старих українських граматиках».

Своєрідним доповненням до повідомлень культурологічного спрямування став виступ *Ірини Огієнко* (Київ) «Інститут етнології Академії наук Чеської Республіки в XXI столітті: діяльність, здобутки, перспективи розвитку», де подано інформацію про основні напрямки роботи чеських етнологів та проблематику підготовлених ними праць.

Поряд із мовознавчими плідно й активно працювали на конференції три літературознавчі секції.

На їх засіданнях було визначено загальні тенденції розвитку слов'янських літератур у кінці XX – на початку XXI ст. (*Юлія Трифонова* (Бердянськ) «Природа та розвиток ритмічної парадигми (на матеріалі слов'янських літератур)»).

Проаналізовано особливості розвитку різних жанрів у попередні історичні періоди: *Катерина Осадча* (Київ) «Контамінація жанрів життя і т. зв. «воїницьке» повісті у середньовічній сербській літера-

турі», *Тетяна Сушкевич* (Житомир) «Цикли історичних романів в українській літературі ХХ ст.», *Тарас Лука* (Львів) «Особливості поезії дубровницьких петраркістів», *Мар'ян Климець* (Львів) «Місце фантастичного елемента у хорватській літературі кінця ХІХ — початку ХХ ст.».

Розглянуто творчі досягнення окремих слов'янських письменників (*Дарія Гамулець* (Львів) «Наративні стратегії оповідної прози Д. Михайловича», *Зоряна Гук* (Львів) «Художня своєрідність структури роману «Унікум» М. Павича», *Остан Сливинський* (Львів) «Рафал Воячек: парадокси ліричного «я», *Надія Брилинська* (Львів) «Особливості творчого доробку Я. Сейферта другої половини 20-х рр. ХХ ст.: крах ілюзій та повернення до основ», *Юлія Польова* (Київ) «Міф Праги у чеській постмодерній прозі».

Результати зіставних досліджень чеської, хорватської, сербської та ін. західно- та південнослов'янських літератур з українською відповідного історичного періоду, стилю, напрямку тощо представлено в низці повідомлень (*Юлія Григорук* (Київ) «Релігійні мотиви в поезії Віри Вовк і Яна Твардовського», представники Словенії — *Надія Гдичинська* («Художні втілення соціальних ролей жінок у романах «Манго» Любіці Арсич та «Магдалинка» Марини Гримич»), *Ян Воллмаєр Лубей* («Митець в творах представників каринтійської прози»).

Слід сказати, що великим досягненням цього славістичного форуму став своєрідний діалог поколінь, що відбувся завдяки активній участі в заході не лише молодих дослідників, але й досвідчених фахівців академічних та освітніх установ.

Дебати, розпочаті на пленарних і секційних засіданнях, були продовжені під час культурної програми — одноденної подорожі замками Львівської області, успішна реалізація якої, як і в цілому, відбулася завдяки спільним зусиллям співробітників двох кафедр ЛНУ — слов'янської філології та польської філології.

Матеріали Міжнародної наукової конференції «Славістика ХХІ століття: традиції та перспективи розвитку» будуть опубліковані у збірнику доповідей та повідомлень, що з'явиться незабаром.

Валентина Федонюк (м. Київ)

Valentyna Fedoniuk (Kyiv)

LIVIV FORUM OF SLAVIC STUDIES

(An international scientific conference of young scientists is slavic "Studies of XXI century: traditions and prospects of development". — Lviv, 26 — 28 Oct., 2011)

The article is sanctified to the International scientific conference slavic «Studies of XXI century: tradition and prospect», which the 350-years-old anniversary of this educational establishment. In her basic directions of development of modern slavic studies, results of scientific are presented in the areas of linguistics and literary critics, which are conducted by the Ukrainian, Czech, Slovakian, Bulgarian, Slovenian scientists.

Key words: slavic studies, Slavic linguistics, Slavic literary criticisms, history of development of language, onomastics, phraseology, word-formation, grammar, of development of Slavic literatures, prose, poetry.

УДК 047.31 + 811.6

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ „СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ГАЛУЗІ МОВИ, ЛІТЕРАТУРИ ТА КУЛЬТУРИ”

12–14 вересня в Пряшівському університеті в Пряшеві (Словаччина) відбулася міжнародна наукова конференція „Словацько-українські взаємини в галузі мови, літератури та культури”, присвячена 90-річчю з дня народження визначного українського мовознавця в Словаччині, діалектолога, автора теоретичних і практичних засад створення регіональних атласів українських говорів Східної Словаччини, педагога, кандидата наук і доцента **Василя Латги**.

Конференцію організували: кафедра україністики Інституту русистики, україністики та славистики філософського факультету Пряшівського університету; Центр ексцелентності: лінгвокультурологічний і тлумачно-перекладацький центр філософського факультету Пряшівського університету; Центр україністики філософського факультету Пряшівського університету та Громадське товариство IDENTITA, засноване при кафедрі україністики Інституту русистики, україністики та славистики філософського факультету Пряшівського університету в Пряшеві.

Конференцію відкрито пленарним засіданням, яке вела відповідальний організатор конференції, завідувач кафедри україністики, доктор **Ярміла Кредатусова**. З вітальним словом до гостей та учасників конференції звернулися організатори конференції: заступник декана з наукової роботи філософського факультету (який є другим найстарішим філософським факультетом у Словаччині) Пряшівського університету, професор, доктор **Вера Жемберова**; голова організаційного комітету конференції, директор Інституту русистики, україністики та славистики, професор, доктор **Марія Чіжмарова**; директор лінгвокультурологічного і тлумачно-перекладацького центру філософського факультету Пряшівського університету, професор, доктор **Йозеф Сіпко**;

© Л.П. КИСЛЮК, 2012

віце-консул Генерального консульства України в Пряшеві **Світлана Богданова** зачитала привітання від Генерального консула України в Пряшеві, професора **Ольги Бенч**.

Головну доповідь „**Особистість В.П.Латти і його наукові досягнення в галузі діалектології**” на пленарному засіданні виголосила професор, доктор **Зузана Томашівна Ганудельова**, учениця, соратниця і послідовниця ідей Василя Петровича Латти в галузі діалектології. Доповідачка детально розповіла про нелегку долю українця, якому довелося у часи воєнного лихоліття та повоєнних тяжких років виживати та водночас здобувати освіту: Василь Латта навчався у Віденському політехнічному інституті, Братиславському та Ленінградському університетах. В.П. Латта вивчав українську етнографію, здійснював діалектологічні експедиції в українські села Східної Словаччини, внаслідок яких розробив теоретичні засади створення регіональних лінгвістичних атласів мовного порубіжжя, зокрема принципи картографування і побудови атласу українських говірок Східної Словаччини. Напружена праця підірвала здоров'я дослідника, й у 44-річному віці життєвий шлях В.П. Латти обірвався. Лише через 26 років після смерті, у 1991 році завдяки співпраці професора, доктора Івора Рінки, професора, доктора, директора Музею української культури у Свиднику Мирослава Сополги та доцента, доктора Зузани Ганудель, після доопрацювання й доповнення „Атлас українських говорів Східної Словаччини”, який охоплює систему і структуру українських говорів Східної Словаччини на всіх мовних рівнях, видано друком.

Проте, метою конференції було не лише згадати про особистість В.П. Латти та його наукові досягнення, а й охопити широку проблематику наукових досліджень у сучасних українській та словацькій літературних мовах, зокрема в зіставному аспекті, проблематику літературознавчих, перекладознавчих досліджень, зокрема, теоретичні й практичні питання художнього та наукового (спеціального) перекладу; а також актуальні питання теорії і практики освіти та навчання, зокрема проблеми викладання української мови як іноземної.

Робота конференції тривала у трьох секціях. Учасники конференції представляли Словаччину, Україну та Білорусь, а тематичний спектр їхніх доповідей охоплював проблематику більшості західних та східних слов'янських мов та культур. Доповіді могли бути виголошеними будь-якою слов'янською мовою. Загалом заслухано 27 доповідей українською, словацькою, білоруською мовами, а в перервах учасники спілкувалися також польською, російською, чеською мовами.

Першу секцію „**Мовознавство, методика викладання**” представлено доповідями словацьких та українських учасників, викладених відповідно словацькою та українською мовами. **Івор Рінка** (Словаччина, Пряшів) виголосив доповідь „**Розподіл слов'янських мов у справі Павла Йозефа Шафарика**”; **Іван Сабаш** (Україна, Ужгород) доповів „**Про зв'язки лемківських говірок із закарпатськими та іншими українськими в лексиці**”; **Любомір Белей** (Україна, Ужгород) запропонував тему

„Про періодизацію мовознавчої творчості Юрія Шевельова”; *Софія Соколова* (Україна, Київ) розповіла про „Шляхи підвищення лінгво-красознавчої професійної компетенції українців під час навчання в літній школі для викладачів української мови як іноземної в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова”; *Олена Шимко* (Україна, Ужгород) виголосила доповідь „*Національна ідентифікація українців та мова конфесійного спілкування*”. Після перерви роботу секції продовжили учасники із Нітри (Словаччина): *Людмила Устюгова* „Історичні чергування приголосних в українській та словацькій мовах”; *Ольга Брандис* „Словотвірні гнізда повноголосних та неповноголосних коренів в українській та словацькій мовах” та з Пряшева (Словаччина): *Юлія Дудашова* „Українські (русинські, лемківські) говори в аспекті теорії мовних контактів”, *Дарина Антонякова* „Повір’я, звичаї та обряди, пов’язані з лексемою піч”; *Марія Чіжмарова* „Актуалізація підходу до вивчення української мови”. Цікавими та плідними були дискусії й обговорення доповідей учасників секції.

У другій секції „Мовознавство, зіставне мовознавство” були представлені доповіді учасників з України: *Лариси Кислюк* (Київ) „Динаміка словотвірної норми в сучасній українській мові: тенденція націоналізації”; *Лесі Буднікової* (Ужгород) „Збірні іменники у словацькій та українській мовах: словотвірний аспект”; *Ольги Хоми* (Ужгород) „Еквівалентність у словацько-українській лексикографічній практиці (на матеріалі дієслів)”; *Ольги Чернюх* (Львів) „Зображально-виражальні засоби у мові словацької реклами”. Після перерви роботу секції продовжили доповіді учасників із Пряшева (Словаччина): *Рафалія Марцинковського* „Омонімія дериватів в області назв осіб та назв неособових в словацькій і українській мовах”; *Марти Войтекової* „Родовий відмінок однини топонімів чоловічого роду в слов’янських мовах” та *Ярмили Кредатусової* „Інновації – семантичні неологізми в українсько-словацькому порівняльному плані (тотожності та відмінності)”. Цікавою частиною роботи секції стали активне обговорення доповідей і дискусія про сучасні проблеми української та словацької мов, зокрема про інноваційні процеси в лексиці та словотворенні, тенденції у сучасній словотвірній нормі та відображення їх у правописі тощо.

Роботу третьої секції „Література, культура, переклад” представлено широким тематичним спектром доповідей учасників з України, Білорусі та Словаччини. Інтерес викликали доповіді: *Людмили Шевченко-Савчинської* (Україна, Київ) „Україна, Словаччина, Польща – під покровом Івана Дуклянина. Проблеми пошуку і перекладу українською латинимовних джерел життєпису святого”; *Інни Швед* (Білорусь) „Функціональність мотивів метаморфози у словацьких і українських народних баладах”; *Йозефа Сінка* (Словаччина, Пряшів) „Етнокультурні русизми у словацько-російських перекладах”; *Леся Белея* (Україна, Київ) „Юридичні аспекти функціонування

мовного ландшафту в Україні”. Після перерви були заслухані доповіді учасників із Пряшева, які також викликали інтерес і жваву дискусію: *Яни Беланової* „Образ Богдана Хмельницького в романі та у фільмі „Огнем і мечем””; *Надії Ганудельової* „Специфіка перекладу музичних термінів у компаративному словацько-українському аспекті”; *Івани Джундової* „Ідентифікація (самоідентифікація) та її пошуки в сучасних східнослов’янських літературах в порівнянні зі словацькою літературою”; *Валерії Юричкової* „Кітч у мистецтві або мистецтво кітчу в українській літературі 20 століття”; *Адріани Амір* „Переклади Василя Стефаника в словацькій літературі (переклад Юрія Андрічіка з оглядом на специфіку творчості В. Стефаника)”.

Професійне знайомство та цікаве спілкування учасники конференції продовжили під час урочистої вечері, гостинно організованої господарями — працівниками кафедри україністики Інституту русистики, україністики та славістики філософського факультету Пряшівського університету. Матеріали доповідей конференції заплановано опублікувати у рецензованому науковому збірнику.

Лариса Кислюк (м. Київ)

Larysa Kysliuk (Kyiv)

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE „SLOVAK-UKRAINIAN MUTUAL RELATIONS IN LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE”

Мовна мозаїка

СКАРБНИЦЯ — ЦЕ НЕ КАЗНА-ЩО

В усній формі офіційно-ділового мовлення почали досить активно використовувати слово **казна** пор.: *за рахунок державної казни, державна казна виснажена, привласнення мільярдів з державної казни* і под. Закріпленню цього слова, запозиченого через російське посередництво з тюркських мов, як фінансового терміна заважала його співзвучність з укр. **казна** (утворилося внаслідок злиття слів **кат зна**), яке входить до низки прислівників та займенників на зразок **казна-де, казна-як, казна-хто, казна-що** тощо. Та основна причина неприйняття лексеми **казна** й похідної від неї лексеми **казначейство** українською літературною мовою полягає в тому, що маємо слово **скарбниця** з цілим словотвірним гніздом. Тож сучасне рос. **казна** та похідні від нього потрібно перекладати так: **казна** — **скарбниця**, **казначейство** — **державна скарбниця**, **казначей** — **скарбник**, **казначейський** — **скарбницький**, **казнохранилище** — **скарбівниця**, **государственный казначейский билет** — **білет державної скарбниці** (так писали навіть на радянських грошах). Крім того, **скарбниця** вживана в переносному значенні як «зосередження природних, культурних, духовних цінностей». Пор.: *Синоп спалено і сплюндровано. Щось із сорок мільйонів збитку. Туреччина вимагає, щоб ми їм сплатили, а в державній скарбниці — ані шеляга (З. Тулуб); Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки (Панас Мирний).*

Олександр Пономарів

Зміст

Дослідження

- 3 *Світлана Соколова, Олена Ачилова*
Аспектуальні особливості слов'янських мов
у художньому перекладі
- 18 *Володимир Труб*
Про обмеження на варіативність виду
дієслівних форм та деякі функції видового
протиставлення
- 32 *Наталія Мединська*
Специфіка аспектуального значення дієслів
багатократно-дистрибутивної та розподільної дії
- 39 *Наталія Кобченко*
Структурно-семантична типологія речень
з прономінативно-інфінітивним комплексом
в українській мові
- 52 *Лариса Кислюк*
Сучасна словотвірна норма української мови:
мовна практика та кодифікація
- 67 *Іван Матвіяс*
Особливості лексики та фразеології
в західноукраїнському варіанті літературної мови
- 81 *Світлана Семенюк*
Формування словотвірної підсистеми
назв самиць у новій українській мові

Консультації

- 96 *Галина Голосовська*
Неповнозначні частини мови
у функціональному аспекті

Незабутні імена

- 101 *Володимир Поліщук*
Мовні питання в доробку Василя Доманицького

Ювілеї

- 116 *Олена Кульбабська, Наталія Шатілова*
“Пишу, як серце диктує...” (Роль Сидора
Воробкевича в історії української літературної
мови на Буковині в другій половині XIX ст.)

Читаючи словник

- 131 *Марія Федурко*
LEXICOGRAPHIS SECUNDUS POST
HERCULEM LABOR
Критська В.І., Недозим Т.І., Орлова Л.В.,
Пуздирева Т.К., Романюк Ю.В. Граматичний
словник української літературної мови.
Словозміна: Близько 140 000 слів / Відп. ред.
Н.Ф. Клименко. — К.: Видавничий Дім Дмитра
Бураго, 2011. — 760 с.

Наукова хроніка	136	<i>Юлія Романюк</i> Міжнародний семінар з актуальних проблем слов'янського мовознавства (Міжнародний науковий семінар «Актуальні проблеми слов'янського мовознавства» під почесним патронатом Міжнародного Комітету Славістів, Седльце, Польща, 19–21 верес. 2011 р.)
	139	<i>Світлана Соколова, Володимир Труб</i> Міжнародна наукова конференція «Дієслівний вид: граматичне значення і контекст» (м. Падуя, Італія, 30 вересня — 4 жовтня 2011 р.)
	142	<i>Валентина Федонюк</i> Львівський славістичний форум (Міжнародна наукова конференція молодих вчених «Славістика XXI століття: традиції та перспективи розвитку». Львів, 26–28 жовтня 2011 р.)
	148	<i>Лариса Кислюк</i> Міжнародна наукова конференція „Словацько-українські взаємини в галузі мови, літератури та культури”
	Мовна мозаїка	17
31		<i>Вимагає</i> чи <i>потребує</i> ?
66		<i>Лариса Колібаба</i> <i>Позбутися чого</i> чи <i>від чого</i> ?
115		<i>Олександр Пономарів</i> У Латвії — лат, у Литві — лит
151		Скарбниця — це не казна-що

Відомі постаті
про мову 38, 51,
 100, 130, 135

Відомості
про авторів 156

Contents

Researches	3	<i>Svitlana Sokolova, Olena Achylova</i> Aspectual characteristics of Slavic languages in literary translation
	18	<i>Volodymyr Trub</i> Restrictions on species variability of verbal forms and some features species juxtaposition
	32	<i>Nataliya Medyns'ka</i> Special value of aspectual meaning of the multiple-distributive and distributive action verbs
	39	<i>Natalia Kobchenko</i> Typology of Ukrainian sentences with pronominal-infinitive complex
	52	<i>Larysa Kysliuk</i> The modern Ukrainian word formation rule: <i>uzus</i> and codification
	67	<i>Ivan Matviyas</i> The peculiarities on the vocabulary and phraseology in West-Ukrainian variant of literary language
	81	<i>Svitlana Semeniuk</i> Formation of the subsystem names of the female animals in new Ukrainian language
Consultations	96	<i>Halyna Holosovska</i> Incomplete parts of the functional aspect of Ukraine language
Unforgettable names	101	<i>Volodymyr Polishchuk</i> Linguistic problems in the works by Vasyl Domanytskyi
Anniversaris	116	<i>Olena Kulbabska, Natalia Shatilova</i> 'I write as my heart tells me...' (Sydir Vorobkevych's Role in the History of the Ukrainian Literary Language in Bukovyna of the Late 1800s)
Book review	131	<i>Mariya Fedurko</i> Lexicographis secundus post Herculem labor Krytska V.I., Nedozym T.I., Orlova L.V., Puzdyreva T.K., Romaniuk Ju.V. Gramatychnyi slovnyk ukrainskoi kiteraturnoi movy. Slovozmyna: 140 000 words / Editor-in-chief N.F. Klymenko. – K.: Publishing house Dmytra Burago, 2011. – 760 p.

Science chronicle	136	<i>Iuliia Romaniuk</i> International Workshop “Important Problems of Slavic Linguistics” under the honorary patronage of the International Committee of Slavistics (Siedlce, Poland, 19 – 21 September 2011)
	139	<i>Svitlana Sokolova, Volodymyr Trub</i> International conference "Verbal type: grammatical meaning and context" (in Padua, Italy, Sept. 30 – Oct. 4, 2011)
	142	<i>Valentyna Fedoniuk</i> Lviv forum of Slavic studies (An international scientific conference of young scientists in Slavic "Studies of XXI century : traditions and prospects of development". – Lviv, 26 – 28 Oct., 2011)
	148	<i>Larysa Kysliuk (Kyiv)</i> International scientific conference „Slovakia-Ukrainian mutual relations in language, literature and culture”

Linguistic miscellanea	17, 31, 66, 115, 131
-----------------------------------	---------------------------------

Famous personalities on language	38, 51, 100, 130, 135
---	----------------------------------

Contributors	156
---------------------	------------

Відомості про авторів

АЧИЛОВА Олена Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри культури української мови, факультет української філології та українознавства, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ГОЛОСОВСЬКА Галина Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Національний університет "Київська Могилянська академія"

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

КИСЛЮК Лариса Павлівна, кандидат філологічних наук, докторант відділу структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України

КОБЧЕНКО Наталя Віталіївна, кандидат філологічних наук, Державний заклад культури м. Москви «Бібліотека української літератури», завідувач відділу обслуговування користувачів, викладач української мови (курси для росіян)

КОЛІБАБА Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна, доктор філологічних наук, завідувач кафедри сучасної української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МАТВІЯС Іван Григорович, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

МЕДИНСЬКА Наталія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та методик викладання, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янука

ПОЛІЩУК Володимир Трохимович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ПОНОМАРІВ Олександр Данилович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мови та стилістики, Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОМАНЮК Юлія Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України

СЕМЕНЮК Світлана Пилипівна, кандидат філологічних наук, викладач української мови, м. Манчестер

СОКОЛОВА Світлана Олегівна, доктор філологічних наук, завідувач відділу соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України

ТРУБ Володимир Михайлович, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України

ФЕДОНЮК Валентина Євгенівна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу західно- і східнослов'янських мов, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України

ФЕДУРКО Марія Юліанівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка

ШАТІЛОВА Наталія Олександрівна, кандидат філологічних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича